

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК
ІМЕНІ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО

ВІЙСЬКОВО-НАУКОВИЙ
ВІСНИК
ВИПУСК № 41

Львів
Національна академія сухопутних військ
2024

УДК 94(477+100)(082)
В 53

Збірник внесений до переліку наукових фахових видань України у галузі історичних наук, категорія «Б» (Наказ Міністерства науки і освіти України від 17.03.2020 року № 409)
Індексується в наукометричних базах
Bielefeld Academic Search Engine (BASE), CrossRef,
Google Scholar, Ulrich's Periodicals Directory (Ulrichsweb),
Erih Plus, WorldCat.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Національної академії сухопутних військ
(протокол від 02.04.2024 року № 14)

Засновник – Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.
Рішення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – № 543 від 29 лютого 2024 року. Ідентифікатор медіа – R30-02278.

тел. (032) 258-44-76 (науково-організаційний відділ)
E-mail: nasv_vnv@post.mil.gov.ua

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

*Харук Андрій, доктор історичних наук, професор (головний редактор);
Слюсаренко Андрій, доктор історичних наук, доцент (заступник головного редактора);
Виздрік Віталій, доктор історичних наук (заступник головного редактора); Ткачук Павло,
доктор історичних наук, професор; Куцька Олеся, доктор історичних наук, професор;
Кривизюк Леонід, кандидат історичних наук, доцент; Трофимович Лілія, кандидат
історичних наук, доцент; Щеглов Андрій, кандидат історичних наук; Бураков Юрій,
кандидат історичних наук, доцент; Кравець Наталія, кандидат історичних наук
(секретар); Трофимович Володимир, доктор історичних наук, професор; Машталір Вадим,
доктор історичних наук, професор; Соляр Ігор, доктор історичних наук, професор; Литвин
Микола, доктор історичних наук, професор; Голубко Віктор, доктор історичних наук,
професор; Шеломенцев-Терський Святослав, доктор історичних наук, професор; Дем'янюк
Олександр, доктор історичних наук, професор; Смирнов Андрій, доктор історичних наук,
професор; Куромія Гуроакі, доктор історичних наук, професор (США); Йокубаускас
Vitautas, доктор гуманітарних наук, старший науковий співробітник (Литва); Шуміло
Мірослав, доктор габілітований, професор (Польща); Крушинські Марцін, доктор
габілітований, професор (Польща); Шляхта Богдан, доктор габілітований, професор
(Польща); Франц Мацей, доктор габілітований, професор (Польща)*

В 53 **Військово-науковий вісник. Випуск 41.** Львів: НАСВ, 2024. 212 с.
ISSN № 2313-5603

41-й випуск «Військово-історичного вісника» містить статті з історії України та всесвітньої історії, історії сучасної російсько-української війни, історії озброєння та військової техніки, а також наукові огляди та рецензії.

Для науковців, викладачів, студентів, курсантів і всіх, хто цікавиться історією.

УДК 94(477+100)(082)

УДК 94(477):929 «1922–1953»

АНТОНЮК Я.М.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9419-5990>

ТРОФИМОВИЧ В.В.

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0083-0437>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.41.2024.3-16>

ЖИТТЄПИС ОСТАНЬОГО ПРОВІДНИКА ЛУЦЬКОЇ ОКРУГИ ОУН ОЛЕКСАНДРА САВИРИ («ЯРОША»)

У статті проаналізовано життєвий шлях одного з видатних лідерів визвольного руху 1940-х – 1950-х років на теренах Волині – Олександра Савири. З'ясовано склад його родини та досліджено юнацький період життя. Доведено, що Олександр Савира діяв під псевдонімами «Адам», «Антон», «Аркадій», «Арсен», «Блакит», «Вадим», «Зарічний», «Зозуля», «Івась», «Лаврін», «Оксентій», «Роман», «Савка», «Назар», а найчастіше – «Ярош». Його робота як керівника розпочалась у Службі безпеки. Спочатку на теренах Сарненської, а згодом – Холмської округи ОУН. Після проходження фронту «Ярош» повернувся на Волинь та очолив Володимирський надрайон ОУН. Влітку 1945 р. його підвищили до посади керівника пропаганди Північно-Західного краю (ПЗК) «Москва» та водночас терену «Крим» (Луцький і Торчинський райони), де базувалося крайове керівництво. На початку 1949 р. він отримав посаду керівника СБ Луцької округи ОУН, а в жовтні 1950 р. очолив провід цього терену. З того часу його постать стала ключовою у діяльності підпілля ОУН південних районів Волині. Особливо помітно вплив «Яроша» зріс на початку 1950-х років. У цей період він забезпечував роботу лінії зв'язку між керівництвом Проводу ОУН у Галичині та підпіллям ОУН Волині й Західного Полісся. Неодноразово «Ярош» особисто зустрічався з провідником ОУН на Північно-західних українських землях (ПЗУЗ) ОУН Василем Галасою («Орланом») і головнокомандувачем Української повстанської армії (УПА) Василем Куком («Лемішем»). Активна діяльність провідника Луцької округи ОУН приковувала до нього увагу співробітників радянських спецслужб – Міністерства державної безпеки (МДБ) і Міністерства внутрішніх справ (МВС). Використовуючи розгалужену агентурну мережу, 14 травня 1953 р. вони виявили та ліквідували «Яроша».

Ключові слова: підпілля, Провід ОУН, Служба безпеки, Волинська область, Луцька округа.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Дослідження ролі особи в історичних процесах досі залишається актуальним напрямом наукових студій українського визвольного руху.

Антонюк Ярослав Миколайович, доктор історичних наук, співробітник Галузевого державного архіву Служби безпеки України, м. Київ.

Трофимович Володимир Васильович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії ім. проф. М.П. Ковальського Національного університету «Острозька академія», м. Острог.

© Антонюк Я.М., Трофимович В.В.

Однією із зазначених постатей є провідник Луцької округи ОУН Олександр Савира. Крім коротких і суперечливих пунктів у тематичних довідниках, зносках збірників документів, а також епізодичного згадування в окремих статтях, біографія цього видатного діяча Волині досі не відображена окремою публікацією.

Виклад основного матеріалу. Про дитинство та юнацькі роки Олександра відомо небагато. Народився він 1922 р. в сім'ї мешканців с. Озденіж Луцького повіту 19-річного Федосія Варфоломійовича та 17-річної Надії Феодосіївни Савир (*ГДА СБУ 11: 252*). Згодом у сім'ї народилося ще дві доньки – 1927 р. Ніна, а згодом Людмила (*ДАВО 1: 431, 520, 621*). Навчання Олександрю давалося легко. У 1940 р. він із високими оцінками закінчив Луцьку десятирічну школу та вступив на учительські курси. Ймовірно, у цей період Олександр став членом місцевого осередку ОУН (мельниківців) (*ДАВО 2: 20*). Влітку 1941 р. він влаштувався на роботу до Луцького статистичного управління та планував одружитися з мешканкою с. Боголюби Анастасією Подригулею (*ГДА СБУ 2: 205*). На початку 1942 р. Савира разом із «мельниківцями» Кіндратом Швецем, Зінаїдою Степанюк, Зінаїдою Баховою, Борисом Пуксою, а також колишнім старшиною Армії УНР Гуньком, брав участь у спорудженні пам'ятників на честь Героїв Самостійної України в селах Вишків та Жидичин неподалік Луцька. Наприкінці того ж року, ймовірно через загрозу арешту німцями, Олександр перейшов на нелегальне становище (*ГДА СБУ 1: 83*). З того часу він діяв під різноманітними псевдами. Проте найбільш вживаним серед них було «Ярош». Згідно з описом оунівки Зінаїди Степанюк, останній був високим блондином з округлим лицем, мав очі сірі, завжди стежив за ошатністю одягу (*ДАВО 2: 20*).

У червні 1944 р. «Яроша» перевели на Грубешівщину, де в підпорядкуванні Василя Галаси («Орлана») він ліквідував мережу прорадянської «Гвардії Людової», а згодом очолив референтуру СБ Холмської округи ОУН (*Антонюк, 2014: 578; Вавренчук, 2020: 291*). Паралельно відбулася низка подій в сім'ї Савири. 31 березня 1944 р. батька «Яроша» мобілізували до трудової армії (додому він уже не повернувся, померши 1949 р. у м. Прокопівськ Кемеровської області). Сестри Олександра перейшли на нелегальне становище. 23 червня 1945 р. Ніну Савиру заарештували та засудили до 10 років ув'язнення у

«Воркутлазі». Доля Людмили залишилася невідомою. Матір «Яроша» виселили 21 жовтня 1945 р. на торфопідприємство станції Голеве Фокинського району Удмуртської АРСР. Наступного року вона загинула при спробі звідти втекти (*ДАВО 1: 431, 519–521, 621–622*).

Олександр Савира в юнацькі роки

Восени 1944 р. «Ярош», за наказом Федора Заборовця («Жена»), прибув на Сарненщину у підпорядкування Івана Литвинчука («Дубового»). Виконуючи функції референта СБ, він разом із ним здійснив рейд північними районами Рівненської та Волинської областей (*ГДА СБУ 4: 46*). У березні 1945 р. «Ярош» отримав призначення на посаду провідника Володимирського надрайону ОУН, а вже влітку того ж року – очолив референтуру пропаганди Північно-Західного краю (ПЗК) «Москва» та водночас терен «Крим» (Луцький та Торчинський райони), де базувалося крайове

керівництво (ГДА СБУ 3: 119–120). У цей період він користувався псевдонімами «Адам», «Аркадій», «Арсен», «Блакит» (Антонюк, 2014: 578), а з 1946 р. – «Антон», «Роман» та «Савка» (ГДА СБУ 2: 205). Ймовірно, тоді в с. Лаврів Луцького району «Ярош» отримав вогнепальне поранення ноги (ДАВО 2: 24).

До початку квітня 1947 р. органи МДБ не знали персональних даних «Яроша». Лише після захоплення листів «Дубового» до «Семена» та «Миколая» вони з'ясували, що він – уродженець с. Озденіж (ГДА СБУ 14: 124). Після цього було ретельно проаналізовано інформацію про усіх місцевих оунівців і встановлено особу «Яроша» (ГДА СБУ 2: 51). У цей період він здебільшого використовував псевдоніми «Івась» і «Зозуля» (ДАВО 2: 21).

Улітку 1947 р. «Ярош» із чотирма охоронцями переховувався в селах: Боголюби, Богушівка, Озденіж, Милуші та Шепель (ГДА СБУ 2: 206–207). Крім того, обладнав криївку під будинком жительки с. Звиняче Горохівського району Теклі Крот (ГДА СБУ 7: 119–120). Двічі навідувався в Острожецький район, а також намагався розшукати в Луцьку та ліквідувати колишнього свого підлеглого «Дениса», який видав органам МДБ багатьох підпільників (ГДА СБУ 2: 51–52).

Водночас «Ярош» прагнув здобути агентурні позиції в середовищі противника. У серпні 1947 р. він велосипедом прибув у с. Вишків до бухгалтера залізничної станції Луцьк – Зінаїди Степанюк (однокласниці, учасниці ОУН «Ластівки» з 1940 р.). При зустрічі вручив їй «бофони» на 500 крб і розпитав про події у Вишкові та Луцьку. Особливо його цікавила робота співробітників МВС–МДБ. Зінаїда розповіла про свою участь в комсомольській організації та неодноразові виклики на допити. Однак «Ярош» запевнив, що це не проблема, головне – бажання працювати (ДАВО 2: 21, 58). Наприкінці травня 1948 р. інша його зв'язкова – Ольга Жигаревич («Наркоза») з с. Боголюби розповіла про своє вербування органами МДБ. «Ярош» уважно її вислухав і надав детальний інструктаж щодо поводження з оперативниками. Рекомендував розповісти про кілька випадків відвідування її будинку оунівцями, не заперечував щодо підписання зобов'язання. При цьому наказав не розголошувати інформацію, яка може нашкодити підпіллю (ГДА СБУ 14: 138–139).

Олександр Савира у вишиванці

Упродовж 1948 р. під псевдом «Роман» він переховувався з трьома охоронцями та друкаркою Вірою Королюк («Мар'яною») в селах: Княгининок, Милуші та Сирники поблизу Луцька (ГДА СБУ 3: 29; ДАВО 1: 28).

*Ліворуч – Олександр Савира, праворуч – Дмитро Ремарчук,
сидить – Віра Королюк*

На початку жовтня агентурно-бойовій групі МДБ Костянтина Квятковського («Богдана») вдалося вийти на кількох пунктових «Яроша», яких вона переконала, що є підпільно-повстанською групою. Одним із них був депутат Княгининівської сільради Володимир Саєнко – учасник ОУН з 1938 р. Його сестра – Надія працювала з 1947 р. друкаркою «технічного звена» ПЗК «Москва». Інша сестра – Віра Макарчук, яка мешкала в с. Сирники, утримувала криївку «Яроша». Проте весною 1948 р. цей схрон обвалився. Новий вирішили збудувати під будинком Володимира. У ньому «Ярош» з охоронцем «Гнатом» і друкаркою «Мар'яною» переховувались до кінця вересня 1948 р. Після цього повстанці наказали Володимирі засипати вхід до криївки та встановили пароль для зв'язку: «Я з табору». З огляду на це, останній виявився надзвичайно цінним для агентурно-бойової групи МДБ. Завдяки введеному в оману Володимирі безперешкодно відкривалися двері в будинках будь-якого зв'язкового «Яроша». Зрештою, після використання «всліпу» як провідника, Саєнка заарештували та розкопали криївку. Звідти дістали 3 пістолети, 300 патронів для гвинтівок, 20 кг антирадянської літератури та підпільне листування (*ГДА СБУ 14: 140–142*).

У листопаді 1948 р. «Ярош» періодично переходився в криївці під будинком мешканки с. Галичани Берестечківського району (*ГДА СБУ 14: 179*), а у лютому 1949 р. – в будинку мешканки с. Княгининок Ольги Ляшук («Щербатої») (*ДАВО 1: 132*). За згодою цієї зв'язкової до боївки Олександра Савири під псевдом «Матрос» вступив її син Євген (*ГДА СБУ 7: 121*). Тоді ж «Ярош» отримав нову посаду – референта СБ Луцької округи ОУН. На той час він діяв під псевдами «Осика» та «Аркас» (*АУСБУ ВО: 198; ГДА СБУ 6: 81; Савчин, 1995: 383*).

19 липня 1949 р. начальник УМДБ Волинської області помилково повідомив керівництву про ліквідацію «Яроша». Невдовзі виявилось, що загиблим був оунівець Григорій Терпелюк («Матрос») (*ГДА СБУ 3: 120*). У цей період «Ярош» діяв здебільшого на Горохівщині. Зокрема, залучив до співпраці помічника машиніста млина с. Новосілки Федора Базюка (*ГДА СБУ 7: 105; 11: 33*). У квітні 1950 р. написав листа провіднику Дубенського надрайону ОУН Юрію Дзецьку («Андрію») з проханням зустрітися та залагодити організаційні справи, а 27 серпня призначив нового провідника Демидівського району ОУН на місце загиблого Корнія Горбового («Степана») (*Ковальчук, 2011: 607–610*). Через кілька днів він повернувся в с. Галичани та наказав схопити вахтера

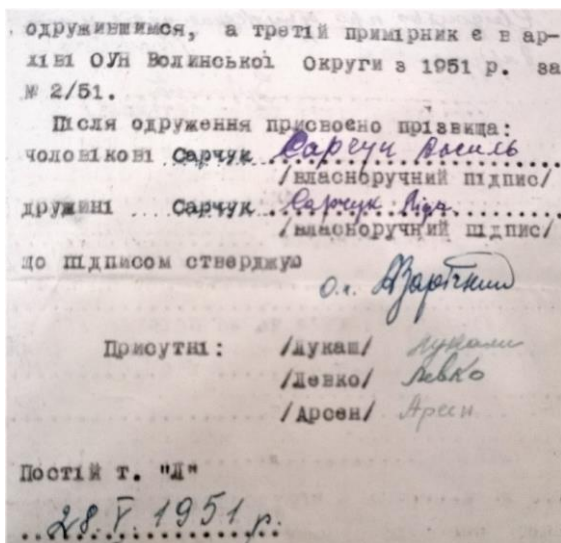
Берестечківського райвідділу МДБ Петра Зінчковського (*Вавренчук, 2019: 249*). Після допиту його було вбито (*Удахін, 1972: 4*), а «Ярош» з боївкою перейшов до криївки під будинком жителя с. Княгининок Оксентія Макарчука (*ГДА СБУ 7: 95*).

На початку жовтня 1950 р. він отримав підвищення, а саме – посаду провідника Луцької округи ОУН (*ГДА СБУ 12: 81*). На той час «Ярош» користувався псевдами «Зарічний», «Оксентій», «Назар», «Лаврін» та «Вадим» (*Ковальчук, 2011: 621, 624, 635*). Боївка базувалася в Берестечківському районі, а до її складу входили: Василь Сарчук («Яків»), Лідія Зубрицька («Зіна»), Олександр Мациук («Артем»), Михайло Лінчук («Тимош»), Олександр Мосейчук («Карпо»), Микола Стасюк («Василь»), Марія Панкевич-Стасюк («Маланка»), Євген Лящук («Андрій»), «Вишня», «Артем» та «Кавун» (*ГДА СБУ 6: 120*). Наприкінці січня 1951 р. «Ярош» дізнався про обставини загибелі «Дубового» та повідомив про це листом провідника ОУН на ПЗУЗ Василя Галасу («Орлана») (*Савчин, 1995: 301*).

28 травня того ж року трапилася незвичайна для підпільного життя подія (*Ковальчук, 2010*). «Яків» та «Зіна» вирішили офіційно засвідчити свій шлюб. Спеціально для цього вона надрукувала бланк, який заповнив та завірив «Зарічний» (*ГДА СБУ 12: 54*).

У жовтні 1950 р. утримувачку криївки «Яроша» в с. Галичани конспіративно заарештували співробітники МДБ та завербували під агентурним псевдонімом «Науменко» (*ГДА СБУ 14: 179*). За її сприяння 29 грудня того ж року опергрупою було схоплено «Вишню» та «Кавуна» (*ГДА СБУ 13: 114*). Після цього в Берестечківському районі залишилися: «Зіна», «Тимош» та «Яків», а решта учасників боївки «Яроша» перейшла в Сенкевичівський район, а звідти – до Демидівського району. 26 серпня 1951 р. у бою з оперативною групою МДБ загинув «Яків», а 4 жовтня того ж року – «Тимош» та «Андрій». Паралельно на півночі Луччини були вбиті «Карпо» та «Артем» (*ГДА СБУ 6: 120*).

Важливим завданням «Яроша» було забезпечення лінії зв'язку з керівництвом ОУН (*Савчин, 1995: 383*). Відомо про низку його пунктів. Зокрема, «Свати» в Уляницькому, «Кіно» – Кульчинському, «Базар», «Стадіон» – Котівському лісах, «Верблюди» – с. Цегів (*ГДА СБУ 6: 83*). Цими пунктами на початку липня 1951 р. «Ярош» супроводжував «Дубового» на Радехівщину, де відбулася зустріч із «Лемешем» (*ГДА СБУ 14: 173–174*).

Фрагмент свідчення, завірений підписом Олександра Савири

Паралельно продовжувалася розбудова підпільної мережі. Наприклад, у Луцьку завдання «Яроша» виконували: Ніна Теодорович, Андрій Грищук, Віра Шумак, Галина Пендричук, Юрко Дороботько, асистентка аптеки № 5 Марія Самойло, працівниця міжрайбази облспоживспілки Анна Ковецька, студент пединституту Жуковський, актори театру Лідія Бальбуза та Севія Волосевич, монтер радіовузла Микола Чабар, завідувач магазину облкнигкультторгу Ігор Гергель, а також багато інших. Своїх розвідників-зв'язкових «Ярош» мав навіть у Львові. Зокрема, студенток держуніверситету Галину Матієнко та медінституту Тамару Харчас (*ГДА СБУ 5: 58, 64–65*).

Улітку 1951 р. «Ярош» намагався зустрітися з «Орланом» та провідником Ківерцівського надрайону ОУН Петром Ксендзуком («Краськом») (*ГДА СБУ 6: 4*). У розмові з «Василем» він заявляв, що навіть за відсутності зв'язку з керівництвом має намір самостійно продовжувати боротьбу. Крім того, наказав підопічному на випадок своєї загибелі не припиняти підпільної роботи (*ГДА СБУ 6: 120*). У серпні 1951 р. «Ярош» написав листа «Лемішу», де інформував про становище в терені, а також просив надіслати двох-трьох провідників, які б очолили певні райони. Разом із «грипсом» було відправлено 17 нових кліше для видавничої роботи друкарень ОУН на ПЗУЗ (*Ковальчук, 2011: 628–635*).

Олександр Савира

Упродовж весни – літа 1952 р. «Ярош», «Василь» та дружина останнього – друкарка Марія Панкевич-Стасюк («Маланка») базувалися в с. Лаврів Луцького району; з вересня по жовтень того ж року – в криївці під будинком жительки с. Звиняче Горохівського району колгоспниці Лідії Зеленко (ГДА СБУ 7: 84). Надалі вони перейшли в с. Рекане Острозького району (ГДА СБУ 6: 120).

*Зліва направо – Олександр Савира, Марія Панкевич-Стасюк,
Микола Стасюк*

На початку 1953 р. «Ярош», «Василь» та «Меланка» переховувалися в криївці під будинком жителя с. Золочівка Демидівського району Володимира Мельничука (*ГДА СБУ 8: 51*). У цей період вони організували «пропагандистську акцію» на теренах Луцького, Сенкевичівського, Горохівського та Берестечківського районів. Зв'язкові та інформатори «Яроша» розкидали понад 500 антирадянських листівок і карикатур. Водночас планувалося проведення серії диверсійно-терористичних операцій, які повинні були засвідчити силу підпілля (*ГДА СБУ 6: 73–74*). Того ж року «Ярош» планував з'їздити на лікування до Львова. З цією метою він виготовив фіктивний паспорт, відрядження та інші документи на ім'я Івана Шкроба (*ГДА СБУ 6: 85–86*).

Важкого удару мережі Луцької округи ОУН завдав підопічний «Яроша» – бойовик Олександр Мациук («Тарас»). Через свого дядька (агента МДБ «Самойлова») він домовився про вихід із повинною. Зранку 23 лютого 1953 р. «Тарас» непомітно з'явився до Берестечківського райвідділу МВС та надав детальну інформацію про людей, які допомагали «Ярошу». За цими даними упродовж лютого – квітня 1953 р. було заарештовано 39 осіб (*ГДА СБУ 7: 60, 63, 66–67, 69–70, 82–83, 85, 88–89, 93–94, 114–117, 138*). Із них: дев'ять утримувачів криївок та шість – схованок агітації, зброї, архівів (*ГДА СБУ 6: 76*). Зокрема, 23 лютого під будинком жителя с. Голятин Берестечківського району Івана Мохомета знайшли металевий бідон із 20 пакунками, які були обгорнуті газетами та марковані латинськими літерами. Описуючи архів, співробітники МДБ виокремили 230 позицій (окремі у десятках примірників). Серед них: інформації, повідомлення, суспільно-політичні огляди, пропагандистські звіти, картотека активу з Берестечківського, Затурцівського, Горохівського, Сенкевичівського, Іваничівського, Локачинського, Оваднівського, Володимирського, Демидівського районів за 1948–1950 рр.; різноманітні брошури, журнали, газети, листівки, спогади «Аркадія», автобіографія, список загиблих оунівців, інструкції для користування мінами, слідчої роботи СБ, таємні накази МВС–МДБ, вирізки з радянських газет, фотокартки оунівців, негативи, «бофони», блокноти із різними записами (*ДАВО 1: 479–488*).

Про зникнення «Тараса» «Ярош» дізнався в криївці під будинком жителя с. Лаврів Луцького району Антона Кондратюка. Остерігаючись оточення, він вирішив змінити місце базування.

На початку березня 1953 р. «Ярош» і «Василь» покинули с. Лаврів, а «Маланці» рекомендували виїхати подальше до родичів. На початку квітня того ж року вона прибула в м. Калач Сталінградської області. Оселившись у тітки, «Маланка» намагалася влаштуватися на роботу. Однак без документів це здійснити не вдалося. Сподіваючись дістати необхідні документи, 30 травня 1953 р. вона повернулася до сім'ї в м. Ківерці. Однак виявилось, що батька завербували в агенти МДБ. Під його впливом увечері 4 червня 1953 р. «Маланка» вийшла з повинною (*ГДА СБУ 6: 119, 121–122*).

Знайти «Яроша» співробітникам МДБ допоміг агент «Лесничук» із с. Підгайці Теремнівського району (колишній симпатик ОУН) (*ГДА СБУ 7: 180–181*). Вечері 13 травня 1953 р. до його клуні зайшли «Ярош» та «Василь». Близько 19.00 на горіщі їх виявила дружина «Лесничука». Після цього підпільники викликали до себе господаря будинку та повідомили, що на добу залишаться в нього відпочивати. Невдовзі «Лесничук» через свого родича-сусіда (агента «Сидоренка»), повідомив про місцезнаходження «Яроша» до райвідділу МДБ. Увечері о 22.30 господиня підлила оунівцям до молока снодійно-паралітичний препарат «Нептун-47». Однак повідомляти про це опергрупу МДБ агенти не поспішали, остерігаючись, що внаслідок перестрілки розпочнеться пожежа будинку. Вочевидь це дозволило «Ярошу» та «Василю», які відчули дію спецпрепарату, непомітно втекти (*ГДА СБУ 6: 63–64, 79–80*). Випущені через 20 хвилин дві службово-розшукові собаки сліду не взяли. Лише зранку 14 травня 1953 р. пошуковій групі з трьох солдат вдалося виявити підпільників лежачими на полі за 2 км від будинку «Лесничука». Помітивши противників, вони кинулися втікати. При цьому «Ярош» відкрив вогонь по солдатах. Зустрічними пострілами обоє підпільників були вбиті (*Марчук, 2018*).

Під час обшуку сумок загиблих виявили близько двох тисяч примірників агітматеріалів, розкладених в окремі пакети (*ГДА СБУ 6: 86*). Серед них – брошури «Створюй себе сам», а також 20 примірників звернень Проводу ОУН та УГВР до українського народу (*ГДА СБУ 9: 50*). Крім того, у «Яроша» знайшли код для зустрічей з підпільниками, списки викритих радянських агентів, а також адресу конспіративної квартири МДБ у Луцьку на вулиці Сталіна, 75 (Авт. – тепер Лесі Українки) (*ГДА СБУ 6: 83; Ішук, 2007: 8*).

*Посмертне фото. Микола Стасюк – справа,
Олександр Савира – зліва*

Висновки. Отже, життєвий шлях Олександра Савира був присвячений боротьбі за незалежність України. Своєї кульмінації він досяг на початку 1950-х років, охоплюючи Луччину, а також частково Володимирщину та Дубенщину. На жаль, осягнути усі аспекти діяльності цієї видатної особи в одній статті неможливо. Безперечно, біографія «Яроша» заслуговує подальшого вивчення. Вона має дослідницьку перспективу навіть у форматі окремої монографії.

Використані посилання

Антонюк Я. (2014) *Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955)*. Торонто-Львів: Літопис УПА, 2014. Т. 13 (Бібліотека). 1069 с.

АСБУ ВО – Архів Управління Служби безпеки України у Волинській області. Ф. 5. Оп. 1.Спр. 5646.

Вавренчук М. (2019) *Вірні присязі. Учасники національно-визвольного руху. Рожиський район (1917–1960)*. Луцьк: Терен, 2019. 368 с.

Вавренчук М. (2020) *Вірні присязі. Учасники національно-визвольного руху. Волинська область (1917–1960). Книга перша. Боратинська ОТГ, Княгининівська ОТГ, м. Луцьк*. Луцьк: Терен, 2020. 333 с.

ГДА СБУ 1 – Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Ф. 2. Оп. 1. Спр. 837.

ГДА СБУ 2 – ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 848.

ГДА СБУ 3 – ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1065.

- ГДА СБУ 4 – ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1365.
 ГДА СБУ 5 – ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1818.
 ГДА СБУ 6 – ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2206.
 ГДА СБУ 7 – ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2290.
 ГДА СБУ 8 – ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2374.
 ГДА СБУ 9 – ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2457.
 ГДА СБУ 10 – ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67435. Т. 1.
 ГДА СБУ 11 – ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67435. Т. 2.
 ГДА СБУ 12 – ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67819.
 ГДА СБУ 13 – ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 2.
 ГДА СБУ 14 – ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 450. Т. 1.
 ДАВО 1 – Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 498.
 ДАВО 2 – ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 589.
 Ішук О. (2007) *Методи зашифрування кореспонденції у підпіллі ОУН і УПА та їх розшифрування органами державної безпеки УРСР в 1944–1954 рр.* Київ, 2007. 38 с.
 Ковальчук В. (2010) Шлюб по-бандерівськи. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2010/10/18/634/> [Дата звернення 15 грудня 2023].
 Ковальчук В. (2011) *Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр.* Київ-Торонто: Літопис УПА, 2011. Т. 16 (Нова серія). 1021 с.
 Марчук І. (2018) «Непгун-47» – таємна зброя МДБ. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/02/22/152122/> [Дата звернення 15 грудня 2023].
 Савчин М. (1995) *Тисяча доріг. Спогади.* Торонто-Львів: видавництво «Літопис УПА», 1995. Т. 28 (Основний). 591 с.
 Удахін П. (1972) Тривожні роки. Спогади чекіста. *Радянська Волинь*. 1972. 26 травня. С. 4.

References

- Antonyuk Ya. (2014) *Ukrainian liberation movement in the figures of leaders. Volyn and Brest regions (1930–1955)*. Toronto-Lviv: Annals of UPA, 2014. Т. 13 (Library). 1069 p. (ukr)
 Archives of the Office of the Security Service of Ukraine in the Volyn region (hereinafter – ASBU VO). F. 5. Desc. 1. C. 5646.
 Vavrenchuk M. (2019) *Loyal oaths. Participants of the national liberation movement. Rozhishchensky district (1917–1960)*. Lutsk: Teren, 2019. 368 p. (ukr)
 Vavrenchuk M. (2020) *Loyal oaths. Participants of the national liberation movement. Volyn region (1917–1960). Book one. Boratynska OTG, Knyaginivska OTG, Lutsk*. Lutsk: Teren, 2020. 333 p. (ukr)
 Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine (hereinafter – GDA SBU) 1. F. 2. Desc. 1. C. 837.
 GDA SBU 2 – GDA SBU. F. 2. Desc. 1. C. 848.
 GDA SBU 3 – GDA SBU. F. 2. Desc. 1. C. 1065.
 GDA SBU 4 – GDA SBU. F. 2. Desc. 1. C. 1365.
 GDA SBU 5 – GDA SBU. F. 2. Desc. 1. C. 1818.
 GDA SBU 6 – GDA SBU. F. 2. Desc. 1. C. 2206.
 GDA SBU 7 – GDA SBU. F. 2. Desc. 1. C. 2290
 GDA SBU 8 – GDA SBU. F. 2. Desc. 1. C. 2374.
 GDA SBU 9 – GDA SBU. F. 2. Desc. 1. C. 2457
 GDA SBU 10 – GDA SBU. F. 5. Desc. 1. C. 67435. Т. 1.

- GDA SBU 11 – GDA SBU. F. 5. Desc. 1. C. 67435. T. 2.
 GDA SBU 12 – GDA SBU. F. 5. Desc. 1. C. 67819.
 GDA SBU 13 – GDA SBU. F. 13. Desc. 1. C. 372. T. 2.
 GDA SBU 14 – GDA SBU. F. 13. Desc. 1. C. 450. T. 1.
 State Archive of the Volyn Region (hereinafter – DAVO) 1. F. 4666. Desc. 2. C. 498.
 DAVO 2 – DAVO. F. 4666. Desc. 2. C. 589.
 Ishchuk O. (2007) *Methods of encryption of correspondence in the underground of the OUN and UPA and their decryption by the state security bodies of the Ukrainian SSR in 1944–1954*. Kyiv, 2007. 38 p. (ukr)
 Kovalchuk V. (2010) Marriage in the Bander style. *Historical truth*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2010/10/18/634/> [Date accessed 15, 2023] (ukr)
 Kovalchuk V. (2011) *Volyn and Polissia in the unknown epistolary heritage of the OUN and UPA. 1944–1954*. Kyiv-Toronto: UPA Annals, 2011. Vol. 16 (New series). 1021 p. (ukr)
 Marchuk I. (2018) «Neptun-47» – the secret weapon of the MGB. *Historical truth*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/02/22/152122/> [Date accessed 15, 2023] (ukr)
 Savchyn M. (1995) *A thousand roads. Memoirs*. Toronto-Lviv: «Litopis UPA» publishing house, 1995. T. 28 (Main). 591 p. (ukr)
 Udakhin P. (1972) Troubled years. *Memoirs of a Chekist. Soviet Volyn*. 1972. May 26. P. 4. (ukr)

Antoniuk Ya., Trofymovych V.
THE BIOGRAPHY OF THE LAST LEADER OF LUTSKA DISTRICT
OUN OLEKSANDR SAVYRA («YAROSHA»)

The article analyzes the life path of one of the prominent leaders of the liberation movement in the 1940s–1950s in the Volyn region – Oleksandr Savyra. It explores his family background and examines his youth. It is established that Oleksandr Savyra operated under pseudonyms such as «Adam», «Anton», «Arkadiy», «Arsen», «Blakyt», «Vadym», «Zarichnyi», «Zozulya», «Ivas», «Lavrin», «Oksentii», «Roman», «Savka», «Nazar», and most frequently, «Yarosh». His leadership role began in the Security Service, initially in the Sarny region and later in the Holm region of the OUN. After returning to Volyn following front-line service, «Yarosh» took charge of the Volodymyr sub-district of the OUN. In the summer of 1945, he was appointed as the head of propaganda for the North-Western Region (PZK) «Moscow» and simultaneously for the «Krym» territory (Lutsk and Torchyn districts), where the regional leadership was based. In early 1949, «Yarosh» got the position of head of the Security Service (SB) for the Lutsk region of the OUN, and in October 1950, he became the leader of the underground in that region. From that time, his role became crucial in the activities of the OUN underground in the southern districts of Volyn. His influence became particularly noticeable in the early 1950s. During this period, he facilitated communication between the leadership of the OUN in Galicia and the OUN underground in Volyn and Western Polissya. «Yarosh» had multiple personal meetings with the leader of the OUN in the North-Western Ukrainian lands (PZUZ), Vasyl Halasa («Orlan»), and the Commander-in-Chief of the Ukrainian Insurgent Army (UPA), Vasyl Kuk («Lemish»). The active work of the leader of the Lutsk region of the OUN drew the attention of Soviet security agencies – the Ministry of State Security (MGB) and the Ministry of Internal Affairs (MVD). Utilizing an extensive network of agents, on May 14, 1953, they discovered and eliminated «Yarosh».

Keywords: underground, the leader of the OUN, the Security Service, Volyn region, Lutsk district, communication line.

СУЧАСНЕ УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО: ПАРАМІЛІТАРНИЙ ФАНТОМ МИНУЛОГО

У статті розкрито основні складники процесу відродження та розвитку сучасного козацького руху у період 1991–2015 рр. Проаналізовано його характерні риси організаційного оформлення та партійного будівництва в системі діалектичних протиріч. Виявлені тенденції трансформації ідеології козацького руху. З'ясовано особливості управлінсько-адміністративної діяльності козацьких керманів, їхніх ролі та місця в процесах державотворення. Різноманіття основних напрямів козацтва розкрито через аналіз їх змісту та сутності. Окреслені суперечливі результати діяльності козацького руху в ході антитерористичної операції 2014–2015 рр.

Ключові слова: козацький рух, козацька ідея, гетьмани України, Антитерористична операція.

Постановка проблеми та її актуальність. Історія українського козацтва є однією з найцікавіших і водночас найскладніших і суперечливих сторінок новітньої історії України. Своєрідний, штучно відокремлений від інших верств спосіб життя, обмаль джерел щодо генези козацтва, його вкрай строката соціальна структура призводить до виникнення таємниць, легенд і навіть спекуляцій щодо розвитку козацького руху впродовж 1990-х – 2000-х років. Тому процес становлення українського козацтва в умовах розбудови незалежної України мав досить неоднозначний і проблемний характер.

Актуальність поставленого питання обумовлена важливою роллю, яке сучасне українське козацтво відіграло у процесах державотворення, утвердження основ національної ідеології, формування ментальних основ українського суспільства на початку української незалежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кількість наукових праць, присвячених історичному осмисленню зародження, функціонування феномену українського козацтва в різних історичних

Гула Руслан Володимирович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри філософії, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, м. Харків.

Михайловський Руслан Анатолійович, старший викладач кафедри філософії, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, м. Харків.

© Гула Р.В., Михайловський Р.А., 2024.

контекстах і формах його прояву практично не піддаються обрахуванню. Водночас аналіз процесів відродження козацтва в сучасній Україні, його взаємовідносинах з державою фактично залишається на периферії наукового дискурсу. Системних досліджень з цієї тематики практично не існує. У цьому аспекті варто згадати лише наукові розвідки О. Бачинської, В. Грибовського, Н. Клименко, С. Ушанової. Дослідницька діяльність Науково-дослідного інституту козацтва (НДІ Козацтва, Інститут козацтва, НДІК) як центру з вивчення історії козацтва в Україні та інших країнах світу в основному зосереджена на вивченні історичного минулого, ролі та місця козацтва в добу Національно-визвольної війни Б. Хмельницького та Гетьманщини.

Аспекти діяльності сучасного козацького руху знайшли своє відображення лише в низці публіцистичних статей, які можуть бути використані як матеріал для наукового аналізу.

Метою статті є комплексний аналіз проблем виникнення кризового стану українського козацтва на сучасному етапі розвитку, особливо в умовах активної фази бойових дій на Сході країни у 2014–2015 рр. та відкритої фази російсько-української війни з 24 лютого 2022 р.

Вклад основного матеріалу. Наприкінці ХХ ст. активізація політичного життя України викликала інтерес до історичного минулого і разом з тим спричинила виникнення козацьких громадських утворень. Але розвиток козацтва набув суттєвих ознак нелінійного багатоетапного процесу. До характерних рис його відродження та функціонування як соціального інституту у період 1991–2015 рр., на наш погляд, відноситься:

1. Організаційна стихійність руху об'єктивно визначала спонтанність і суперечливість суспільно-політичних процесів.

З одного боку, він був повноправним спадкоємцем кращих традицій державності та служіння Батьківщині, які вироблені протягом багатьох століть існування козацької спільноти. У цьому аспекті козацький рух ефективно виконував функцію змістового наповнення процесу військово-патріотичного виховання на перших етапах українського державотворення

1990-х років. З іншого боку, надмірна «карнавальність» заходів, яскрава карикатурність деяких не зовсім адекватних «персонажів» цього соціуму, утилітарне використання козацтва в політичних процесах і кримінальних «розборках» відповідним чином компрометували саму ідейну, світоглядну основу цього об'єктивно потрібного соціокультурного феномену.

2. Спроба підміни державно-політичними інституціями козацтва більш зручним для влади формалізованим сурогатом.

Тільки на початок ХХІ ст. в Україні було зареєстровано більше 500 козацьких осередків (та 15 «гетьманів»), які об'єднували в своїх лавах понад 100 тисяч українців-козаків. Звичайно, соціальна база цих формувань була наскільки еkleктичною, що всі кому не ліньки, аж до відвертих бандитів, могли прикриватися козачою назвою. Це, безумовно, значно знижувало політично-електоральний потенціал цього соціокультурного феномену. Водночас відбувалися процеси дроблення та дрібнення руху, його інституційне розмивання (слабковизначеного). Наразі нараховується навколо 800 організацій та формувань, які позиціонують себе як козацькі загальною чисельністю більше ніж 300 тис. осіб. Із них близько 40 організацій – міжнародні та всеукраїнські, більше 255 – обласні, 263 – районні (районні у містах) та 176 – міські. На базі існуючих козацьких організацій «Українське козацтво» (1991), «Спілка козацьких організацій України» (1999), «Козацтво України» (2001), «Об'єднане козацтво України» (2003) сформовано близько 300 козацьких громадських формувань з охорони громадського порядку чисельністю 10 620 осіб, які співпрацюють із підрозділами Міністерства внутрішніх справ України («Сучасне Українське козацтво», 2017: 5). Але важко визначитися, яка частка з цих організацій та об'єднань дійсно функціонує. Наприклад у 2014 р. в громадській раді при Донецькій ОДА налічувалося близько 20 (!) козацьких організацій, більшість із яких існували тільки на папері (Казанський, 2018).

Фактично можна вести мову про організаційну аморфність сучасного козацтва, яке розколоте на безліч течій.

Нині традиційно виділяють основні напрями козачого руху – реєстровий, запорозький, вільний і традиційний (звичайний). Однак одразу зазначимо, що цей поділ є відносно умовним.

«Українське Реєстрове Козацтво» (УРК) було зареєстроване Міністерством юстиції України 8 липня 2002 р. Цю всеукраїнську громадську організацію й зараз очолює А. Шевченко – голова Київського науково-навчального об'єднання «Інтелект», ректор Донецького державного інституту штучного інтелекту, заслужений діяч науки і техніки України, доктор технічних наук, колишній офіцер КДБ/СБУ. Основною соціальною базою УРК є Донеччина (12 тисяч чоловік). «Українське реєстрове козацтво» підписало угоду про спільну діяльність із Товариством сприяння

обороні України (*Угода про спільну діяльність*). Пізніше схожі угоди були укладені з Міністерством внутрішніх справ, Міністерством оборони та Міністерством з надзвичайних ситуацій. Відповідно, були спроби залучати членів козацьких організацій до охорони громадського порядку, профілактики правопорушень, охорони державного кордону, ліквідації наслідків стихійних лих. Правда, складно говорити про якісь особливі успіхи співпраці у цьому плані.

Запорізьке козацтво представлено Міжнародною громадською організацією «Козацтво Запорозьке». Це об'єднання сповідувало москвофільську орієнтацію, цілковито підтримувало православ'я Московського Патріархату та не мало ознак давнього Запорожжя. За кількістю членів це об'єднання значно перевищує всі інші козацькі організації в Україні. Але для цієї організації характерна надмірна кількість вищого офіцерського складу. Тільки генералів нараховувалося близько тисячі. Більшість з них отримали ці звання як подарунок на день народження або на свята. Цей натовп козацьких «високопосадовців» очолює Гетьман козацтва Запорозького у званні «маршал козацтва» (*Міжнародна громадська організація «Козацтво Запорозьке»*). Позитивними сторонами є активна військово-патріотична робота з молоддю та досить міцна економічна основа.

До «вільних козаків» зараховують «Об'єднане козацтво України» (ОКУ), яке зареєстроване 17 червня 2014 р. У програмних пріоритетах ОКУ проголошене створення козацьких загонів і патрулів для охорони людей, кордонів, екологічної безпеки, відродження села в країні. Пропонований шлях до цього – створення козацьких господарств і виробництв, закріплення випускників вишів у селах (*Павлюк, 2023*). На відміну від «запоріжців» ОКУ орієнтується на конфесійні інституції, які знаходяться в канонічній єдності із Вселенським патріархатом або заперечують свої релігійні зв'язки з Московською патріархією.

«Звичаєве» козацтво, до якого належать усілякі «характерники» та прихильники неоязичництва, не має значного поширення в Україні. Його лідером вважається Є.Д. Петренко, який з 25 серпня 2001 р. як Головний отаман очолює Всеукраїнську козацьку організацію «Звичаєва Громада Українських Козаків» (об'єднання козаків–рідновірів України). До цього різновиду козацтва відноситься й характерне козацтво, школи бойового гопака, рукопаш гопака, Спасу, традиційного козацького бою та хортингу.

3. Процеси відродження та організаційного оформлення козацького руху були тісно пов'язані й обумовлені особистісними моральними якостями тих осіб, які стали на чолі даних процесів. Справедливим і необхідним буде відзначити крайню неоднозначність лідерів цього руху.

Під час роботи Всеукраїнської установчої козацької ради першим гетьманом всеукраїнської організації «Українське козацтво» (УК) 14 жовтня 1991 р. був обраний В. Чорновіл. Однак уже наступного року його замінив генерал-майор Збройних Сил України В. Мулява. За часи його гетьманування частина членів «Українського козацтва» влилася у структури соціально-психологічної служби, які змінили розформовані політвідділи ЗС СРСР (*Концепція Соціально-психологічної служби ЗС України, 1991; Мулява, 1992; Папікян, 2003*). Але роль В. Муляви як гетьмана була скоріше представницькою. Реальне керівництво організацією здійснював Є. Д. Петренко, який з 14 жовтня 1991 р. по 14 жовтня 1994 р. обіймав посаду першого Головного отамана Українського козацтва. Лише після залишення посади начальника соціально-психологічної служби ЗС України та переходу до виконання обов'язків помічника Міністра оборони у зв'язках з громадськими організаціями, партіями і рухами у 1993 р., В. Мулява почав вникати в козацькі справи. До його беззаперечних досягнень слід віднести створення 15 серпня 1998 р. на громадських засадах як неструктурного осередку при Інституті історії України НАН України Науково-дослідного інституту козацтва (НДІК). Директором НДІК був призначений Т. Чухліб, а заступником – В. Мулява. Також була визначена регіональна структура. Основною метою проголошено поглиблене наукове дослідження історії та сучасного розвитку козацтва, об'єднання і координація зусиль вітчизняних і зарубіжних учених, які належать до різних наук, освітніх осередків і займаються зазначеною проблематикою (*Чухліб, 2010*).

У жовтні 1998 р. гетьманом «Українського козацтва» був обраний генерал-майор Міністерства внутрішніх справ України, народний депутат І. Білас, який зробив ставку на співпрацю організації з державними і фінансово-економічними структурами. Позитивним аспектом його діяльності можна вважати видання двох президентських указів щодо відродження козацтва. Разом з тим, ці законодавчі акти несли в своєму змісті досить сумнівні економічні преференції. Козацтво отримало низку пільг в отриманні земельних ділянок «для ведення традиційного господарства». Але «хліборобські мрії» на практиці часто трансформувалися в реалізацію комерційних інтересів деяких обласних і

районних отаманів, що дозволило їм стати крупними землевласниками й організувати на пільгових умовах фермерські господарства. Козаки також носили форму, яка за своїми зразками нагадувала або армійський, або міліцейський однострій, що часто використовувалося бізнесом і криміналом для «вирішення» питань поза межами правового поля (Кралуєк, 2015).

Гетьман І. Білас особисто значно скомпрометував себе під час виборів до Верховної Ради України у 2002 р. Спочатку керівництво підтримувало політичний блок «Наша Україна». Але потім одноосібно гетьманом було прийнято рішення увійти до «Демократичного союзу» на виборах по мажоритарному округу в Черкасах, оскільки на той час там була одна з впливових обласних козацьких організацій. Однак за І. Біласа, який балотувався у цьому окрузі, проголосувало тоді тільки 0,01 % виборців, і він не був обраний депутатом Верховної Ради.

Зрештою, надмірне захоплення гетьмана політичними проектами призвело до того, що 11 грудня 2004 р. «... Рада Генеральної Старшини УК зібралася за участі 21 крайового отамана та Генеральної Канцелярії, щоби проголосити підтримку Вікторові Ющенку та виголосити недовіру гетьману Івану Біласу за його дії та підтримку Віктора Януковича проти волі громади» (Гриб, 2004).

18 грудня 2004 р. на Великій Раді козацьких товариств на Майдані Незалежності під час Помаранчевої революції було ухвалено рішення про передачу гетьманських звань виключно президентові України. Тому, коли Президентом України став В. Ющенко, Рада козацьких організацій України, яка відбулася 23 квітня 2005 р. у приміщенні банку «Ажіо», і Всеукраїнська козацька Рада на о. Хортиця 4 червня 2005 р. проголосили його своїм гетьманом (разом з Президентом прем'єр-міністр Ю. Тимошенко отримала титул «Берегиня України»). Але імперативне позиціонування президентської посади з гетьманством у подальшому викликало серйозну кризу козацького руху після обрання Президентом України В. Януковича (Сучасне козацтво, 2010). Прокозацька риторика новообраного гетьмана, його заяви про відродження «козацької слави» викликали ейфорійні сподівання, що високий патронат президентської влади забезпечить інтенсивний розвиток козацького руху.

Слід зазначити, що законодавчі ініціативи президента дійсно значно підвищили державний статус козацтва. Президентським указом від 4 червня 2005 р. № 916/2005 було створено Раду

Українського козацтва як консультативно-дорадчий орган при Президентові України. До її складу ввійшли керівники 33 міжнародних і всеукраїнських козацьких організацій, яку очолив особисто президент (*Указ Президента, 2005*). Тим же указом екс-голову банку «Ажіо» С. М. Аржевітіна призначено секретарем Ради Українського козацтва. Але в його діяльності самі козацькі справи знаходилися переважно на периферії власних інтересів. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2008 р. №1237-р схвалено «Концепцію Державної цільової національно-культурної програми розвитку Українського козацтва на 2009–2011 роки». Згідно з цим розпорядженням передбачено розробити і затвердити до кінця цього року Державну цільову національно-культурну програму розвитку Українського козацтва на 2009–2011 рр. (*Розпорядження КМУ, 2008*). Концепція своєю метою мала організацію взаємодії органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, наукових установ і козацьких організацій з відродження й розвитку традицій українського козацтва, створення умов у суспільстві для забезпечення його загального розвитку. Але після перемоги на президентських виборах у березні 2010 р. В. Януковича розпорядженням Кабміну від 11 серпня 2010 р. було скасоване реалізацію цієї Державної програми (*Розпорядження КМУ, 2010*).

Загалом реальні результати політики «козацького Ренесансу» президентської каденції В. Ющенко були досить неоднозначними. Власне на цей період приходиться інтенсивний ріст кількості козацьких формувань. Також більшість козацьких політичних партій виникли саме в цей час. Водночас підвищення статусу Ради, її впливу на вирішення кола фінансово-господарських питань дало можливість деяким спритним місцевим козацьким «отаманам» створити власні міцні комерційні й громадські структури. Плани інтеграції козацтва у воєнну організацію держави, створення окремих загонів для охорони державних кордонів, використання козацького досвіду в допризовній підготовці молоді так і лишилися на рівні проголошених намірів.

Та й сама козакофільська політика В. Ющенко у кінцевому випадку зіграла проти самого козацького руху. Надвисокі очікування та надії, які поклалися на цю особистість, обернулися величезним розчаруванням. Іронічне ставлення суспільства до історичних захоплень Президента почало автоматично переноситися на козацтво загалом. Разом з тим, й його представники

часто зводили свою діяльність до суто бутафорських акцій, що формувало, м'яко кажучи, скептичне ставлення до руху в цілому.

Гетьманська каденція В. Ющенка закінчилася 19 травня 2018 р., коли Всевелика рада козацтва України обрала гетьманом всія України Ю. Кармазіна, колишнього депутата Верховної Ради і лідера Партії захисників вітчизни (*Кармазіна обрали наказним гетьманом України, 2018*), який одразу отримав звання «генерал армії козацтва України». У пості, опублікованому з нагоди свого обрання, він основні цілі свого гетьманування визначив як домагання «виділення фінансування для діяльності козацьких організацій» та «входу у владу» (*Казанський, 2018*). У подальшому спроби цих «входів» охарактеризувалися низькою брудних корупційних чвар. Слід зазначити, що взагалі відносини між лідерами козацтва та державою розвивалися в суперечливій парадигмі постійної боротьби за владу в русі, пільги та привілеї, наділення владними повноваженнями. «Розборки» між «гетьманами» часто відбувалися на тлі скандальних публікацій в засобах масової інформації та комунікації і гучних викриттів з боку конкуруючих суб'єктів.

У зв'язку зі смертю Ю. Кармазіна 9 листопада 2022 р. та інтенсифікації активної фази російсько-української війни посада гетьмана України довгий час залишалася вакантною. Лише 28 грудня 2023 р. активісти громадської ініціативи «Українська Солідарність» спільно з ГО «Українське козацтво» провели козацьке віче, де відбулись вибори Гетьмана всієї України. На цьому заході була одногосно підтримана кандидатура Головнокомандувача ЗСУ генерала В. Залужного гетьманом і денонсовані Переяславська угода та Березневі статті (*Хомченко, 2023*).

4. Відсутність жодних чітких загальнозрозумілих ідей та духовних орієнтирів.

На зорі відродження козацтва, наприкінці 1980-х – початку 1990-х років, ідеологія козацького руху органічно вписувалася в ідеологію національного державного будівництва.

Але факт втрати давніх козацьких традицій, відсутність спадкоємності від традиційного козацького середовища породило «новітнє» розуміння завдань козацької спільноти. Це призвело до підміни звичаїв і традицій власними уявленнями, які часто-густо базувалися на інтересах політичної доцільності та вузькокорпоративної корисності.

Примітно, що за усієї різноманітності форм громадських козацьких об'єднань і формувань, ідей та практика організаційно-партійного

будівництва все ж не стояли на порядку денному як пріоритетні. Разом з цим помилково та несправедливим було б вважати, що ці спроби сучасному козацтву чужі зовсім і їм зовсім не робилися.

Але у цілому похід українського козацтва в політику слід визнати невдалим. Унаслідок реалізації спроб організаційно-партійної роботи на початку ХХІ ст. вдалося створити лише одну партію, яка декларувала «козацьку ідею», – Всеукраїнську партію духовності та патріотизму (ВПДП) на чолі з гетьманом реєстрового козацтва А. Шевченком (zareєстрована Міністерством юстиції України 30 березня 2001 р.). Під час президентської виборчої кампанії 2004 р. партія підтримала кандидата у Президенти України В. Януковича. Втім, у січні 2005 р. в ВПДП провела III з'їзд, на якому висловила цілковиту підтримку Президенту України В. Ющенку (*Гай-Нижник, 2012*).

Надалі в травні-червні 2008 р. були zareєстровані Козацька Українська партія, Всеукраїнська козацька партія і Партія козаків України. 28 вересня 2010 р. ця процедура пройшла й Козацька народна партія. Жодна з цих партій не стала серйозною політичною силою та досі залишається маргінальними партійними структурами. А щодо Всеукраїнської козацької партії та Партії козаків України 10 лютого 2020 р. Міністерством юстиції України була розпочата процедура анулювання реєстраційних свідоцтв як політичних «зомбі»-партій, які не функціонують (*До Окружного адмінсуду надійшли позови від Мін'юсту*).

5. Суперечливе ставлення до сучасного козацтва формує у тому числі й м'яко кажучи, їхня ***індиферентна, пасивна (а іноді відверто скандальна) позиція відносно участі козацьких підрозділів в зоні АТО у 2014–2015 рр. та під час активної фази російсько-української війни з 24 лютого 2022 р.***

Слід констатувати незаперечний факт: багатотисячне козацтво дистанціювалося та фактично самоусунулося від участі в бойових діях у складі існуючих на папері численних квазі-мілітарних застав, роїв, паланок, загонів, сотень, куренів, полків, кошів. Козачі організації в основному зосередилися на питаннях волонтерської допомоги, збору гуманітарної допомоги. Як характерний приклад, слід навести цитату із друкованого органа Українського реєстрового козацтва, що «підтримуючи національний дух українців, приватний підприємець, полковий осавул, майор УРК Олександр Мовчан розмалював автівку-молоковоз у жовто-блакитні кольори та зобразив на ній тризуб. Тепер цей

автомобіль можна побачити не лише на території Лисянського, але й сусідніх районів. Пан Олександр... приймає від населення гуманітарну допомогу та доставляє її для військових в зону АТО...» (Миколенко, 2014: 4; Григоренко, 2015). Не заперечуючи важливості питань наочної агітації та матеріально-технічного забезпечення бойових дій, необхідно наголосити на тому, що суспільство очікувало від цей страти конкретної реалізації своїх фольклорно-патріотичних реконструкцій в практичні форми оперативного-тактичного застосування козаких підрозділів і частин у зоні АТО/ООС. На жаль, ці сподівання та мрії не справдилися.

Водночас треба визнати, що спроби створення козацьких підрозділів дійсно мали місце, хоча позитивними ці заходи важко назвати. У січні 2015 р. з'явилася інформація, що А. Шевченко допомагає спецформуванню МВС України роті «Торнадо» (була створена у вересні 2014 р.), членів якого він особисто прийняв у реєстрові козаки. Саме ж формування отримало назву «першого козацького батальйону». Командир роти («батальйону») Р. Онищенко (раніше п'ять разів засуджений) патетично запевнив гетьмана, що «ми першими, серед батальйонів, які діють в зоні АТО, в повному складі прийняли присягу козаків, і тепер... будемо... представляти козацтво як потужну патріотичну структуру» (*Українські козаки на захисті Держави*. 2015). Але подальший розвиток подій довів, що екзальтовані промови новоявлених «козаків» були лише суто атрибутивними спічами. Характерно, що в своїх споминах, які колишній командир «Торнадо» написав вже у місцях позбавлення волі, він взагалі не згадує цей «доленосний ритуал» (Онищенко, 2020).

Вже у березні 2015 р. військова прокуратура почала кримінальне провадження за ст. 255 (створення злочинної організації), ст. 127 (вчинення насильницьких дій, пов'язаних зі статевим насильством), ст. 115 (вбивство) КК України за фактом створення міліціонерами окремої роти патрульної служби особливого призначення «Торнадо» злочинної організації та вчинення її співробітниками злочинних дій особливої тяжкості. 17 червня 2015 р. за цим провадженням співробітники управління внутрішньої безпеки МВС разом зі слідчими військової прокуратури затримали командира цього підрозділу лейтенанта міліції Р. Онищенка та основних фігурантів цих кримінальних проваджень. На шпальтах органа УРК «Україна козацька» ця подія була висвітлена на матеріалах прес-конференції адвокатів і бійців «Торнадо» без визначення власної позиції редакції (Григоренко, 2015). 18 червня 2015 р. наказом міністра

внутрішніх справ України А. Авакова роту «Торнадо» було розформовано.

З початком активної фази російсько-української війни з 24 лютого 2022 р. будь-які згадки про участь парамілітарних формувань козацького руху в Силах оборони України у збройній протидії російській агресії взагалі відсутні.

Висновки. Ми змушені констатувати, що «козацька ідея» в Україні зараз знаходиться в системному кризовому стані та не спрацювала, принаймні, в політичному сенсі. Сьогодні надмірно міфологізований образ українського козацтва вже не здатний викликати той комплекс патріотичних почуттів, як це було на початку української незалежності. Захоплення зовнішніми, атрибутивними аспектами діяльності, схильність до сумнівних політичних проєктів та економічних афер, наявність в лавах цей страти осіб із зниженою соціальною адекватністю та деформованою правовою свідомістю суттєво скомпрометувало як саму ідею, так і власне самий феномен козацтва. Тому зараз важко прогнозувати якісь позитивні тенденції, траєкторії та вектори розвитку цього значно маргіналізованого та дискредитованого руху. Вірогідно, славне історичне козацьке минуле повинно залишитися в нашій пам'яті як цеглина історичного фундаменту, на основі якого будується комплекс новітніх ідеологем модерної української нації.

Використані посилання

Гай-Нижник П. (2012). Всеукраїнська партія духовності і патріотизму (ВПДП). *Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.)*. Енциклопедичний довідник. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України. С.151-152.

Гриб О. Генерал-отаман Аржевігін: гетьманом повинен бути президент. BBC, вівторок, 14 грудня 2004 р. URL:https://www.bbc.com/ukrainian/indepth/story/2004/12/printable/041214_cossack_interview [Дата звернення 7 грудня 2023].

Григоренко Д. (2015). Козаки-волонтери – вперед! *Україна козацька*. № 1-2 (239-240), січень. С.4.

Григоренко Д. (2015). Справа проти Торнадо? *Україна козацька*. № 7-8 (245-246), квітень-червень. С.2.

До Окружного адмінсуду надійшли позови від Мін'юсту анулювати реєстраційні свідоцтва 48 партій. *INTERFAX*. 10.02.2020. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/640367.html> [Дата звернення 5 січня 2024].

Казанський Д. (2018). Комерційне козацтво. *Український тиждень*. 2 червня. URL: <https://tyzhden.ua/komertsijne-kozatstvo/> [Дата звернення 7 грудня 2023].

Кармазіна обрали наказним гетьманом України замість Ющенка (2018). *Лівий берег*. 21 травня. URL:https://lb.ua/news/2018/05/21/398163_karmazin_izbra_n_nakaznim_getmanom.html [Дата звернення 7 грудня 2023].

Концепція Соціально-психологічної служби ЗС України (1991). *Народна армія*. 11 жовтня. С.1-2.

Міжнародна громадська організація «Козацтво Запорозьке». Офіційний сайт. URL: <http://mgo-kz.kiev.ua/> [Дата звернення 7 грудня 2023].

Миколенко О. (2014). За волю України! *Україна козацька*. № 13-16 (227-230), липень-жовтень. С. 4-5.

Мулява В. С. (1992). Людина в індивіді. Соціально-психологічна служба не парт політорган. *Народна армія*. №222 (275). 25 листопада. С.2.

Онисьченко Р. (2020). *Синдром Торнадо*. Київ : 6 и. 372 с.

Павлюк С. (2023). Козацька сила в єдності. *Урядовий кур'єр*. 5 грудня. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/kozacka-sila-v-yednosti/> [Дата звернення 7 грудня 2023].

Пап'якян А. Л. (2003). *Історія створення та розвитку органів виховної роботи Збройних Сил України на етапі відновлення незалежності*. Зб. наук. праць. К.: ВГІ НАОУ. № 1 (32). С.56-63.

Петро Кралюк : Чи має перспективу сучасне українське козацтво? (2015). *Волинські новини*. 22 грудня. URL: <https://www.volynnews.com/blogs/ukrayintsiam-brakuye-filosofiyi-rozumu-/chy-maye-perspektyvu-suchasne-ukrayinske-kozatstvo/> [Дата звернення 7 грудня 2023].

Розпорядження КМУ (2008). Від 17 вересня № 1237-р Київ Про схвалення Концепції Державної цільової національно-культурної програми розвитку Українського козацтва на 2009–2011 роки. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/160062329> [Дата звернення 7 грудня 2023].

Розпорядження КМУ (2010). Від 11 серпня № 1627-р. Про визнання таким, що втратило чинність, розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2008 р. № 1237. *Урядовий портал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1627-2010-%D1%80#Text> [Дата звернення 7 грудня 2023].

Сучасне козацтво: Козацьке коло (2010). Засідання круглого столу «Козацтво на порозі змін: підсумки та перспективи». *Портал Гетьман*. 10 червня. URL: <http://www.hetman.tv/nomera/2010/2010-6-1-30/stil.html> [Дата звернення 7 грудня 2023].

Сучасне Українське козацтво (2017): методико-бібліографічні матеріали із серії «Земля з українськими думками» [уклад. Н. О. Кліменко]; КЗ КОР «КОБЮ». К. 33 с.

Угода про спільну діяльність Товариства сприяння обороні України та Всеукраїнської громадської організації «Українське Реєстрове Козацтво». *Всеукраїнська громадська організація «Українське Реєстрове Козацтво»*. URL: http://www.kozatstvo.net.ua/ua/documents/conventions/ugoda_tsou.php [Дата звернення 7 грудня 2023].

Указ Президента України (2005). № 916/2005 Про Раду Українського козацтва. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/2826.html> [Дата звернення 7 грудня 2023].

Українські козаки на захисті Держави (2015). *Україна козацька*. № 1-2 (239-240), січень. С.1.

Хомченко М. (2023). Головнокомандувача ЗСУ Валерія Залужного обрано Гетьманом України. *Депо.UA*. 28 грудня. URL: <https://www.depo.ua/ukr/war/golovnokomanduvacha-zsu-valeriya-zaluzhnogo-obrano-getmanom-ukraini-202312281455421>

Чухліб Т.В. (2010). Науково-дослідний інститут козацтва. *Енциклопедія історії України*: Т. 7: Мі-О. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во "Наукова думка". 728 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Naukovo_tsentr [Дата звернення 9 грудня 2023].

References

Gai-Nizhnyk P. (2012). All-Ukrainian Party of Spirituality and Patriotism (VPDP). *Ukrainian multipartyism: political parties, electoral blocs, leaders (late 1980s – early 2012)*. Encyclopedic guide. K.: IPIEND named after I.F. Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine. P.151-152. (ukr).

Hryb O. General-Otaman Arzhevitin: the president should be the hetman. BBC. Tuesday, December 14, 2004 p. URL:https://www.bbc.com/ukrainian/indepth/story/2004/12/printable/041214_cossack_interview [Date accessed 7 December 2023] (ukr).

Hrigorenko D. (2015). Volunteer Cossacks – go! *Cossack Ukraine*. № 1-2 (239-240), January. P. 4. (ukr).

Hrigorenko D. (2015). The case against Tornado? *Cossack Ukraine*. № 7-8 (245-246), April-June. P. 2. (ukr).

The District Administrative Court received claims from the Ministry of Justice to cancel the registration certificates of 48 parties. INTERFAX. 10.02.2020. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/640367.html> [Date accessed January 5, 2024] (ukr).

Kazansky D. (2018). Commercial Cossacks. *Ukrainian week*. June 2. URL: <https://tyzhden.ua/komertsijne-kozatstvo/> [Date of access December 7, 2023] (ukr).

Karmazin was elected acting Hetman of Ukraine instead of Yushchenko (2018). *Left bank*. May 21. URL:https://lb.ua/news/2018/05/21/398163_karmazin_izbran_nak_aznim_getmanom.html [Date accessed December 7, 2023] (ukr).

Concept of the Social and Psychological Service of the Armed Forces of Ukraine (1991). *People's Army*. October 11. P.1-2 (ukr).

International public organization «Zaporozhian Cossacks». Official site. URL: <http://mgo-kz.kiev.ua/> [Date accessed December 7, 2023] (ukr).

Mykolenko O. (2014). For the will of Ukraine! *Cossack Ukraine*. № 13-16 (227-230), July-October. P. 4-5 (ukr).

Mulyava V. S. (1992). A person in an individual. The social and psychological service is not part of a political organization. *People's Army*. № 222 (275). November 25. P. 2 (ukr).

Onishchenko R. (2020). *Tornado syndrome*. Kyiv: b i. 372 p. (ukr).

Pavlyuk S. (2023). Cossack strength in unity. *Government Courier*. December 5. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/kozacka-sila-v-yednosti/> [Date accessed December 7, 2023] (ukr).

Papikyan A. L. (2003). *The history of the creation and development of the educational work bodies of the Armed Forces of Ukraine at the stage of restoration of independence*. Coll. of science works K.: VGI NAOU. № 1 (32). P. 56-63. (ukr).

Petro Kralyuk : Does modern Ukrainian Cossacks have a future? (2015). *Volyn news*. December 22. URL: <https://www.volynnews.com/blogs/ukrayintsiam-brakuyefilosofiyi-rozumu-chy-maye-perspektyvu-suchasne-ukrayinske-kozatstvo/> [Date accessed December 7, 2023] (ukr).

Order of the CMU (2008). From September 17 № 1237-p Kyiv On the approval of the Concept of the State target national and cultural program for the development of the Ukrainian Cossacks for 2009-2011. *Government portal*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/nps/160062329> [Date accessed December 7, 2023] (ukr).

Order of the CMU (2010). From August 11 № 1627 On the recognition as invalid, the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 17, 2008 No. 1237. *Government portal*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1627-2010-%D1%80#Text> [Date accessed December 7, 2023] (ukr).

Modern Cossacks: Cossack Circle (2010). Round table meeting «Cossackism on the threshold of change: results and prospects». *Portal Hetman*. June 10. URL: <http://www.hetman.tv/nomera/2010/2010-6-1-30/stil.html> [Date accessed 7, 2023] (ukr).

Modern Ukrainian Cossacks (2017): methodological and bibliographic materials from the series «Land with Ukrainian Thoughts» [comp. N. O. Klimenko]; KZ KOR «KOBYU». K. 33 p. (ukr).

Agreement on joint activities of the Society for the Promotion of the Defense of Ukraine and the All-Ukrainian Public Organization «Ukrainian Registered Cossacks». *All-Ukrainian public organization «Ukrainian Registered Cossacks»*. URL: http://www.kozatstvo.net.ua/ua/documents/conventions/ugoda_tsou.php [Date accessed 7, 2023] (ukr).

Decree of the President of Ukraine (2005). No. 916/2005 About the Council of the Ukrainian Cossacks. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/2826.html> [Date accessed 7, 2023] (ukr).

Ukrainian Cossacks in Defense of the State (2015). *Cossack Ukraine*. No. 1-2 (239-240), January. P.1.

Khomchenko M. (2023). Holovnokomanduvacha ZSU Valeriia Zaluzhnoho obrano Hetmanom Ukrainy. Depo.UA. 28 hrudnia. URL:<https://www.depo.ua/ukr/war/golovnokomanduvacha-zsu-valeriya-zaluzhnogo-obrano-getmanom-ukraini-202312281455421> [Date accessed 7, 2023] (ukr).

Chuhlib T.V. (2010). Research Institute of Cossacks. *Encyclopedia of the history of Ukraine*: Vol. 7: Mi-O. NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. K.: Scientific thought. 728 p. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Naukovo_tsentr [Date accessed 9, 2023] (ukr).

Hula R., Mykhaylovskiy R.

MODERN UKRAINIAN COSSACKS: A PARAMILITARY PHANTOM OF THE PAST

One of the defining socio-spiritual phenomena in the history of Ukraine in the 20th century is Cossack movement. The complex socio-political processes of modernity have actualized the problem of scientific discourse about the ontological nature of the phenomenon of Cossack movement. The vision of this most complex socio-spiritual phenomenon, leads to the primitivization of assessments and leads to speculative manipulative technologies in the political struggle. The complex socio-political processes of modernity have actualized the problem of scientific discourse about the ontological nature of the phenomenon of Cossack movement. political struggle.

Therefore, there is a real problem of carrying out a critical analysis of the Cossack movement as ambiguous social and political phenomena of collective consciousness, as well as ideology during the period of the emergence and functioning of this worldview product in the realities of the postmodern era. The making of the modern Ukrainian nation was profoundly influenced and moulded by the Cossack heritage. Nonetheless, they ought to be sufficient to testify to the indelible imprint of the Cossack legacy on recent Ukrainian history. Kozachyna (Cossackdom), as a state of mind conjuring up the vivid images and proud glories of the Cossack era, has remained a prominent current in the cultural and literary expression. Proceeding from this, the phenomenon of Cossack movement is not only a political, but also an ideological and spiritual and social problem.

The article's author aimed at a analysis of the components in the Ukrainian Cossacks during 1991-2015. The fundamental trends that formed the ideological and organizational support of the modern Ukrainian Cossacks and their development and certain transformation, based on the results of the political situation, were studied. The research methodology is based on the fundamental principles of objectivity and historicism, which involve the study of individual phenomena and processes in their development and close connection with the system of relevant socio-political relations. Transformational processes of organizational changes in the apparatus of hetmans and conceptual innovations in determining their priorities are considered in the system of classification groups and their relationships. For the first time in historiography, an attempt was made to comprehensively analyze the contradictory processes of organizational and ideological work in the modern Ukrainian Cossacks, as well as an assessment of the effectiveness of its results in the first period of Russia's war against Ukraine. Based on the study of different groups of sources, the main directions of this work were formulated, and a comprehensive description of each of them was proposed. The fact and reasons for certain, sometimes radical transformations of these directions are substantiated.

Contemporary Ukrainian political thought, quite rightly dismisses the modern cult of kozachyna.

Keywords: cossack movement, cossack idea, hetmans of Ukraine, Anti-terrorist operation.

ВНЕСОК ВИДАТНОГО УКРАЇНСЬКОГО АВІАТОРА МИКОЛИ КОМАРНИЦЬКОГО У ЗАСНУВАННЯ АЕРОДРОМУ В ПОЛТАВІ У 20-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті виокремлено передумови створення аеродрому та його інфраструктурних об'єктів у м. Полтава у 20-х роках ХХ ст., що сприяли розвитку авіації на території УСРР. На думку автора, ініціатива у заснуванні аеродрому в м. Полтаві належить Миколі Комарницькому, оскільки він виявив відповідну територію під будівництво аеродрому, переконав громадськість у його необхідності, організував таке будівництво і забезпечив належне стійке функціонування аеродрому.

Також у статті проаналізовано стрімкий розвиток авіації у другій половині 20-х років ХХ століття та її всезростаюча роль у різних сферах життя новоствореної держави. Фрагментарно висвітлено події, що пов'язані із заснуванням і діяльністю у 1923 р. об'єднання аматорів авіації та повітроплавання «Товариство Авіації та Повітроплавання України і Криму», що стало важливим центром для різнопланових авіаційних заходів, зокрема, проведення агітаційних польотів із метою підтримання інтересу до авіації та підготовки молоді.

Особлива увага зосереджена на висвітленні історії заснування у 1923 р. і діяльності Українського акціонерного товариства повітряних сполучень «Укр-повітрошлях» та організації перших авіарейсів за маршрутом Харків – Київ і Харків – Одеса (через Полтаву).

Ключові слова: авіація, аеродром, авіарейс, повітряні сполучення, авіаційна промисловість.

Актуальність проблеми. Протягом 1920 – 1922 років на території України утвердилася радянська влада і Українська Соціалістична Радянська Республіка (далі – УСРР (1919–1937 рр.)) увійшла до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР). Ці тренсгресійні події розгорталися в умовах складних соціально-політичних і воєнних обставин. Водночас, у світі відбувався стрімкий розвиток авіації та її інфраструктурних об'єктів. Проте, в Російській імперії, яка трансформувалася в СРСР, ця сфера була проблемною. Перша половина 20-х років ХХ ст. характеризувалася лише згортанням і розпадом авіаційної промисловості. Її поступовий відновлювальний процес розпочався у другій половині 20-х років ХХ ст., коли відбулися зміни в усіх організаційно-правових аспектах новоствореної держави, включно з

Дейнега Віктор Григорович, завідувач філії Національного військово-історичного музею України – музею важкої бомбардувальної авіації (м. Полтава)

© Дейнега В.Г., 2024.

авіаційною промисловістю. Авіація ставала невід'ємною частиною різних сфер життя (Бойко О. Д., Гірик С. І., Киридон А. М. (2022); Харук А. І. (2009)). За таких обставин виникла необхідність будівництва значної кількості нових аеродромів із відповідними інфраструктурними об'єктами, зокрема, у м. Полтава.

Талант і здібності видатного українського авіатора М. Комарницького відіграли надзвичайно велику роль у заснуванні аеродрому в Полтаві у 20-х роках ХХ століття, що і зумовлює актуальність статті.

Метою статті є проведення історичного аналізу заснування у 20-х роках ХХ століття аеродрому в м. Полтаві, а також вивчення внеску видатного українського авіатора Миколи Комарницького у розвиток авіації та її інфраструктурних об'єктів.

Історіографія проблеми. Дослідженням життєвого та професійного шляху Миколи Комарницького активно займалися науковці – І. Пістоленко (I. Pistolenko), Л. Настенко (L. Nastenکو), М. Ляховецький (M. Lyakhovetskyi) та ін. І в практичному, і в теоретичному аспектах дослідники накопичили певний позитивний досвід із висвітлення історії розвитку авіації та інфраструктурних об'єктів, які забезпечували її діяльність.

Глибоке дослідження авіаційної промисловості України провів А. Харук (Харук А. І. (2009)). Автор розкрив її історичні проблеми періодизації.

Державний архів Полтавської області (Фонд р-9051) містить інформацію щодо діяльності Миколи Антоновича Комарницького як популяризатора авіації і планеризму.

Безумовно, важливим джерелом для даного аналізу також є Велика українська енциклопедія (Бойко О. Д., Гірик С. І., Киридон А. М. (2022)). Проте аналіз розвитку передумов створення аеродрому у 20-х роках ХХ ст., а також у поєднанні із ініціативою Миколи Комарницького у заснуванні аеродрому саме в м. Полтаві, що сприяли розвитку авіації на території УСРР, не стало об'єктом окремого історичного дослідження.

*Рис. 1. Комарницький Микола Антонович (1894–1975)**

*Джерело: фотофонд філії НВІМУ–МВБА (м. Полтава)

Виклад основного матеріалу. Місце та роль льотчика Миколи Комарницького (1894–1975 рр.) (рис. 1, 2) у створенні Полтавського аеродрому були визначальним. Він був не лише активним популяризатором авіації та планеризму в Полтаві, але й головним рушієм усіх процесів, пов'язаних із успішною організацією аеродрому. Народився він 25 листопада 1894 р. у с. Дессерівка (нині – с. Загірне Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл.) Подільської губернії у багатодітній родині українського сільського священника. У 1914 р. закінчив Київське військово-піхотне училище. Воював проти німецько-австрійських військ на Південно-західному фронті під командуванням генерала О. О. Брусилова. З 1915 р. у складі Брусиловської армії брав участь у боях, що гартували його характер, був двічі поранений, отримав контузію.

У тих же боях брав участь і ще один відомий військовий авіатор, автор і перший виконавець такої фігури вищого пілотажу, як «мертва петля», що після успішного її виконання Нестеровим отримала назву на його честь – «петля Нестерова». Він був уродженцем Російської імперії, але жив і працював у м. Києві, де був потужний науковий осередок перших науковців-авіаторів. У повітряному бою 26 серпня 1914 р. він здійснив перший в світі таран і знищив ворожий літак, проте загинув. Цей трагічний випадок не злякав М. Комарницького, а навпаки, посилив його зацікавленість до авіації і зміцнив його мрію опанувати майстерність військового льотчика. Надалі, з 1915 р. до 1916 р., він навчався у Севастопольській військово-авіаційній школі, де ретельно і детально вивчав усі тонкощі авіаційної справи.

Після завершення навчання влітку 1916 р. був зарахований до складу XI Корпусного авіаційного загону, яким за життя командував П. Нестеров. Був ад'ютантом командира загону, потім льотчиком-розвідником, льотчиком-винищувачем, очолював діяльність

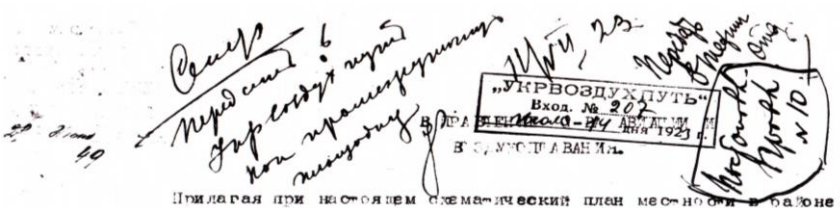

Рис. 2. На вул. Соборності, 66 у Полтаві встановлено меморіальну дошку на честь М. Комарницького

аеророзвідки, отримав звання поручика, а наприкінці цього ж року – штабс-капітана. Навесні 1917 р. він підвищив кваліфікацію на курсах вищого пілотажу в згаданій школі, після чого повернувся до «нестерівського» авіазагону.

У жовтні 1917 р., перебуваючи з авіазагоном у відрядженні у Петрограді, став свідком збройних подій жовтневого перевороту, який припинив існування Російської імперії. Всі офіцери авіазагону повтікали. Солдати залишилися сам на сам з усіма проблемами і турботами про авіамаїно. Тоді М. Комарницький разом із нечисленними однодумцями взяли на себе командування загоном і контроль за господарством авіазагону. Солдати одногосно обрали його командиром. У січні 1918 р. М. Комарницький був офіційно призначений командиром XI Корпусного авіазагону. Влітку 1918 р. він передав командування загоном П. Стефановському, а потім відбув на лікування. Демобілізувався у 1919 р. За подвиги часів Першої світової війни М. Комарницький був нагороджений шістьма бойовими орденами.

Далі, на початку 1919 р. був призначений інспектором Полтавського губернського військового комісаріату. Також до 1923 р. перебував у складі спеціального військового загону, що брав участь у боротьбі з бандитизмом. Негативні згадки про його діяльність у складі цього загону відсутні. Натомість у пам'яті його сучасників залишилися відомості, що він опікувався долею підлеглих і допомагав їм у досягненні їхніх цілей. Станом на 1923 р. потреба у таких загонах ставала все менш актуальною, і М. Комарницький зміг повернутися до авіаційної справи, про яку, після демобілізації, не забував, а навпаки, відслідковував усі тенденції розвитку авіації і активно брав участь у цьому процесі. Зокрема, виступив ініціатором створення гуртка безмоторної авіації. Також власним прикладом активно привертая увагу обдарованої молоді до цієї сфери, адже мав глибокі знання авіаційної справи, володів сильним вольовим голосом, що і притягувало до нього юнаків. До того ж він чудово фотографував, міг сам сконструювати, зібрати чи відремонтувати радіоприймач (*Микола Антонович Комарницький (1894–1975), ветеран і популяризатор авіації і планеризму. Держ. арх. Полтав. обл. Фонд р-9051; Настенко Л. Г. (2013).*)

Прикладая при наявності схематический план місечности району ст. Полтави-Київської з площею удобною во всех отношениях для обустройства аэродрома, Управление Губернатора поспешно Вас информирует с ходатайством в Ц.К. по национализации земель при П.К.З. об отводе указанной площади в количестве 150 десятин под Полтавский местный аэродром. Необходимая техническая характеристика местности изложена в Легенде, дополнительно Управление сообщает, что другая площадь, более удобная или неудобная, вблизи города не. Юго-восточная и юго-западная окрестности города волнисты и такой площади не имеют. Единая часть, прилегающая к Корска имеет, малую площадь, но они песчаным, или болотистым и по техническим условиям неприемлемы. Остальной сектор гористо и пересечен, покрыт лесами и густо заселен. Указанная площадь примыкает непосредственно к городу, линии в железнодорожной магистрали Харьков-Полтава-Киев, а самого вокзала Полтава-Київская, находится непосредственно в близости к месту расквартирования Воздухо-часови УРСР, имеет возможность насти-

Рис. 3. Рішення «Про облаштування проміжної повітряної станції в м. Полтаві»

Джерело: фотофонд філії НВІМУ-МВБА (м. Полтава).

У 1923 р. разом з українцями Костянтином Арцеуловим (1891–1980 рр.), братами Андрієм (1886–1942 рр.), Іваном (1887–1942 рр.) і Євгеном (1889–1937) Касьяненками створює, за ініціативи радянського уряду та військового командування УСРР, об'єднання аматорів авіації та повітроплавання «Товариство Авіації та Повітроплавання України і Криму» (далі – ТАПУК) (Настенко Л. Г. (2013); Ляховецький М. Б. (1984)).

24 березня 1923 р. за ініціативою представника ТАПУК М. Комарницького, в Полтаві організовано Раду губернського відділу товариства. Його було затверджено секретарем правління цієї Ради. Пізніше у травні 1923 р. він увійшов до складу бюро пропаганди губернського відділу товариства (Настенко Л. Г. (2013)).

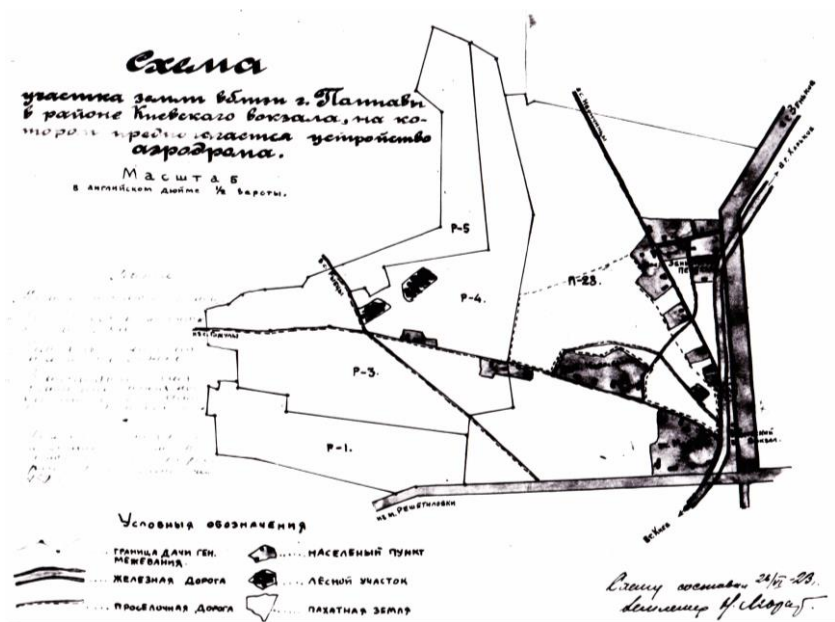

Рис. 4. Схема ділянки землі поблизу м. Полтава в районі Київського вокзалу, на якій передбачалося облаштування аеродрому
 Джерело: фотофонд філії НВІМУ–МВБА (м. Полтава).

26 березня 1923 р. за участі ТАПУК та інших державних установ було засновано Українське акціонерне товариство повітряних сполучень «Укрповітрошлях». 14 червня 1923 р. на засіданні Правління було прийнято рішення «Про облаштування проміжної повітряної станції в м. Полтаві» (рис. 3) (Микола Антонович Комарницький (1894–1975), ветеран і популяризатор авіації і планеризму. Держ. арх. Полтав. обл. Фонд р-9051; Дейнега В. Г. (2020)).

ПРЕЗИДИУМУ ПОЛТАВСЬКОГО
ГУБЕРНСЬКОГО Л.

Согласно распоряжения Правления С-ва Авиации и Воздухоплавания Украинского, а равно и распоряжения г. Инженетера Начальства Флота УЮ, Правления Губотдела С-ва в контакте с Окружным управлением произведено обследование площади земли размером в 150 дес. в районе Киевского вокзала в границах района ж.д. Малинский поселок, Новоселовский, дороги на с. Луки и Новосельцы. Все материалы и схематический план местности отправлены через Правление С-ва и Командование УЮ в ЦК по национализации земель при НКЗ для отвода этой земли через 41-ю районную Комиссию по национализации земель для Полтавского местного аэродрома. С 28-го июня по настоящая день никаких результатов по данному вопросу с центра нет. Крестьяне, осведомленные о работе по устройству аэродрома, производят энергичную заготовку земли, параллельно с уборкой ржи.

Имея в виду данное обстоятельство, по обсуждении его в Заседании Правления Губотдела от 13 с/м, постановлено просить об оказании в Президиум Губернского Л. просьбы о воспрепятствии заготовке площади, намеченной для оборудования аэродрома, прежде до разрешения этого вопроса Центром, если ГИК не может самостоятельно предоставить означенной площади Правлению Губотдела и 8-му Корпусу под аэродром

Член Совета и
Секретарь С-ва /комарницкий/

С подлинным верно: делопроизводитель *Степанюк*

Рис. 5. Заява М. Комарницького до Президії Полтавського Губернського виконавчого комітету з проханням заборонити селянам заорювати землі, закріплені для облаштування аеродрому

Джерело: фотофонд філії НВІМУ–МВБА (м. Полтава).

29 червня 1923 р., за результатами рекогносцирування околиць Полтави, Правління Ради губернського відділу ТАПУК направило пропозицію про відведення землі у кількості 150 десятин під Полтавський місцевий аеродром. Також було повідомлено про відсутність іншої зручної площі поблизу міста і додано схему ділянки землі поблизу м. Полтави в районі Київського вокзалу (рис. 4), на якій передбачалося облаштування аеродрому (*Микола Антонович Комарницький (1894–1975), ветеран і популяризатор авіації і планеризму. Держ. арх. Полтав. обл. Фонд р-9051*).

16 серпня 1923 р. М. Комарницький повідомив Президію Полтавського Губернського виконавчого комітету, що селяни не підтримують ідею облаштування аеродрому, звернулися із проханням заборонити ці дії і одночасно зі збиранням урожаю жита активно заорюють землі (рис. 5), відведені під аеродром.

16 27

ПРОТОКОЛ № 12

ЗАСЕДАНИЕ ПРАВЛЕНИЯ УКРАИНСКОГО АКЦИОНЕРНОГО ОБЩЕСТВА
ВОЗДУШНЫХ СООБЩЕНИЙ «УКРВОЗДУХПУТЬ»

19 Мая 1924 года

ПРИСУТСТВОВАЛИ: Члены Правления В.И.МАКОГОН, Н.Л.СТАМО.

сотрудники: Н.И.ПОПОВ и С.Р.САКК.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ - В.И.МАКОГОН. СЕКРЕТАРЬ - О.П. ГЕКОЛЕР.

Повестка заседания:

- 1) Доклад Н.И.ПОПОВА о перелете ХАРЬКОВ-КИЕВ и обратно
- 2) Об утверждении расписания воздушных сообщений на линиях Об-ва и тарифов.
- 3) О доставке пассажиров,
- 4) Об организации службы связи и погоды,
- 5) О порядке и способах финансовых расчетов со станциями,
- 6) О контрольном полете на ОДЕССУ,
- 7) О расчете с контрагентами по изданию справочника Воз. Украины и Кры. и "
- 8) О заказе мелких купюр акций Об-ва
- 9) О доставке пассажиров к месту назначения при вынужденных посадках.-

СЛУШАЛИ

ПОСТАНОВИЛИ

1) Доклад Н.И.ПОПОВА о перелете ХАРЬКОВ-КИЕВ и обратно.

1) Констатировать, что самолет "КОМЕТА" по не хорошо выдержал испытание и перелет ХАРЬКОВ-КИЕВ и обратно дал хорошие результаты. Отметить, что аэродром в ПОЛТАВЕ оказался вполне пригодным, что же касается КИЕВСКОГО, то он еще не вполне пригоден. Необходимое оборудование аэродрома опознавательными знаками будет стоить приблизительно около 1000 рублей. Принимая во внимание отсутствие средств у нашего Общества, просить Киевский Губотдел С.А.В.У.К. об отпуске 1000 рублей на покупку знаков в Киеве для оборудования

Отметить, что Начальник воздушной станции в ПОЛТАВЕ, тов. КОМАРИЦКИЙ вполне удовлетворяет требованиям воздушных сообщений.-

Согласился с временным приглашением и на должность Начальника воздушной станции КИЕВ тов. ГЕРАСИМОВА. Поручить ТЕХ.ОТДЕЛУ и летной части вызвать его в ХАРЬКОВ и надлежащим образом инструктировать

Констатировать необходимость иметь на воздушной станции КИЕВ опытного моториста и имея возможность использовать моториста т. ПУЧНИША Москва, возбудить ходатайство перед военным ведомством об откомандировании его в наше распоряжение.

Рис. 6. Протокол заседания правління Українського акціонерного товариства «Укрповітряшлях» від 19 травня 1924 р.

Джерело: фотофонд філії НВМУ-МВБА (м. Полтава).

Також було відзначено, що начальник повітряної станції в Полтаві М. Комарницький повністю відповідає вимогам повітряних сполучень. Він активно організовував перші авіарейси. Зокрема, коли 25 травня 1924 р. відкрилося регулярне повітряне сполучення по лініях Харків – Київ і Харків – Одеса (через Полтаву) (рис. 7), він сам приймав та відправляв рейсові літаки. Крім того, влаштовував агітаційні польоти, на які збиралося чимало молоді (*Настенко Л. Г. (2013)*).

Після роботи в Полтаві, упродовж 1926–1940 рр., він працював у м. Нижній Новгород в Управлінні авіаційної компанії «Доброльот», готував експедиції авіаторів із боротьби зі шкідниками полів, працював у Закавказзі, в Поволжі, Середній Азії, на Далекому Сході й на Північному Заході СРСР, організував аерофотозйомку місця падіння Тунгуського метеорита тощо.

Під час німецько-радянської війни (1941–1945 рр.) займався евакуацією сімей аерофлотів і важливих вантажів з Прибалтики до м. Москва, очолював штаб «Повітряного мосту» авіаційного загону 3-ї ескадрильї Авіагрупи особливого призначення при Генштабі Червоної Армії, був начальником штабу, що підвозив продукти і боеприпаси до заблокованого Ленінграда.

Після війни очолював штаб авіагрупи Головного управління лісоохорони і лісонасаджень, що діяло у складі Ради народних комісарів СРСР. Потім командував льотним підрозділом лісової авіації. Очолював загін аерофотографування.

В авіаційному містечку Полтави ім'ям Миколи Комарницького названо вулицю. На одній з адміністративних будівель в Полтаві, на вул. Соборності, 66, встановлено меморіальну дошку на згадку про цю видатну людину (*Микола Антонович Комарницький (1894–1975), ветеран і популяризатор авіації і планеризму. Держ. арх. Полтав. обл. Фонд р-9051; Настенко Л. Г. (2013); Ляховецький М. Б. (1984)*).

Висновки. Микола Комарницький залишив яскравий і помітний слід не лише в історії авіації, а й у розвитку Полтавського регіону. Саме він відіграв ключову роль у визначенні місця та організації діяльності Полтавського аеродрому. Активно взаємодіяв з громадськістю, представниками влади та армії для забезпечення підтримки й надання необхідних ресурсів для його будівництва. Завдяки своєму фаховому льотному досвіду та майстерному виконанню різноманітних авіаційних маневрів формував позитивне ставлення до авіації серед громадськості та влади та активно її популяризував.

Крім того, Микола Комарницький стояв у витоків радянського планеризму. Зокрема, першим у СРСР здійснив політ на двомісному планері, активно розвивав цивільну і сільськогосподарську авіацію (у серпні 1931 р. в Полтаві біля села Рибці вперше в Україні була створена авіабаза сільського і лісного господарства «Сільгоспавіація»).

Його діяльність сприяла підвищенню зацікавленості саме молоді до авіації та розвитку регіону в цілому, особливо в контексті нагальної потреби створення аеродрому. Через свою активну участь у громадських і військових справах М. Комарницький крім налагодження належної ресурсної підтримки аеродрому й розвитку авіації в регіоні забезпечував підготовку нового покоління льотчиків.

Використані посилання

Бойко О. Д., Гірік С. І., Киридон А. М. (2022). Історія України: міжвоєнний період. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Історія_України:_міжвоєнний_період [дата звернення 09.02.2024].

Дейнега В. Г. (2020). Полтавське небо в очах історії. Зоря Полтавщини. 22.09.2020. URL: <http://zorya.poltava.ua/poltavske-nebo-v-ochah-istorii/> [дата звернення 09.01.2024].

Ляховецький М. Б. (1984). Товариство Авіації та Повітроплавання України і Криму. Українська Радянська енциклопедія. Т. 11, кн. 1. : ТІМ – ТОКО. Київ : Голов. ред. УРЕ. 606 с.

Микола Антонович Комарницький (1894–1975), ветеран і популяризатор авіації і планеризму. Держ. арх. Полтав. обл. Фонд р-9051, оп. 1, спр. 4, арк. 1–4; спр. 3, арк. 1–8; спр. 20, арк. 1.

Настенко Л. Г. (2013). Комарницький Микола Антонович (1894 – 1975), Історія української авіації в особах : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Гребенніков В. М., Тюрменко І. І. та ін.; за ред. В. М. Гребеннікова, Київ: НАУ, С. 138–145.

Пістоленко І. О. (2014). Комарницький Микола Антонович. Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: <https://esu.com.ua/article-4267> [дата звернення 09.01.2024].

Харук А. І. (2009). Історія авіаційної промисловості України: проблема періодизації. Історія науки і біографістика. № 1. URL: http://base.dnsgb.com.ua/INB/2009-1/09_haruk.pdf [дата звернення 10.01.2024].

References

Boiko O. D., Hirik S. I., Kyrydon A. M. (2022). Istoriiia Ukrainy: mizhvoiennyi period. Velyka ukraïnska entsyklopediia. URL: [https://vue.gov.ua/Istoriiia_Ukrainy:_mizhvoiennyi_period_\(ukr\)](https://vue.gov.ua/Istoriiia_Ukrainy:_mizhvoiennyi_period_(ukr)).

Deineha V. H. (2020). Poltavske nebo v ochakh istorii. Zoria Poltavshchyny. 22.09.2020. URL: <http://zorya.poltava.ua/poltavske-nebo-v-ochah-istorii/> (ukr).

Liakhovetskyi M. B. (1984). *Tovarystvo Aviatsii ta Povitroplavannia Ukrainy i Krymu. Ukrainska Radianska entsyklopediia*. T. 11, kn. 1. : TIM – TOKO. Kyiv : Holov. red. URE. 606 s. (ukr).

Mykola Antonovych Komarnytskyi (1894–1975), veteran i populiaryzator aviatsii i planeryzmu. Derzh. arkh. Poltav. obl. Fond r-9051, op. 1, spr. 4, ark. 1–4; spr. 3, ark. 1–8; spr. 20, ark. 1. (ukr).

Nastenko L. H. (2013). *Komarnytskyi Mykola Antonovych (1894 – 1975), Istoriiia ukrainskoi aviatsii v osobakh : navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. / Hrebennikov V. M., Tiurmenko I. I. ta in.; za red. V. M. Hrebennikova*, Kyiv: NAU, S. 138–145. (ukr).

Pistolenko I. O. (2014). *Komarnytskyi Mykola Antonovych. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy / Redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, M. H. Zhelezniak ta in.; NAN Ukrainy, NTSh*. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. URL: <https://esu.com.ua/article-4267>. (ukr).

Kharuk A. I. (2009). *Istoriia aviatsiinoi promyslovosti Ukrainy: problema periodyzatsii. Istoriia nauky i biohrafistyka*. № 1. URL: http://base.dnsgb.com.ua/INB/2009-1/09_haruk.pdf. (ukr).

Deinega V.

THE CONTRIBUTION OF THE OUTSTANDING UKRAINIAN AVIATOR MYKOLA KOMARNYTSKY TO THE ESTABLISHMENT OF THE AIRPORT IN POLTAVA IN THE 1920'S OF THE 20TH CENTURY

The article highlights the prerequisites for the creation of the airfield and its infrastructure facilities in the city of Poltava in the 20s of the 20th century, which contributed to the development of aviation on the territory of the USSR. In the opinion of the author, the initiative in establishing the airfield in Poltava belongs to Mykola Komarnytskyi, since he identified the appropriate territory for the construction of the airfield, convinced the public of its necessity, organized such construction and ensured the proper and sustainable functioning of the airfield.

Also, the article analyzes the rapid development of aviation in the second half of the 20s of the 20th century and its growing role in various spheres of life of the newly created state. The events related to the founding and activities of the defense-patriotic association of aviation and aeronautical enthusiasts «Society of Aviation and Aeronautics of Ukraine and Crimea» in 1923, which became an important center for various aviation events, in particular, campaign flights in order to maintain interest in aviation and train young people.

Special attention is focused on highlighting the history of the establishment in 1923 and the activities of the Ukrainian joint-stock company of air connections «Ukrpovitroslyah» and the organization of the first flights on the route Kharkiv - Kyiv and Kharkiv – Odesa (via Poltava).

Keywords: aviation, airfield, flight, air connections, aviation industry.

ВОЛИНСЬКА ГУБЕРНІЯ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКИХ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН НАВЕСНІ 1918 РОКУ

Розглянуто різні аспекти розвитку Волинської губернії навесні 1918 року, в період, коли спочатку урядовці Української Народної Республіки, а згодом Української Держави вибудовували військово-політичні відносини з країнами Четверного союзу, зокрема німецьким військовим командуванням, політиками та дипломатами. З'ясовано головні питання, компромісу в яких було важко досягнути. Визначено причини конфліктних ситуацій між союзниками, фактори, що впливали на розбіжності у військовому та господарському питаннях, їхній вплив на становище волинського населення.

Проаналізовано основні напрямки перемовин українсько-німецьких представників за урядування республіканських та монархічних (гетьманських) чиновників; обумовлено обставини переорієнтування німецького військового командування в Україні, а згодом німецьких політиків та урядовців на співпрацю з гетьманськими силами.

Наведено висловлювання та цитати зі спогадів безпосередніх учасників тогочасних переговорних процесів – голів українського уряду В. Винниченка, В. Голубовича, гетьмана П. Скоропадського, міністра закордонних справ Д. Дорошенка, представника німецької окупаційної адміністрації генерал-лейтенанта В. Гренера.

Ключові слова: Волинь, Волинське воєводство, волинське населення, мілітарна історія, Українська Народна Республіка, Гетьманат, Українська Держава, українсько-німецькі відносини.

Постановка проблеми та її актуальність. Розпочинаючи від початку переговорів у Бресті зав'язалися контакти дипломатичних місій Української Народної Республіки з країнами Четверного союзу – Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною. Чим успішнішими ці перемовини були, тим більше зусиль витратила більшовицька делегація, щоб нівелювати досягнення української дипломатії. Пізніше, не без участі російських наративів, серед країн Антанти утвердилося переконання, що Українська Держава (чи то республіканська, чи то монархічна) перебуває під впливом та у залежності від Німеччини.

Дем'янюк Олександр Йосипович, доктор історичних наук, професор, заступник директора з науково-педагогічної діяльності, Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк.

© Дем'янюк О. Й., 2024.

Не зважаючи на різні перепони, українській делегації в Бресті вдалося переконати майбутніх союзників у їхній репрезентації інтересів населення УНР. Підписання низки договорів з країнами німецького блоку відкрило шлях для реалізації низки українсько-німецьких військово-політичних домовленостей. Основні полюси союзників – військова присутність німецького війська в Україні та продовольча підтримка Німеччини.

У реалізації цих планів важливе місце займала Волинська губернія. Тут уздовж залізничних шляхів рухалися німецькі війська, дивуючи та насторожуючи місцеве населення. У перші тижні їхньої присутності неодноразово відбувалися сутички з місцевими жителями, які не були поінформовані про військову спілку України та Німеччини.

Після взяття Києва українсько-німецькими підрозділами та формування німецької окупаційної адміністрації більшість території Волинської губернії потрапило під німецьку юрисдикцію. Тут було встановлено жорсткий режим, частину компетенцій місцевих органів влади самовільно перебрали на себе німецькі офіцери. Загострювало ситуацію повернення до своїх маєтків німецьких колоністів, безконтрольний вивіз аграрної продукції до Німеччини та збільшення селянських виступів. Ці обставини життєдіяльності краю були характерними для весни 1918 року і надалі лише поглиблювалися.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Аналіз стану дослідницької розробки обраної проблеми, а саме розвитку Волинської губернії навесні 1918 року в умовах нестабільних українсько-німецьких військово-політичних відносин, дозволяє виокремлювати наукову доцільність вивчення цього питання з вітчизняної історії доби Української революції. Дослідниками напрацьовано певну історіографічну базу для висвітлення основних аспектів українсько-німецьких переговорів і взаємин навесні 1918 року. Однак роль і місце у цих перипетіях Волинської губернії та її населення досліджено недостатньо. Серед праць попередніх дослідників виділимо публікації: *В. Винниченка* (як безпосередній учасник державотворчих процесів доби Української революції висловив власне бачення переговорних позицій та очікування від переговорів обох держав 1990), *Д. Дорошенка* (як міністр закордонних справ доби Української Держави залишив спогади про зовнішньополітичні зносини держави з союзниками 2007), *Р. Пирого* (про проблеми взаємовідносин Української Центральної

ради з німецьким військовим командуванням в Україні) (2007), *О. Дем'янюка* (оцінки присутності німецького війська на території Волинської губернії в добу Гетьманату 2009), *Н. Мацюк* (про протистояння німецької військової адміністрації та населення Волинської губернії 1998) тощо.

Мета та завдання дослідження. Зважаючи на результати попередніх публікацій, використовуючи спогади (мемуари) та матеріали місцевих архівів Волинської й Тернопільської областей, розглянемо становище Волині в умовах розвитку українсько-німецьких військово-політичних взаємовідносин навесні 1918 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. Від початку 1918 року все помітнішою ставала втрата авторитету Української Центральної Ради (УЦР) серед українського населення, що відбувалося на тлі російсько-українського воєнного конфлікту, ініційованого російським більшовицьким урядом. Українські керівники змушені були шукати союзників для вирішення своїх оборонно-державницьких проблем. Очевидно, що саме Брестські переговори, які тривали взимку 1918 року, дали шанс вітчизняним дипломатам вивести українську державність на європейську зовнішньополітичну арену.

Надзвичайно складний політичний вузол українських питань потребував надзусиль української дипломатичної місії для їхнього впорядкування та розв'язання, хоча члени німецької делегації в кулуарах мирної конференції висловлювали підтримку українській державотворчій справі, підкреслюючи спільне бачення в багатьох переговорних позиціях. Пізніше, характеризуючи тогочасні обставини, голова Українського уряду Володимир Винниченко напише: «Ми мусли взятись за цю справу, щоб зовсім не оскандалитись перед своїми масами, й то тільки після того, як большевики вже вступили в переговори з німецьким командуванням» (*Винниченко, 1990:199*).

Переговорний процес українських дипломатів з представниками німецького та австро-угорського дипломатичного і військового корпусу активізувався на тлі більшовицького наступу на Київ. Незважаючи на певні територіальні розбіжності між країнами-підписантами, «Мировий договір між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одної сторони і Українською Народною Республікою з другої сторони» усе таки був укладений 27 січня 1918 року (відповідно до тогочасного літочислення європейських країн – 9 лютого 1918 року). Одночасно було стверджено ще дев'ять різноманітних договорів з країнами австро-німецького блоку. Пізніше укладено окремі

торгові та військові угоди. Вважається, що це підписання стало першим серйозним здобутком української дипломатії на міжнародній політичній арені. Ці рішення заклали фундамент для майбутньої військово-політичної співпраці Української Народної Республіки з країнами Четверного союзу, зокрема з Німеччиною.

Одночасно з підписанням Брестських договорів Українська Центральна Рада та уряд держави змушені були залишити столицю і перебратися в Житомир – центр Волинської губернії.

31 січня 1918 року делегація УНР на вимогу частини членів Ради народних міністрів звернулася до урядів Німеччини та Австро-Угорщини з меморандумом про надання ними військової допомоги УНР у боротьбі з більшовиками. Німецьке військове командування майже відразу попередньо погодилося на військову допомогу в боротьбі проти Росії (*Савченко, 2016:72*). За словами В. Винниченка: «Німцям же, розуміється було дуже приємно й вигідно взяти на себе ролю благородних оборонців молодій державі й нівечених її національних та державних прав» (*Винниченко, 1990:290–291*).

Українські політики сподівалися, насамперед, на допомогу воєнних підрозділів, які були укомплектовані українцями й брали участь у бойових діях під час Першої світової війни на боці Австро-Угорщини – Легіону Українських Січових Стрільців або підрозділів Синьожупанних дивізій, сформованих із українців – військовополонених російської армії у німецьких таборах для військовополонених Раштат, Вецляр і Зальцведель. Загальна чисельність мала складати 40 – 50 тисяч військовиків (*Савченко, 2016:73*).

На цьому етапі перемовини української та німецької делегацій відрізнялися в кількох позиціях. Так, українська сторона робила акцент на національності, бойовому досвіді та фаховості, а не на кількості бійців. Натомість представники німецького командування висловлювалися за масштабну військову присутність регулярного німецького та австро-угорського війська на території УНР, завбачливо розглядаючи Україну як потужну сировинну базу для поповнення своїх поріділих ресурсів.

Відтак, 18 лютого 1918 року німецькі воєнні підрозділи ввійшли на територію Західної Волині. Їх чисельність разом із австро-угорською армією (в межах України з 25 лютого, форсувавши річки Збруч та Дністер), за підрахунками дослідників, склала від 220 тисяч (*Савченко, 2023:170*) до 450 тисяч бійців та офіцерів (*Верстюк, 1997:243*). 19 лютого німецька піхота зайняла Луцьк і

Рівне. Не відчуваючи дієвих перешкод від здеморалізованих частин колишньої російської імператорської армії, німецька армія за тричотири дні пододала відстань у 250 – 300 км. Поодинокі сутички зі збільшовиченими військами зафіксовані в Луцькому, Дубенському, Сарненському, Рівненському повітах. Це лише ненадовго пригальмувало рух німецьких частин у напрямку на Київ і через тиждень уся територія Волині була вивільнена від більшовицьких підрозділів. Від першого дня свого перебування в Україні німецьке командування неодноразово наголошувало, що тут вони з метою надання «військової допомоги державі, з якою укладено договір проти спільного ворога, більшовиків» (*Федюшин, 2007:112*).

Просуванню німців до столиці УНР допомагало українське військо, яке діяло на території східних повітів Волинської губернії. 21 лютого 1918 року Запорізька бригада на чолі з генерал-майором Костянтином Прісовським розпочала наступ на Житомир. Наступного дня сюди прибули німецькі генерали та офіцери й представник армії УНР при німецькому штабі генерал-майор В'ячеслав Бронський. Підрозділи Гайдамацького Коша вели наступ на Сарни, інші частини Гайдамацького Коша і Корпус Січових Стрільців – на Олевськ.

23 лютого 1918 року, перебуваючи в Житомирі, український уряд виступив із заявою, якою роз'яснював роль німецького війська в Україні: «дружні сили, запрошені допомогти нам у боротьбі з ворогом, сили, позбавлені будь-яких ворожих намірів і що воюють разом з нашими козаками під командуванням нашого бойового штабу!» (*Федюшин, 2007:114*).

1 березня 1918 року з території Волинської губернії ці військові формування вступили до Києва. Водночас із боку Козятина до столиці прибув перший ешелон з німецькими військами. Після відновлення української влади захоплену союзниками територію губернії було віднесено до двох окупаційних зон: південно-західну частину Волинської губернії контролювала Австро-Угорщина, а північно-східну – Німеччина.

Першим враженням волинян про появу німецького війська було збентеження. Навіть органи місцевої влади не знали, як себе поводити в умовах присутності німецьких військових, позаяк інформація про союзницькі відносини України з Німеччиною на повітовий рівень не поширилася. Пізніше генерал-полковник армії УНР в еміграції Олександр Удовиченко вказував на донесення рівненського коменданта про те, що «через Рівне в напрямку Житомир – Бердичів уже перейшло не менше одного

корпусу німецької піхоти. Військо увесь час прибуває і відходить на схід. На запитання українського коменданта Рівного про завдання і наміри німецьких військ німецьке командування відповідало, що вони мають «мирні наміри» (*Удовиченко, 1995:30*).

До кінця квітня 1918 року більшість територій, претензії на які висловлювала УНР, виявилася під контролем німецької та австро-угорської армій. Відтак, там почали формуватися місцеві окупаційні органи, які нерідко входили в конфлікт з органами влади, підконтрольними центральній українській владі. З наказу німецького коменданта Кременця, наприклад, дізнаємося, що за будь-який непослух з боку місцевого населення його буде покарано негайно і жорстоко (*Яцечко, 2006:237*). Подібне ставлення окупаційної влади до місцевих жителів не викликало позитивних емоцій у тамтешньої влади та пересічних громадян. У волинських повітах було встановлено жорстку дисципліну, проведено інвентаризацію майна в установах і панських маєтках. у кожному повітовому місті розмістився невеликий німецький відділ (*Історія січових стрільців, 1992:80*), який, з-поміж іншого, нерідко виконував поліцейські функції.

Відзначимо, що німецька розвідка щодо ресурсного потенціалу українських територій мала, здебільшого, достовірну інформацію. Отже у розпорядженні німецького командування опинилися чималі запаси тилових частин російської армії, розташовані на території Волині й Поділля. Військові склади Південно-Західного та Румунського фронтів із колосальними запасами продуктів, військової амуніції та спорядження перейшли до рук німецьких та австро-угорських генералів і почали негайно вивозитися за межі УНР (*Удовиченко, 1995:40*). На колишніх прифронтових теренах Волинської губернії було встановлено жорстку дисципліну, проведено інвентаризацію майна в установах та панських маєтках.

У «Відродженні нації» В. Винниченко наводить схвальні відгуки українських державних діячів щодо українсько-німецько-австрійської співпраці. Німецька армія вважалася організованою союзницькою силою, яка допомогла українцям звільнитися від більшовицької окупації, силою, яка не буде втручатися у державницькі справи незалежної України. Той самий В. Винниченко наводить слова голови Ради народних міністрів УНР Всеволода Голубовича: «Нарешті мушу сказати, що на мою думку при нашій організованості дружні відносини з могутньою німецькою державою принесуть лише користь молодій Українській Республіці,

зміцнять її й поставлять нарівні з іншими великими державами» (Винниченко, 1990:302).

Однак опанування українськими територіями австро-угорськими і німецькими військами та зайнята ними позиція щодо місцевого населення стали поштовхом до формування негативного ставлення до них з боку значної частини місцевих жителів й позначилися на військово-політичних взаєминах нових союзників. Аби налагодити діалог між сторонами, Рада народних міністрів УНР прийняла постанову про проведення реквізицій для власних потреб і німецького війська винятково Українським урядом або, за його дорученням уповноваженими особами. Підтверджувальними документами повинні були стати квитанції, що підлягали оплаті у піврічний термін (Пупіг, 2007:51), адже з'ясувалося, що конкретних умов перебування іноземного військового контингенту на території України попередньо не було розроблено та узгоджено на офіційному рівні.

Тому не дивує, що українські та німецькі перемовники визначали різні пріоритети. Якщо українські урядники вбачали присутність союзників необхідною умовою для захисту території держави від більшовиків, то німецька сторона на чільне місце ставила аграрно-продовольчу складову. Командувач I Армійським корпусом генерал-лейтенант Вільгельм Гренер не приховував поставлених йому вищим керівництвом завдань: «Знову посадити в сідло український уряд, забезпечити йому підтримку німецьких збройних сил і, насамперед, вилучити з України зерно та продовольство – чим більше, тим краще» (Федюшин, 2007:126).

З'явилася ще одна проблема, яка утруднювала взаємини Українського уряду та представників союзницького війська. На українські землі до місць попереднього проживання почали повертатися німці-колоністи, які залишили свої маєтки під час Першої світової війни. Задля подолання міграційної кризи, спричиненої поверненням німецьких колоністів, Міністерство земельного управління (міністр – М. Ковалевський) скерувало Волинському губернському та повітовим земельним комітетам циркуляр, де зазначало, щоб «біженці могли тимчасово залишатися в теперішніх умовах і аби їм, з огляду на їх скрутне становище, було дано землі на посів біжучої весни, а також насіння і взагалі дати їм можливу допомогу. Крім того, тепер, повертаючись німці-колоністи на свої місця, звідки їх російський уряд вислав і тим самим біженці, які сиділи на своїх землях поставлені в неможливе становище. Необхідно забезпечити і цих

біженців необхідною кількістю землі» (ДАТО, ф. 241, оп.1, спр.1, арк. 122).

Спочатку органи місцевого управління намагалися не загострювати відносини з німецькими військовими та німцями-колоністами, сподіваючись на міждержавні домовленості та прийняття чиновниками зважених рішень. Однак вже у квітні 1918 року невірність низки біженських питань, відсутність джерел компенсації майнової шкоди колоністам, перерозподіл землі сільськогосподарського призначення спонукали місцеву владу самостійно шукати шляхи вирішення цих та інших проблем. Так, Волинська губерньська земельна управа закликала населення Волині «надавати повне сприяння і допомогу земельним комітетам в охороні майна і землі нетрудових господарств і не допускати свавілля і самоуправства з боку злонамірених осіб» (ДАТО, ф. 241, оп.1, спр.1, арк. 50).

Намагаючись не дратувати союзників і не загострювати відносин з іноземними військами, уряд УНР замовчував непоодинокі факти їхнього свавілля на українській землі. Так, голова Ради народних міністрів В. Голубович, вибачаючись за природні перепони при просуванні австро-німецьких військ, не піднімав питання про насильство польських поміщиків щодо селян Волині при фактичній підтримці австро-угорської армії, а 22 березня на засіданні Малої ради обговорювалося питання про арешти та виселення жителів Житомира німецькою владою (Пупіг, 2007:54). Проте відповідної ноти ні військовому командуванню, ні керівництву Німеччини українською стороною надіслано не було.

Навесні 1918 року каменем спотикання в українсько-німецьких відносинах стало аграрне питання. Німці були переконані, що Україні необхідно зберегти приватну власність на землю, продаючи за потреби землю селянам. Союзники планували забезпечити свої держави українським зерном та іншою сільськогосподарською продукцією. Заготівля продовольства в Україні німецькими представниками, зокрема у Волинській губернії, навесні 1918 року йшла пришвидшеними темпами. Німці використовували слабкість українських державних інституцій, бо сильна влада не дозволила би безкарно будь-якому союзнику на свій розсуд реквізувати аграрну продукцію.

Помітивши розбалансованість сільського господарства, спричинену війною та більшовицькою демагогією, німці переконливо виступали за збереження приватної власності. Ця позиція німецької адміністрації йшла врозріз із декларованою політичною

та економічною платформами Української Центральної Ради, що спричинило до поширення акцій протесту проти свавілля союзників-окупантів. Упродовж квітня 1918 року антинімецькі виступи відбулися й у Волинській губернії – в Рівненському, Старокостянтинівському, Заславському повітах.

На тлі цих подій волинський губернський комісар Куриленко змушений був визнати втручання місцевої німецької адміністрації в діяльність місцевих органів влади і сільських громад. В обіжнику від 8 квітня 1918 року він констатував, що до нього «доходять відомості, що між німецькою військовою та місцевою цивільною владою виникають непорозуміння, а також видаються в деяких місцях німецькою владою розпорядження, знемагаючи до переростання вільного постапу в міських та інших поселеннях» (ДАВО, ф. 3, оп. 1, спр. 1541, арк. 51).

Ці та інші причини врешті призвели до падіння влади Української Центральної Ради, яка так і не змогла запропонувати виважену програму взаємовідносин із німецькою військовою адміністрацією. Вочевидь, що деструктивну роль відіграли й українські великі землевласники. Не отримавши підтримки в уряді УНР, вони почали частіше звертатися до німецького командування з проханням захистити їх від селянських погромів. Питання було актуальним для Волинської губернії, яка була аграрним краєм.

Окрім того, Українська Центральна Рада відмовила німецькому командуванню у вимозі про запровадження на території України військово-польових судів, відміні заборон на самовільний вивіз з України продовольчих товарів і сировини, забороні на формування національного війська. За цих обставин військовий міністр УНР Олександр Жуковський започаткував зміну командирів і воєначальників, затіяв передислокацію українського війська, розформував іррегулярні військові формування (Вільне козацтво), погодився на розформування українських дивізій, утворених з колишніх військовополонених (1-ша Українська Синьожупанна дивізія, Корпус Січових Стрільців).

В умовах посилення розбіжностей щодо українсько-німецьких взаємин місцеві чиновники УНР намагалися переконувати населення про дружнє ставлення союзних країн. Показовим є звернення Луцького повітового коменданта Синицького 27 квітня 1918 року до містян про те, що «по місту Луцьку ходить уперто чутки ніби то німецькі власті на цих днях мають намір заарештувати

представників Української Народної Республіки і в першу чергу військових. Повіщаю, що така чутка нічим не підкреслена позаяк того, що Український і Німецький уряди працюють в повній згоді і цю чутку розповсюджують ті люди, котрі вороже ставляться до Української Народної Республіки» (*ДАВО, ф. 3, оп. 1, спр. 1725, арк. 9*). Порушникам загрожувало притягнення до воєнно-революційного суду як державних зрадників.

На початку квітня 1918 року командувач I армійським корпусом генерал-лейтенант Вільгельм Гренер у меморандумі головнокомандувачу німецького війська генералу від інфантерії Еріку Людендорфу зазначав, що УЦР взагалі є не урядом, а мішаниною мрійників, ідеалістів, котрі не користуються у власній країні авторитетом (*Цанук, 2018*). Врешті німецький імператор Вільгельм II підтримав пропозицію генерал-фельдмаршал Г. фон Ейхгорна на зміну влади в Україні.

Звернемо увагу на те, що на початок гетьманського перевороту на землях України перебувало двадцять вісім дивізій та дві кавалерійські бригади німецької та австро-угорської армій (*Савченко, 2016:138*). Цей чинник давав можливість німецькому командуванню та адміністрації втручатися в українську політику та впливати на внутрішньополітичні рішення.

Серед кандидатур на зміну республіканським лідерам перевагу було надано генерал-лейтенанту колишньої російської імператорської армії Павлу Скоропадському. Німецькі політики та військові генерала ідеальною фігурою для управління державою у пронимецькому векторі. Кадровий військовий з родини козацької старшини, П. Скоропадський уособлював в собі неприйняття революційно-народоправчих планів і зусиль національно-демократичного табору (*Солдатенко, 2008:9*). Аналізуючи загалом добу Гетьманату, маємо погодитися з твердженням, що діяльність П. Скоропадського була обмежена внутрішнім контингентом німецьких та австро-угорських військ в Україні й він був значною мірою залежний від них (*Бойко, 2023*).

Перші кроки гетьмана П. Скоропадського по посту керівника Української Держави були пов'язані з налагодженням певних стосунків з окупаційними військами та їх командуванням. У спогадах з цього приводу гетьман записав: «В перші дні Гетьманства, поряд з питанням формування кабінету, для мене особливою турботою було встановлення певних відносин як із німецьким Oberkommando, так і з послом Мумом та австрійським посланцем Принцігом» (*Скоропадський, 2016:156*).

Тодішній міністр закордонних справ Української Держави Дмитро Дорошенко скептично ставився до взаємовигідної співпраці з німцями. Він вважав, що «в німецьких урядових колах взагалі не було єдиної, строго зазначеної лінії політики щодо України» (Дорошенко, 2007:278). Щодо методів, які використовувала німецька адміністрація, то вона «робилася грубими солдатськими руками і не тільки не уміла нікого до себе приєднати, а навпаки – відштовхувала» (Дорошенко, 2007:279).

Отже, сподівання на плідну співпрацю з союзниками, у першу чергу з німцями (гетьман вважав їх прагматичнішими і передбачуванішими в українських справах, ніж австрійці), не завжди виправдовувалися. Так, позиція німецького командування щодо українського війська П. Скоропадського очевидно не влаштовувала. Генерал-лейтенант В. Гренер у розмові з гетьманом переконував: «Для чого Вам армія? Ми перебуваємо тут, нічого поганого Вашому уряду всередині країни ми не дозволимо, а щодо Ваших північних кордонів Ви можете бути цілком спокійні: ми не пустимо більшовиків. Створіть свій невеликий загін у дві тисячі осіб для підтримки порядку в Києві та для охорони Вас особисто» (Скоропадський, 2016:165). Отже навесні 1918 року це питання залишилося не розв'язаним на користь української позиції, хоча при військовому міністерстві Української Держави продовжувала працювати комісія за створення Української армії на чолі з генерал-майором В. Бронським.

Допоки німці, перебуваючи в Україні, відчували свою мілітарну потугу, вони виступали проти будь-яких спроб утворити бозздатне українське військо. Німецьке командування боялося, що «згодом гетьманське військо являтиме серйозну загрозу німецьким та австро-угорським військам» (Горак, 2018:281).

У перший місяць своєї діяльності гетьман розпочав облік військового майна, амуніції та зброї, які залишилися на складах з часів Першої світової війни. Зібрана інформація доводила, що на прифронтових територіях, насамперед, у Волинській та Подільській губерніях, накопичилася значна кількість військового спорядження. Відомо, що наказом від 18 травня 1918 року в Луцьку та повіті розпочався облік військового майна (ДАВО, ф. 3, оп. 1, спр. 1708, арк. 20). Обліковувалася різногалузева продукція військового призначення, серед якої була й привласнена вже німецьким та австрійським командуванням.

На цей момент у розпорядження німецького командування потрапили чималі запаси тилових частин російської армії, розташованих на території Волині та Поділля під час Першої світової війни. У перші тижні окупації величезні військові склади Південно-Західного й Румунського фронтів з колосальними запасами харчів, амуніції, військового приладдя перейшли до рук німецьких та австро-угорських генералів і почали негайно вивозитися за межі УНР (*Удовиченко, 1995:40*).

Водночас після нетривалих перемовин з представниками німецького командування, вже 13 травня 1918 року губернським старостам було скеровано телеграму: «Повідомити населення всіма заходами... про те, що вся влада в Україні належить гетьману всієї України Павлу Скоропадському, який визнаний військовим командуванням – німецьким і австро-угорським, яке виявило готовність у разі необхідності підтримувати цю владу збройною силою і суворо карати за непослух цій владі у повній єдності з українською адміністрацією» (*Солдатенко, 2008:13*).

Розвиваючи взаємини з німецькими політиками та військовими, присутніми в Україні, гетьман П. Скоропадський намагався спонукати німецьке командування дотримуватися порядку та виконання укладених двосторонніх угод. Місцеві органи влади ці спроби гетьмана намагалися підтримувати на своєму рівні. Наприклад наказом по Луцьку і повіту від 25 травня 1918 року було продубльовано звернення Волинського губернського комісара до німецького командування з проханням дотримуватися обіцянки і не розграбовувати майно українців, а захищати їх від більшовиків (*Мацюк, 1998:18*).

Отже, в перші місяці роботи гетьманської адміністрації представники місцевих органів влади Волині переважно більшістю висловлювали їй свою підтримку. 23 травня 1918 року ново-призначений Луцький повітовий староста А. Шлеммер зазначав, що «усі накази ясновельможного пана Гетьмана будуть мною проводитись в життя всіма засобами. Всі урядові розпорядження будуть вживатися до виконання незмінно. Лад і законність будуть встановлені в самий короткий час» (*ЦДАВО України, ф.1737, оп.1, спр.1, арк. 511*).

Щодо аграрного питання, яке залишалося найболючішим, то гетьманська адміністрація робила певні кроки щодо його вирішення, подолання земельної анархії та запобігання поширенню поміщицької вакханалії. Вже 15 травня 1918 року було затверджено тимчасові правила відшкодування збитків потерпілим власникам, невдовзі видано «Тимчасовий закон про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями». Однак проблема залишалася неврегульованою до початку антигетьманського повстання восени 1918 року.

Аграрна проблема та подекуди не виправдана жорстка політика німецької окупаційної адміністрації щодо українського населення призвели до селянських заворушень вже навесні 1918 року. Фактично травень 1918 року став початком своєрідної селянської війни, яка з різною інтенсивністю тривала до листопада цього року. Зародившись на Поділлі, вони невдовзі перекинулися на Волинь та Київщину, а згодом й на інші губернії Української Держави. У ході цих заворушень за перші шість місяців було вбито близько 22 тис. австро-німецьких солдатів і офіцерів (*Савченко, 2016:137*). На піку антинімецької боротьби до селянських повстань долучилося чимало досвідчених військовиків старої російської армії (*Medrzecki, 2000:225*). У відповідь німецьке командування відповіло арештами та каральними експедиціями. Командир німецької дивізії, що дислокувалася в Кременці, попередив місцеве населення: «За смерть німецького чи польського солдата негайно будуть розстріляні десять довільно вибраних солдат або цивільних осіб» (*Федюшин, 2007:146*).

Висновки. Аналіз спогадів (мемуарів), архівних матеріалів і публікацій вітчизняних дослідників дозволяють створити загальну картину розвитку Волинської губернії в умовах українсько-німецьких військово-політичних перемовин навесні 1918 року. В цю пору територія губернії стала місцем перебування німецького військового контингенту, місцем, де якнайкраще проявилася аграрна політика Німецької імперії щодо України. Навесні 1918 року німецька армія була задіяна до продовольчих реквізицій, протистояння з місцевими органами влади, боротьби з селянськими антинімецькими виступами.

Використані посилання

- Бойко В. (2023). Роздуми на могилі Павла Скоропадського. *День*. 17 березня. URL: <https://day.kyiv.ua/blog/suspilstvo/rozdumy-na-mohyli-pavla-skoropadskooho>.
- Верстюк В. Ф. (1997). *Українська Центральна Рада* : навч. посібник. Київ : Заповіт. 344 с.
- Винниченко В. (1990). *Відродження нації* : в 3 ч. Київ : Видавництво політичної літератури України. Ч. II. 328 с.
- Горак В. (2018). Чужі на своїй землі. *АВЕ. До 100-ліття Гетьманату Павла Скоропадського*. Київ : ТОВ «Українська прес-група». С. 275–286.
- Дем'янюк О. (2009). Волинська губернія в період присутності німецьких військ в Україні у 1918 р. *Військово-науковий вісник*. Випуск 12. С. 27 – 41.
- Державний архів Волинської області* (далі – ДАВО), ф. 3, оп. 1, спр. 1541.
- ДАВО*, ф. 3, оп. 1, спр. 1708.
- ДАВО*, ф. 3, оп. 1, спр. 1725.
- Державний архів Тернопільської області* (далі – ДАТО), ф. 241, оп.1, спр.1.
- Дорошенко Д. (2007). *Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 рр.)*. Київ : Темпора. 632 с.
- Історія січових стрільців. Воєнно-історичний нарис*. (1992). Київ : Україна. 347 с.
- Мацюк Н. (1998). *Культурно-освітня політика гетьмана П. Скоропадського на Волині*. Луцьк : б.в. с. 46.
- Пиріг Р. Я. (2007). Центральна Рада й німецьке військове командування в Україні: проблеми взаємовідносин (лютий-квітень 1918 р.). *Український історичний журнал*. № 2. С. 47–63.
- Савченко В. (2016). *Дванадцять війн за Україну*. Київ : Нора-Друк. 480 с.
- Савченко В. А. (2023). Визвольні війни: патріоти проти загарбників. *Чому Україна переможе Росзію*. Харків : Фоліо. С. 158–200.
- Скоропадський П. П. (2016). *Спогади: кінець 1917 – грудень 1918*. Київ : Наш формат. 480 с.
- Солдатенко В. Ф. (2008). Прихід П. Скоропадського до влади: механізм державного перевороту та визначальні чинники закріплення режиму. *Український історичний журнал*. № 4. С. 5–19.
- Удовиченко О. І. (1995). *Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921*. Київ : Видавництво «Україна». 206 с.
- Федюшин О. (2007). *Украинская революция 1917–1918*. Москва : Центрполиграф. 334 с.
- Цапик С. (2018). *Як починався гетьманат Павла Скоропадського*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blog-history-43920378>.
- Центральний державний архів вищих органів влади і управління України* (далі – ЦДАВО України), ф.1737, оп.1, спр.1.
- Ящечко Т., Ящечко С. (2006). До історії Кременеччини періоду Першої світової війни. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовижівщина в історії України, Волині та Полісся*. Вип. 21. Луцьк : МП «Пульс». С. 236–238.
- Medrzecki W. (2000). *Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku*. Warszawa : DiG. 330 s.

References

- Boiko V. (2023). Thoughts on the grave of Pavlo Skoropadskyi. *Day (Den)*. 17 March. URL. <https://day.kyiv.ua/blog/suspilstvo/rozdumy-na-mohyli-pavla-skoropadskoho> (ukr).
- Verstiuk V. F. (1997). *Ukrainian Central Council* : handbook. Kyiv : Testament (Zapovit). 344 p. (ukr).
- Vynnychenko V. (1990). *Revival of the nation* : in 3 parts. Kyiv : Politics literature of Ukraine publishing. P.II. 328 p. (ukr).
- Horak V. (2018). Aliens on their own land. *AVE. Devoted to 100-years anniversary of Pavlo Skoropadskyi's Hetmanat*. Kyiv : LLC "Ukrainian press-group". P. 275–286 (ukr).
- Demianiuk O. (2009). Volyn region in the during the presence of German troops in Ukraine of 1918. *Military-scientific bulletin*. 12 edition. P. 27–41 (ukr).
- State archive of Volyn region* (hereinafter – *SAVR*), fund 3, descriptor 1, case 1541 (ukr).
- SAVR*, f. 3, d. 1, c. 1708 (ukr).
- SAVR*, f. 3, d. 1, c. 1725 (ukr).
- State archive of Ternopil region* (hereinafter – *SATR*), f. 241, d. 1, c. 1 (ukr).
- Doroshenko D. (2007). *My memories about the latest past (1914–1920)*. Kyiv : Tempora. 632 p. (ukr).
- History of Sich Riflemen. Military-historical overview*. (1992). Kyiv: Ukraine. 347 p. (ukr).
- Matsiuk N. (1998). *Culturally-educational policy of Hetman P. Skoropadskyi at Volyn*. Lutsk : n/a. 46 p. (ukr).
- Pyrih R.Y. (2007). Central Council and German military command in Ukraine: problems of cooperation (February-April 1918). *Ukrainian historical journal*. № 2. P. 47–63 (ukr).
- Savchenko V. (2016). *Twelve wars for Ukraine*. Kyiv : Nora-Druk. p. 480 (ukr).
- Savchenko V. A. (2023). Liberation wars: patriots against invaders. *Why Ukraine will defeat Ruzzia*. Kharkiv : Folio. 158–200 P. (ukr).
- Skoropadskyi P.P. (2016). *Memoirs: late 1917 – December 1918*. Kyiv : Our format (Nash format). 480 p. (rus).
- Soldatenko V. F. (2008). The coming of P. Skoropadskyi to power: the mechanism of the coup d'état and the determining factors of the consolidation of the regime. *Ukrainian historical journal*. № 4. P. 5–19 (ukr).
- Udovychenko O. I. (1995). *Ukraine in the war for statehood. History of the organization and combat actions of the Ukrainian Military Forces in 1917–1921*. Kyiv : Publishing House «Ukraine». 206 p (ukr).
- Fediushyn O. (2007). *Ukrainian revolution. 1917–1918*. Moscow : Centrpoligraf. 334 p. (rus).
- Tsapyk S. (2018). *How hetmanate of Pavlo Skoropadskyi started*. URL. <https://www.bbc.com/ukrainian/blog-history-43920378> (ukr).
- Central state archive of the higher authorities and government of Ukraine* (hereinafter– *CSAHAG of Ukraine*), f. 1737, d. 1, c. 1 (ukr).
- Yatsechko T., Yatsechko S. (2006). To the history of Kremenet's area in the period of the First World War. Past and current of *Volyn and Polissia. Serekhovychi and Stara Vyzhivka in the history of Ukraine, Volyn and Polissia*. Vol. 21. Lutsk : MP "Pulse". P. 236–238 (ukr).
- Medrzecki W. (2000). *1918 German military intervention in Ukraine*. Warsaw : DiG. 330 p. (pol).

Demianiuk O.

**VOLYN REGION IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN-GERMAN
MILITARY-POLITICAL RELATIONS IN SPRING OF 1918**

Various aspects of the development of the Volyn region (*hubernia*) in the spring of 1918 are considered. This was the period when initially the officials of the Ukrainian People's Republic, and later the officials of the Ukrainian State, were establishing military-political relations with the countries of the Quadruple Alliance, including the German military command, politicians, and diplomats. The main issues in which it was difficult to reach compromises have been clarified. The reasons for conflicting situations between allies, factors influencing differences in military and economic matters, and their impact on the situation of the Volyn population have been determined. Attention is focused on the fact that the main issues that influenced the development of Volyn land the most in the spring of 1918 were agrarian, food, and private property issues.

The main directions of negotiations between Ukrainian and German representatives regarding the governance of republican and monarchist (hetman) officials have been analyzed; the circumstances of the reorientation of the German military command in Ukraine, and later German politicians and officials, to cooperation with hetman forces have been determined. The directions of movement of the German army across the territory of the Volyn region are identified, the reaction of the local population to the appearance of allied forces there is provided, and the places of combat use of military units of the UPR's army are specified.

Author presents statements and quotes from the memoirs of direct participants of the negotiations held during that time – heads of the Ukrainian government V. Vynnychenko and V. Holubovych, Hetman P. Skoropadskyi, Minister of Foreign Affairs D. Doroshenko, and representative of the German occupation administration Lieutenant General V. Grener. Excerpts from the texts of documents of local authorities of the Volyn region regarding the presence of allied troops and their reaction to Ukrainian-German agreements are shared.

Keywords: Volyn, Volyn Voivodeship, Volyn population, military history, Ukrainian People's Republic, Hetmanate, Ukrainian State, Ukrainian-German relations.

ОСНОВНІ ДОСЯГНЕННЯ ЛИТПОЛУКРБРИГ У ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ВІДНОСИН

У статті розглянуто історичний шлях формування Литовсько-Польсько-Української бригади, її функціонування до і після повномасштабного вторгнення рашистської росії в Україну та запропоновано можливі перспективи розвитку бригади. Показано основні досягнення Литполукрбригу в умовах розвитку українсько-польсько-литовських військових відносин. Розкрито суть міжнародних військових навчань, у яких брала участь ЛитПолУкрбриг, зокрема, висвітлено значення військових навчань «Three Swords-2021», де вперше в історії ЛитПолУкрбриг були залучені афілійовані підрозділи трьох країн задля покращення згуртованості та взаєморозуміння між підрозділами бригади. Надано зміст підготовки ЛитПолукрБриг в умовах повномасштабної російсько-української війни. Зроблено висновок, що ЛитПолУкрбриг стала тією силою, з якою треба рахуватись та використовувати її потенціал.

Ключові слова: ЛитПолУкрбриг, УкрПолбат, українсько-польсько-литовські військові відносини, міжнародні військові навчання, східноєвропейська військова безпека, російська-українська війна.

Постановка проблеми та її актуальність. Проблема військової безпеки в Східній Європі не втрачала актуальності відразу після розпаду СРСР. Частково вона була вирішена за рахунок вступу країн Вишеградської групи та країн Балтії до Північноатлантичного альянсу, проте незахищеними залишились Білорусь, Молдова та Україна. Білорусь, очолювана проросійським президентом країни О. Лукашенком, фактично була поглинута росією наприкінці 90-х років ХХ ст., Молдова з 1992 року перебувала під наглядом російських миротворців у Придністров'ї. Україна ж від початку незалежності мала на своїй території чорноморський флот росії, проте не бажала коритися її впливу. Починаючи з 2003 року, коли відбувся російсько-український конфлікт навколо острова Тузла, Україна відкрито почала чинити опір. Усвідомлюючи, що самотужки Україні не вдасться звільнитися від пут росії, українська влада всіяко намагалася тримати шлях до НАТО, на якому ЛитПолУкрбриг стала, за висловом п'ятого Президента України Петра Порошенка, першою ластівкою. Але цей шлях і досі не подолано.

Фуртес Олексій Олександрович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, докторант, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Фуртес О.О., 2024.

Для України в умовах російсько-української війни вкрай важливо і далі підтримувати і розвивати дружні військові відносини з Польщею та Литвою, зокрема у форматі ЛитПолУкрбриг, яка продовжує тренувати українські підрозділи й вдосконалювати їх вишкіл шляхом участі у різних військових навчаннях за стандартами НАТО, що, безперечно, сприяє нашій спільній перемозі над рашистами.

Російсько-українська війна триває тому, дослідження проблематики ЛитПолУкрбриг набуває неабиякої актуальності.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблематиці створення, функціонування, наслідків і перспектив розвитку ЛитПолУкрбриг присвячено чимало праць вітчизняних і польських науковців, меншою мірою тематика опрацьована литовськими дослідниками. У дисертаційних роботах А. Лухтана (*Лухтан, 2018*) та П. Проховника (*Проховник, 2023*) добре опрацьоване питання генези та розвитку ЛитПолУкрбриг, проте отримані наукові результати обмежені хронологічними рамками. Це саме стосується і праці Я. Кондрача (*Кондрач, 2017*). Певною мірою дослідженню ЛитПолУкрбриг присвячені праці А. Харука (*Kharuk, 2020*) та Е. Казан (*Казан, 2018*), проте питання розглядається в комплексі з іншими аспектами українсько-польської військової співпраці. Р. Марценюк згадує ЛитПолУкрбриг в огляді військової співпраці України та країн Балтії (*Марценюк, 2017*).

Польські автори А. Славинський (*Ślawiński, 2020*), Т. Кубачик, М. Жила (*Kubaczyk & Żyła, 2016*) наводять відомості про ЛитПолУкрбриг як елементи польсько-української військової співпраці. Пан Т. Карліньскі (*Karliński, 2022*) докладно розглядає афілійовані підрозділи ЛитПолУкрбриг.

Литовський дослідник Донатас Палавеніс у співавторстві з поляком Міхалом Пеховічем (*Piechowicz & Palavenis, 2023*), а також польський дослідник Маріуш Фриц (*Fryc, 2020*) розглядають тематику ЛитПолУкрбриг з огляду на розвиток регіональної безпеки.

Разом з тим недостатньо приділена увага розгляду ЛитПолУкрбриг у процесі розвитку українсько-польсько-литовських військових відносин, зокрема, після повномасштабного вторгнення рашистського агресора в Україну.

Мета та завдання дослідження. На тлі розвитку українсько-польсько-литовських військових відносин розглянуті шлях формування, функціонування та досягнуті результати ЛитПолУкрбриг. Запропоновані можливі перспективи розвитку бригади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Не зважаючи на те, що у 1999 році Республіка Польща стала країною – членом НАТО, поляки пам'ятають як «...Отче наш...» відомий вислів багатьох польських лідерів, що без вільної України немає вільної Польщі. Україна, на жаль, з серпня 1991 р. стала вільною лише формально, а фактично вона постійно знаходилась під увагою і впливом рашистської федерації, що прагнула до відновлення імперії за рахунок поглинання колишніх республік ссрр. Перші справді тривожні дзвіночки про зазіхання на суверенітет і територіальну цілісність України пролунали восени 2003 року, коли рашисти вирішили приєднати до себе український острів Тузла у Керченській протоці шляхом побудови дамби, яка б з'єднала його з Таманським півостровом. Ситуацію вдалось врятувати завдяки твердій і рішучий позиції Президента України Леоніда Кучми, який наказав відкривати вогонь на ураження у разі неприпинення робіт з будівництва дамби (*Острів Коса Тузла...*, 2023).

Тож поляки, усвідомлюючи реальний стан із військовобезпековою ситуацією в Україні, докладали чимало зусиль щодо перетворення України з «буферної держави» на надійного союзника у спільному військово-політичному блоці НАТО.

Одним із найяскравіших прикладів таких зусиль поляків стало спільне польсько-українське рішення про застосування у 2000 році Українсько-Польського миротворчого батальйону (далі – УкрПолбат) у Косово в складі багатонаціональної дивізії «Схід» під егідою миротворчої місії НАТО. До речі, до складу польської частини батальйону увійшов литовський взвод чисельністю 30 осіб (*Kharuk, 2020: 320*).

Батальйон перебував у Косово протягом 2000 – 2010 рр. і зарекомендував себе з найкращого боку (*Кондрач, 2016: 216*).

Враховуючи досвід тристоронньої співпраці Польщі, України і Литви в рамках УкрПолбату, маючи на меті посилити співпрацю, поглибити взаємну довіру, прагнучи посилення безпеки у східно-європейському регіоні та намагаючись підтримати Україну в її євроатлантичних устремліннях, Польща і Литва у 2005 р. виступили з політичною ініціативою створити спільну військову частину – Литовсько-Польсько-Український батальйон (далі – ЛитПолУкрбат). Ця ініціатива була підтримана Україною та у 2007 р. у Брюсселі міністри оборони України, Польщі і Литви підписали Лист намірів щодо створення спільного ЛитПолУкрбат (*Stawiński, 2020: 136*).

У другій половині 2008 року експертами України, Польщі і Литви було підготовлено концепцію щодо створення спільного українсько-польсько-литовського миротворчого підрозділу, яка передбачала розміщення спільного штабу ЛитПолУкрбат на території України.

Наступного року тривало погодження проекту Угоди між Кабінетом Міністрів України, Урядом Литовської Республіки та Урядом Республіки Польща щодо створення спільного військового підрозділу – ЛитПолУкрбат (*Лухтан, 2020: 41*).

Проте, у процесі міжурядових переговорів польська сторона виступила з ініціативою посилити співробітництво та запропонувала сформувати литовсько-польсько-українську бригаду (далі – ЛитПолУкрбриг) чисельністю, яка б залежала від характеру завдань. Спільна бригада мала складатися з трьох окремих національних батальйонів, які мали дислокуватися на теренах своїх країн. Як єдиний організм бригада мала функціонувати під час виконання спільних завдань. Планувалось, що на початку озброєння та військова техніка не були б уніфіковані. Національні батальйони використовували би те, що було на озброєнні їх власних збройних сил. У перспективі передбачалось, що бригада повністю перейде на стандарти НАТО (*Кондрач, 2017: 96*).

Восени 2009 року рішенням міністрів оборони Литви, Польщі та України бойовий потенціал батальйону було збільшено до рівня бригади, внаслідок чого призупинилися роботи, пов'язані зі створенням батальйону та були розпочаті заходи щодо формування спільної військової частини у форматі бригади. 16 листопада 2009 року у Брюсселі керівники оборонних відомств Литви, Польщі та України підписали Лист намірів щодо створення спільної литовсько-польсько-української миротворчої бригади. Для реалізації цієї багатосторонньої ініціативи передбачалася підготувати пропозиції стосовно організаційно-штатної структури, механізму її фінансування, а також ротації її командування на всіх рівнях. Основним завданням, яке покладалось на майбутню бригаду, була участь у миротворчих і гуманітарних операціях під егідою ООН, НАТО і ЄС (*Kubaczyk & Żyła, 2016: 214-215*).

10 лютого 2010 року Міністр національної оборони Польщі підписав рішення про утворення польської частини командування бригади та управління польської частини бригадного батальйону. Але у тому ж лютому 2010 року на президентських виборах в Україні переміг Віктор Янукович, політика якого змінила вектор зовнішньої політики України та призвела до повернення ідеї її

позаблокового статусу, що спонукало до уповільнення руху України у питанні вступу до НАТО. Це, у свою чергу, віддзеркалилось на послаблені українсько-польсько-литовської військової співпраці, зокрема щодо уповільнення і призупинення процесу формування ЛитПолУкрбриг (*Żyła, 2020:26*).

Прагнення українців до євроінтеграції привело до народної Революції Гідності. Перемога Євромайдану, втеча Президента України В. Януковича та його оточення до росії, розпочата у лютому 2014 р. рашистською федерацією агресія проти України – окупація нею Криму та частини східних областей України – докорінно змінили безпекову ситуацію у східноєвропейському регіоні і привели до повернення України до курсу співробітництва з країнами Східної Європи. Нова ситуація вимагала об'єднання військових оборонних зусиль держав регіону. У таких умовах нова українська влада зосередила зусилля на відновленні робіт щодо створення спільної військової частини – ЛитПолУкрбриг (*Проховник, 2023: 99, 100*).

До кінця березня 2014 року уряди трьох країн завершили міжвідомче узгодження проекту Угоди про створення ЛитПолУкрбриг, а 9 вересня 2014 року Кабінет Міністрів України доручив Міністру оборони України генерал-полковнику Валерію Гелетею провести переговори з підписання необхідних документів. Підписання Угоди між Кабінетом Міністрів України та урядами Литви і Польщі про створення спільної Литовсько-Польсько-Української бригади відбулось 19 вересня 2014 року у Варшаві (*Кондрач, 2017: с.96*).

Створення багатонаціональної бригади мало на меті підняття рівня взаємної довіри та співпраці між країнами, а також поліпшення стану безпекової ситуації у регіоні. Також служба у бригаді передбачала підготовку українських військових за стандартами НАТО та набуття ними оперативної взаємосумісності з країнами Альянсу, що наближало Україну до євроатлантичних структур. Згідно з Угодою литовські, польські та українські військовики мали брати участь у спільних навчаннях і тренуваннях, а після підготовки разом бути готовими до участі в міжнародних операціях на підставі мандату Ради безпеки ООН (*Марценюк, 2017: 176, 177*).

24 липня 2015 року міністри оборони України, Польщі та Литви у Львові підписали технічну Угоду щодо створення ЛитПолУкрбриг, відповідно до якої бригада складалася з міжнародного

штабу, трьох національних батальйонів та спеціальних підрозділів. У складі ЛитПолУкрбриг мали проходити службу до двох тисяч польських військовиків, 545 українських та до 350 литовських військовослужбовців. Згодом чисельність військовослужбовців повинна була збільшитись (*У Львові підписано...*, 2015).

Командування і штаб бригади вирішено було розташувати у польському місті Люблін, поруч з українським кордоном. До штабу бригади входило 58 польських, 18 українських та 5 литовських офіцерів. Структурні підрозділи бригади залишались на територіях своїх країн, а під час проведення спільних заходів підготовки або на випадок виконання завдань усі вони підпорядковувались командуванню ЛитПолУкрбриг (*Проховник, 2023: 101*).

Передбачалось, що командир бригади, його заступник та начальник штабу будуть призначатись по чергово від кожної країни терміном на два роки. (*Kharuk, 2020: 321*).

До основних підрозділів ЛитПолУкрбриг увійшли десантники 1-го аеромобільного батальйону однієї з кращих у Збройних Сил України 80-ї окремої аеромобільної бригади (м. Львів), литовський батальйон уланів імені Великої княгині Біруте (м. Алітус) зі складу мотопіхотної бригади «Залізний вовк» та польські бойові підрозділи: 5-й батальйон підгалянських стрільців (м. Перемишль) зі складу 21-ї бригади підгалянських стрільців, 3-й механізований батальйон (м. Замосць) зі складу 19-ї механізованої бригади, 14-й самохідно-артилерійський батальйон (м. Ярослав) зі складу 21-ї Підгалянської стрілецької бригади та 21-й батальйон протиповітряної оборони (м. Ярослав) зі складу 21-ї Підгалянської стрілецької бригади. Також до спільної бригади увійшли польські підрозділи всебічного забезпечення (*Karliński, 2022: 33-36*).

25 січня 2016 року у Любліні, в присутності міністрів оборони трьох країн був утворений штаб ЛитПолУкрбриг. З цього року бригада почала здійснювати інтенсивну підготовку. Вже 1 лютого розпочалося перше спільне навчання бригади «Brave band», яке мало на меті адаптувати військовослужбовців трьох країн до єдиного робочого середовища, де штаб бригади опрацьовував порядок отримання бойового розпорядження та прийняття рішень на застосування батальйонів. Під час цього заходу бойової підготовки близько сотні офіцерів з трьох країн набули навичок управління підрозділами під час миротворчих операцій (*Kharuk, 2020: 321*).

Наступним важливим кроком ЛитПолУкрбриг стала його участь у одному з найбільших навчань країн – членів НАТО з часів закінчення «холодної війни» – «Anakonda-2016», що відбувалось у Польщі, на полігоні Нова Демба з 6 по 17 червня 2016 року, де відпрацьовувались питання захисту польської території на випадок нападу зі сходу. В офіційних документах навчань про росію не згадувалось, але неофіційно переважна більшість спостерігачів, експертів, журналістів казали, що ці навчання – показ рішучості НАТО протистояти можливій агресії з боку військ рашистської федерації. У маневрах було задіяно понад 31000 військових із 23 країн світу (*Литовсько-польсько-українська бригада розпочала..., 2016*).

«Anakonda-2016» стало тим навчанням, де їх учасники провели бойове злагодження різних родів і видів військ, а також структур військового управління на різних рівнях. Багато уваги на навчаннях було приділено питанням логістики (*Навчання «Анаконда-2016» завершено..., 2016*).

Символічною стала участь військовослужбовців ЛитПолУкрбриг у параді 24 серпня 2016 року на честь 25-ї річниці Дня Незалежності України. Це у черговий раз продемонструвало підтримку України, як з боку Польщі та Литви, так і з боку усього НАТО (*«ЛитПолУкрбриг» наближує..., 2016*).

Відповідно до вимог Технічної угоди між міністерствами оборони країн-учасниць бригада мала пройти сертифікацію та набути повних операційних спроможностей не пізніше, ніж за дванадцять місяців після набуття початкових операційних спроможностей. Це мало статися до січня 2017 року (*У Львові підписано..., 2015*).

На цьому шляху навчання «Maple Arch-2016», що відбувались з 7 по 18 листопада 2016 року на території Міжнародного центру миротворчості і безпеки Національної академії сухопутних військ, стало етапом підготовки до успішної сертифікації бригади. У рамках військового навчання українські, польські та литовські військовослужбовці на чолі з канадськими інструкторами вдосконалили навички процесу планування та прийняття рішень. Під час проведення навчання батальйони Литви і Польщі мали завдання утримувати оборону, а український десантно-штурмовий батальйон – виконувати рейдові дії у тилу умовного противника. Також була перевірена готовність українського батальйону зі складу ЛитПолУкрбриг щодо виконання завдань зі збереження миру (*На міжнародних навчаннях..., 2016*).

Відповідно до річної програми підготовки у грудні 2016 року литовсько-польсько-українська бригада взяла участь у багатонаціональному сертифікаційному командно-штабному навчанні «Common Challenge-16», що тривало з 11 по 16 грудня на території загальновійськового полігону Збройних Сил Республіки Польща «Демба». Метою цього навчання була перевірка готовності ЛитПолУкрбриг виконувати міжнародні миротворчі операції під егідою ООН відповідно до вимог CREVAL (Combat Readiness Evaluation).

Спеціальна створена комісія протягом декількох днів ретельно перевіряла організацію операційної діяльності командного пункту, виконання процедур дотримання динаміки сценарного розвитку подій і керування підлеглими підрозділами під час місії. За результатами роботи комісії бригада підтвердила набуття повних операційних спроможностей. Отже, було визнано готовність ЛитПолУкрбриг виконувати місії з підтримання миру і безпеки відповідно до стандартів НАТО, а її командування стало вважатися цілком готовим до виконання завдань (*Тристороння бригада...*, 2017).

З цього часу військові навчання «Maple Arch» та «Common Challenge» стали традиційними (*Бураков & Проховник, 2020: 404*).

Під час роботи VIII сесії Міжпарламентської асамблеї в березні 2017 року у складі Сейму Литовської Республіки, Сейму та Сенату Республіки Польща та Верховної Ради України відбулося ухвалення рішення про визнання покровителем багатонаціональної бригади Великого гетьмана Литовського Костянтина Острозького. 5 жовтня 2017 року у місті Люблін, у штабі ЛитПолУкрбриг, міністри оборони України, Литви і Польщі вручили багатонаціональній бригаді Бойовий прапор. Міністр оборони України Степан Полторак зазначив, що за два роки бригадою сформовано штаб, проведено його злагодження, набуто оперативних спроможностей. Він підкреслив, що настав час переходити бригаді до масштабних навчань у складі основних підрозділів (*Бураков & Проховник, 2020:403*).

Починаючи з 2017 року ЛитПолУкрбриг регулярно залучалася до підготовки і брала участь у наймасштабніших українсько-американських навчаннях «Rapid Trident» за підтримки країн НАТО та країн-партнерів, мета яких полягала в підвищенні готовності та налагодженні оперативної сумісності. Під час навчань «Rapid Trident» військовослужбовці ЛитПолУкрбриг, як правило, були залучені до командно-штабної фази – виконували функцію штабу багатонаціональної дивізії та здійснювали управління й контроль над підлеглими по навчанню підрозділами. Крім того, персонал ЛитПолУкрбриг брав невід’ємну участь у процесі розробки

навчань – готував оперативні накази і робив свій внесок до відпрацювання сценарію навчань. Разом із США та іншими державами-учасницями особовий склад ЛитПолУкрбриг сприяв підготовці українських підрозділів до реальних викликів, підвищив спільну сумісність і продемонстрував, що країни-союзники та країни-партнери готові реагувати на кризи (*Five years of...*, 2020).

Така тристороння військова співпраця на платформі ЛитПолУкрбриг позитивно вплинула на подальший розвиток польсько-литовсько-українських відносин щодо зміцнення діалогу між країнами, підтримки інтеграції України в Європейський союз та НАТО. Тож 28 липня 2020 року, мабуть, вже традиційно, у місті Люблін відбулося підписання міністрами закордонних справ України, Польщі і Литви спільної декларації щодо заснування «Люблінського трикутника» – тристороннього регіонального альянсу для посилення всебічного співробітництва між країнами, зокрема й у сфері регіональної військової безпеки, шляхом активізації функціонування ЛитПолУкрбриг (*Спільна декларація...*, 2020).

Практичну реалізацію посилення регіональної безпеки було впроваджено шляхом започаткування військових навчань «Three Swords».

«Three Swords-2021» – наймасштабніше військове навчання ЛитПолУкрбриг, яке тривало з 17 по 30 липня 2021 року на полігоні Міжнародного центру миротворчості та безпеки у м. Яворів Львівської області за участі підрозділів України, Польщі, Литви та представників США. Це був перший випадок в історії ЛитПолУкрбриг, коли афілійовані підрозділи трьох країн зустрілися в одному місці для покращення згуртованості та оперативної сумісності з метою сприяння взаєморозумінню та співпраці між різними військовими силами. У навчаннях були задіяні 1200 військових, понад 200 одиниць бойової техніки (у тому числі 5 вертольотів) з Литви, Польщі, України та США. Під гаслом «Три мечі – л один щит. Три нації – одне бачення» об'єдналися Литва, Польща та Україна для однієї місії – зміцнення стабільності та безпеки трьох країн. Навчання «Three Swords-2021» також мало на меті оцінити підрозділи ЛитПолУкрбриг у проведенні операцій під керівництвом командування ЛитПолУкрбриг за підтримки спостерігачів та інструкторів із США, Литви, Польщі та України. Штаб ЛитПолУкрбриг та афілійовані підрозділи працювали пліч-о-пліч – виконували завдання з розрахунку сил та засобів, планування операцій, ведення розвідки, здійснення штурмів, десантування підрозділів, вогневої підтримки, обмінювались

досвідом та знаннями. І це все вони робили задля покращення безпеки у Східній Європі, адже цей регіон є для них Батьківщиною. Навчання «Three Swords-2021» розширило співпрацю та ефективну взаємодію, збільшило спроможність партнерів планувати, проводити та виконувати складні завдання й операції. Навчаючись разом, військовики бригади вчилися формувати спільні тактики, методи та процедури, що підвищували готовність і здатність реагувати на випадок реальних викликів і загроз. Полковник Джеймс Перрін, вищий представник США, у своєму заключному слові сказав, що він повністю впевнений у здібностях штабу та підрозділів ЛитПолУкрбриг. «Ми були справді вражені здатністю ЛитПолУкрбриг проводити багатонаціональні операції на місцях, працюючи разом. Три різні нації об'єдналися в багатонаціональну бригаду. Я впевнений, що завдяки навчанню, підтримці, плануванню та проведенню операцій у полі ЛитПолУкрбриг може досягти найвищих оперативних можливостей», – зазначив він (*Three Swords... 2021*).

Планувалось, що навчання «Three Swords» будуть проводитись кожні два роки в рамках програми партнерства між Литвою, Польщею та Україною. Проте не так сталося, як гадалося. Корективи внесла розпочата 24 лютого 2022 року повномасштабна російсько-українська війна.

Від початку повномасштабного вторгнення рашистської федерації в Україну литовсько-польська-українська бригада як надійний партнер Люблінського трикутника не залишилась осторонь російсько-української війни. Вона адаптувалася до нових реалій і продовжила тренувати особовий склад, у тому числі й українців, вдосконалюючи його вишкіл шляхом залучення до різних військових навчань за стандартами НАТО, що, безперечно, сприяє нашій спільній перемозі над ворогом (*ЛитПолУкрбриг продовжує..., 2023*).

Тож у 2022 році військовослужбовці ЛитПолУкрбриг брали участь у багатонаціональних навчаннях, зокрема «Brave Band», «Seven Stars», «Noble Partner», «Rapid Trident» (*The time has..., 2022*).

Вагоме значення мали навчання «Rapid Trident-22», спрямовані на підтримку військового співробітництва між Україною, США та іншими країнами – членами НАТО та партнерами. Багатонаціональне навчання «Rapid Trident-22» у жовтні 2022 року відбувалось на фондах ЛитПолУкрбриг у Любліні. Метою навчання було покращити тактичну оперативну сумісність між союзниками по НАТО та українськими партнерами шляхом зміцнення

існуючих двосторонніх відносин та обміну професійним досвідом. Навчання «Rapid Trident-22» показали тверду волю партнерів продовжувати спільні зусилля для підтримки України у війні з рашистським агресором (*Exercise Rapid Trident..., 2022*).

У 2023 році підготовка ЛитПолУкрбриг відбувалась відповідно до Плану військової підготовки ЛитПолУкрбриг на 2023 рік. Зокрема, у лютому 2023 року відбулося військове навчання «Brave Band», де військовослужбовці Литовської Республіки, Республіки Польща та України спільно тренувалися планувати бойові дії військ відповідно до сучасних стандартів НАТО (*LitPolUkrbrig conducts..., 2023*).

На початку березня 2023 року офіцери ЛитПолУкрбриг разом із військовими США, Німеччини, Великобританії та Румунії успішно взяли участь у багатонаціональному навчанні «Allied Spirit-23» у Німеччині. Це навчання армії США для багатонаціональних партнерів, яке спеціально розроблено для того, щоб навчити та оцінити союзників по НАТО для загальної інтегрованої відповіді на кризу чи операцію в надзвичайних ситуаціях. Воно підготувало учасників до боротьби та перемоги у великомасштабних наземних боях у багатонаціональному середовищі, а також розвинуло оперативний потенціал сумісної сили (*Multinational exercise «Allied..., 2023*).

Наприкінці серпня 2023 року офіцери ЛитПолУкрбриг взяли участь у міжнародних військових навчаннях «Agile Spirit-23» у Грузії. Під час навчань представники ЛитПолУкрбриг обіймали різні посади у штабі багатонаціональної дивізії як у нинішніх, так і у майбутніх умовах бойового середовища, що надало нові навички й знання та допомогло покращити бачення сучасного поля бою (*LitPolUkrbrig бере участь...2023*).

У грудні особовий склад ЛитПолУкрбриг брав участь у міжнародному навчанні «Maple Arch-23», яке проходило на базі Об'єднаного центру підготовки та оцінки НАТО Сил оборони Грузії. Навчання стало головним навчальним заходом бригади у 2023 році. Це – щорічне багатонаціональне навчання під керівництвом Канади, що об'єднало збройні сили 9 країн та спрямоване на сприяння міжнародним військовим відносинам й обміну передовим досвідом. Представники ЛитПолУкрбриг виконували роль штабу керівництва навчань. Командир ЛитПолУкрбриг полковник Пьотр Лісовський, отримавши підсумкові звіти, наголосив на важливості успішної та плідної багатонаціональної співпраці (*Exercise Maple Arch ..., 2023*).

Таким чином, в умовах російсько-української війни ЛитПол-Укрбриг стала тією платформою, де українські військовики мають можливість і надалі вдосконалювати свої компетенції щодо ведення бойових дій з противником.

Також, на думку польських та литовських науковців, спільна бригада є тим майданчиком, де можна реалізувати такі важливі напрями, як:

демонстрація ефективності та користі бригади;

продовження підтримки зусиль українців у приєднанні до євроатлантичної родини;

зміцнення регіональної ідентичності (*Frys, 2020*);

посилення військової компетентності усіх держав-засновників та зміцнення європейської безпеки (*Piechowicz & Palavenis, 2023*).

Висновки. Розпад срср у 1991 році призвів до пошуку багатьма країнами Центрально-Східної Європи, зокрема. Литвою, Польщею та Україною, нового надійного військовобезпекового середовища, ажніяк не пов'язаного з російською федерацією.

Литва і Польща встигнули, так би мовити, «заскочити у потяг і сховатися під парасольку» НАТО, перш за все від російської федерації, що з початку 2000-х років почала відновлювати свої імперські зазіхання щодо колишніх радянських республік. Україна це добре відчула восени 2003 році, коли росія вирішила приєднати до себе український острів Тузла у Керченській протоці шляхом побудови дамби, яка б з'єднала його з Таманським півостровом. Від тоді Україна чітко усвідомила, що їй майбутнє пов'язане зі вступом до НАТО. Добре усвідомлювали це і Польща, і Литва, які, маючи на меті посилити безпеку у східноєвропейському регіоні та намагаючись підтримати Україну в її євроатлантичних прагненнях, у 2005 році виступили з політичною ініціативою створити спільну військову частину – ЛитПолУкрбат. Проте згодом, у процесі міждержавних переговорів, ця ініціатива трансформувалася у бачення литовсько-польсько-української співпраці у форматі бригади. Тривала відповідна робота і вже 10 лютого 2010 року Міністр національної оборони Польщі підписав рішення про утворення польської частини командування бригади та управління польської частини бригадного батальйону.

Разом з тим росія не відмовилась від України, яку бачила як складову своєї імперії, і після Помаранчевої революції розпочала вести гібридну війну проти України у різних латентних формах, переважно роблячи ставку на розкол політичних еліт України. Унаслідок підривної роботи в українському політичному

просторі у лютому 2010 року на президентських виборах в Україні переміг проросійський кандидат Віктор Янукович, який змінив вектор розвитку України з прозахідного на проросійський, що, у свою чергу, віддзеркалилось на роботі щодо створення ЛитПолУкрбриг – вона припинилася. З часом проросійська політика В. Януковича призвела до Революції гідності, що викликало гнів з боку росії і, як наслідок, призвело до анексії нею Криму і частини територій Луганської і Донецької областей.

Така ситуація докорінно змінила безпекову ситуацію у східно-європейському регіоні і привела до повернення України до курсу співробітництва з країнами Східної Європи, зокрема, об'єднання військових оборонних зусиль держав регіону. Тож нова українська влада зосередила зусилля на відновленні робіт щодо створення спільної військової частини між Україною, Польщею та Литвою, і 19 вересня 2014 року у Варшаві відбулось підписання Угоди між Кабінетом Міністрів України та урядами Литви і Польщі про створення спільної литовсько-польсько-української бригади. А вже 24 липня 2015 року міністри оборони України, Польщі та Литви у Львові підписали технічну Угоду щодо створення ЛитПолУкрбриг. Усього до складу ЛитПолУкрбриг увійшло близько двох тисяч польських військовиків, 545 українських та до 350 литовських військовослужбовців.

У середині грудня 2016 року за результатами роботи комісії було визнано готовність ЛитПолУкрбриг виконувати місії з підтримання миру і безпеки відповідно до стандартів НАТО.

З 2017 року почалася інтенсивна бойова підготовка ЛитПолУкрбриг. Готуючись до свого призначення – участі в міжнародних операціях на підставі мандату Ради безпеки Організації Об'єднаних Націй, – вона стала учасником багатьох щорічних міжнародних військових навчань за стандартами НАТО, таких як «Brave band», «Anakonda», «Maple Arch», «Common Challenge», «Rapid Trident».

З 2021 року вперше в історії ЛитПолУкрбриг були започатковані навчання «Three Swords», коли афілійовані підрозділи трьох країн зустрілися разом для покращення згуртованості та оперативної сумісності.

Планувалось, що навчання «Three Swords» будуть проводитися кожні два роки, проте повномасштабна російська-українська війна внесла свої корективи.

З початком повномасштабного вторгнення рашистської федерації в Україну ЛитПолУкрбриг як надійний партнер

Люблінського трикутника, не залишилась осторонь цих трагічних подій. Вона адаптувалася до нових реалій і продовжила тренувати особовий склад, у тому числі й українців, вдосконалюючи його вишкіл шляхом залучення до різних військових навчань за стандартами НАТО, що, безперечно, сприяє нашій спільній перемозі над ворогом.

Міжнародні навчання «Brave Band», «Seven Stars», «Noble Partner», «Rapid Trident», «Allied Spirit», «Agile Spirit», «Maple Arch», в яких ЛитПолУкрбриг взяла участь протягом 2022 – 2023 рр., довели тверду волю партнерів продовжувати спільні зусилля для підтримки України у війні з рашистським агресором та перемагати у великомасштабних наземних боях у багатонаціональному середовищі.

Отже, як бачимо, ЛитПолУкрбриг стала тією силою, з якою треба рахуватись та використовувати її потенціал. Зараз, коли з різних причин застосування ЛитПолУкрбриг у міжнародних миротворчих операціях ускладнено, добре було б, щоб віна стала осередком підготовки курсантів старших курсів трьох країн, де б вони мали можливість отримати компетенції щодо теорії і практики з управління діями взводу, роти та батальйону під час ведення бойових дій.

Мабуть, настав час розширювати коло учасників ЛитПолУкрбриг та назавжди покінчити з імперською рашистською наволочтю. Вивчення цієї проблематики стане предметом наших подальших досліджень.

Використані посилання

Казан Е. (2018). Спільні військові формування Польщі і України як приклад порозуміння і миру між Польщею і Україною. *Східноєвропейський історичний вісник*. Спецвипуск 3, С. 148 – 157.

Кондрач Я. (2016). Українсько-польський батальйон: миротворча місія в Косово. *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Вип. № 9, С. 210 – 216.

Кондрач Я. (2017). Литовсько-польсько-українська бригада: історія створення. *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Вип. № 10, С. 90 – 98.

Лухтан А. (2018). *Міжнародне військове співробітництво України (1991 – 2013 рр.)* (дис. ... канд. іст. наук: спец. 20.02.22 – військова історія). Київ, 363 с.

Лухтан А. (2020). Передумови та етапи створення багатосторонньої військової частини ЛитПолУкрбриг (1992 – 2015 рр.). *Воєнно-історичний вісник*. № 1(35), С.34 – 47. DOI: <http://doi.org/10.33099/2707-1383-2020-35-1-34-47>.

Марценюк Р. (2017). Військова співпраця України та країн Балтії (1991–2017). *Європейські історичні студії*. № 8, С. 165 – 220. DOI: <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.08.165-220>.

Проховник П. (2023). *Міжнародне військове співробітництво Збройних Сил України в роки російської агресії (2014 – 2021 рр.): історичний контекст* (дис. ... канд. іст. наук: спец. 032 – історія та археологія.). Львів, 265 с.

Бураков Ю. & Проховник П. (2020). Співробітництво Польщі та держав Прибалтики з Україною: військово-політичні аспекти. *Bałtyk w dziejach ludów Morza Bałtyckiego*. Том XV, S. 390 – 408.

«ЛитПолУкрбриг» наближує Україну до НАТО (2016). URL: <http://www.5.ua/svit/lytpolukrbryh-nablyzhuie-ukrainu-do-nato-duda-123834.html> (дата звернення: 17.10.2023).

ЛитПолУкрбриг бере участь у міжнародних військових навчаннях у Грузії Agile Spirit-23. (2023). URL: <https://armyinform.com.ua/2023/08/30/lytpolukrbryg-bere-uchast-u-mizhnarodnyh-vijskovykh-navchanniah-u-gruziyi-agile-spirit-23/> (дата звернення: 03.11.2023).

ЛитПолУкрбриг продовжує підготовку українських воїнів за стандартами НАТО. (2023). URL: <https://armyinform.com.ua/2023/06/20/lytpolukrbryg-prodovzhuje-pidgotovku-ukrayinskykh-voyiniv-za-standartamy-nato-minoboro-ny-lytyvy/> (дата звернення: 19.10.2023).

Литовсько-польсько-українська бригада розпочала участь у навчанні «Анаконда-2016». (2016). URL: <http://www.mil.gov.ua/news/2016/06/07/litovskopolisko-ukrainska-brigada-rozpochala-uchast-u-navchanni-anakonda-2016> (дата звернення: 17.10.2023).

Навчання «Анаконда-2016» завершено, навчальну мету – досягнуто (2016), URL: <http://www.mil.gov.ua/news/2016/06/17/navchannya-anakonda-2016-zaversheno-navchalnu-metu-dosyagnuto> (дата звернення: 17.10.2023).

На міжнародних навчаннях перевірять підготовку українських десантників. (2016). URL: <https://monitor-press.info/index.php/uk/news/397-na-mizhnarodnykh-navchanniakh-pereviriat-pidhotovku-ukrayinskykh-desantnykiv> (дата звернення: 17.10.2023).

Острів Коса Тузла: як росія почала гібридну війну проти України 20 років тому (2023). URL: <https://armyinform.com.ua/2023/09/28/ostriv-kosa-tuzla-yak-rosiya-pochala-gibrydnu-vijnu-protu-ukrayiny-20-rokiv-tomu> (дата звернення: 11.10.2023).

Спільна декларація міністрів закордонних справ України, Республіки Польща та Литовської Республіки щодо заснування «Люблінського трикутника» (2020). URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-ministriv-zakordonnih-sprav-ukrayini-respubliki-polshcha-ta-litovskoyi-respubliki-shcho-do-zasnuvannya-lyublinskogotriukutnika> (дата звернення: 18.10.2023).

Тристороння бригада ЛитПолУкрбриг набула бойових спроможностей відповідно до стандартів НАТО (2017). URL: <https://defence-ua.com/index.php/homepage/2287-trystoronnya-bryhada-lytpolukrbryh-nabula-boyovykh-spromozhnostey-vidpovidno-do-standartiv-nato> (дата звернення: 18.10.2023).

У Львові підписано тристоронню Технічну угоду про функціонування спільної військової частини «ЛитПолУкрбриг» (2015). URL: <http://www.mil.gov.ua/news/2015/07/24/u-lvovi-pidpisano-tristoronnyu-tehnicnu-ugodu-pro-funkcionuvannya-spilnoi-vijskovoї-chastini-litpolukrbryg> (дата звернення: 16.10.2023).

Karliński T. (2022). Lithuanian-Polish-Ukrainian Brigade. *Policy Papers*. № 1/2022, p. 27 – 43.

Kharuk A. (2020). Broniń Międzymorza: współpraca wojskowa i wojskowo-techniczna pomiędzy Ukrainą i Polską. *Bałtyk w dziejach ludów Morza Bałtyckiego*. Том XV, S. 316 – 326.

Kubaczyk T. & Żyła M. (2016). Wybrane elementy polsko-ukraińskiej współpracy wojskowej. *Polska w międzynarodowej współpracy wojskowej*, S. 210 – 224.

Sławiński A. (2020). Główne kierunki polsko-ukraińskiej współpracy wojskowej po 1991 roku. *O Bezpieczeństwie i Obronności*. № 2(6), S. 130 – 144.

Żyła M. (2020). Polsko-Ukraińska współpraca wojskowa w latach 1992–2017. *Історичний архів. Наукові студії*. № 21, С.21 – 32.

Exercise Rapid Trident 22 afterword. (2022) URL: <https://litpolukrbrig.wp.mil.pl/en/articles/news-y/exercise-rapid-trident-22-afterword/> (дата звернення: 01.11.2023).

Fryc M. (2020). The Lithuanian-Polish-Ukrainian Brigade's development potential in the context of regional security. *Scientific Journal of the Military University of Land Forces*. URL: <https://zeszyty-naukowe.awl.edu.pl/resources/html/article/details?id=202190&language=en> (дата звернення: 23.11.2023).

Five years of active and effective LitPolUkrbrig participation in the exercise Rapid Trident 2016 – 2020 (2020). URL: <https://litpolukrbrig.wp.mil.pl/en/articles/news-y/five-years-active-and-effective-litpolukrbrig-participation-exercise-rapid-trident-2016-2020/> (Дата звернення: 28.10.2023).

LitPolUkrbrig conducts battle staff training Brave Band (2023). URL: <https://litpolukrbrig.wp.mil.pl/en/articles/news-y/litpolukrbrig-conducts-battle-staff-training-brave-band2/> (дата звернення: 01.11.2023).

Exercise Maple Arch 2023 (2023). URL: <https://litpolukrbrig.wp.mil.pl/en/articles/news-y/exercise-maple-arch-2023/> (дата звернення: 21.01.2024).

The time has come to summarize the litpolukrbrig activity in 2022 (2022). URL: <https://litpolukrbrig.wp.mil.pl/en/articles/news-y/time-has-come-summarize-litpolukrbrig-activity-2022/> (дата звернення: 29.10.2023).

Three Swords 2021 – three nations – one vision (2021). URL: <https://litpolukrbrig.wp.mil.pl/en/articles/news-y/three-swords-2021-three-nations-one-vision> (дата звернення: 28.10.2023).

Piechowicz M. & Palavenis D. (2023). Lithuanian-Polish security cooperation in European Union (EU) Defence Programs. *International Relations*. URL: <https://internationalrelations-publishing.org/articles/3-10/v1> (дата звернення: 23.11.2023).

References

Karliński T. (2022). Lithuanian-Polish-Ukrainian Brigade. *Policy Papers*. № 1/2022, P. 27 – 43 (eng.).

Kazan E. (2018). Joint military formations of Poland and Ukraine as an example of understanding and peace between Poland and Ukraine. *Shkhidnoyevropeys'kyu istorychnyy visnyk*. Special issue № 3, P. 148 – 157 (ukr.).

Kharuk A. (2020). Defending the Intermarium: military and military-technical cooperation between Ukraine and Poland. *Bałyk w dziejach ludów Morza Bałtyckiego*. Tom XV, P. 316 – 326 (pol.).

Kondrach Ya. (2016). Ukrainian-Polish battalion: peacekeeping mission in Kosovo. *Ukrayina-Pol'shcha: istorychna spadshchyna i suspil'na svidomist'*. Issue № 9, P. 210 – 216 (ukr.).

Kondrach Ya. (2017). Lithuanian-Polish-Ukrainian brigade: history of creation. *Ukrayina-Pol'shcha: istorychna spadshchyna i suspil'na svidomist'*. Issue № 10, P. 90 – 98 (ukr.).

Lukhtan A. (2018). *International military cooperation of Ukraine (1991 – 2013)* (dys. kand. ist. nauk: spets. 20.02.22 – viys'kova istoriya). Kyiv, 363 p. (ukr.).

Lukhtan A. (2020). Prerequisites and stages of creation of the multilateral military unit LytPolUkrbrig (1992 – 2015). *Voyenno-istorychnyy visnyk*. Issue №1(35), pp. 34 – 47. DOI: <http://doi.org/10.33099/2707-1383-2020-35-1-34-47> (ukr.).

Martsenyuk R. (2017). Military cooperation between Ukraine and the Baltic states (1991–2017). *Yevropeys'ki istorychni studiyi*. Issue № 8, pp. 165 – 220. DOI: <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2017.08.165-220> (ukr.).

Prokhovnyk P. (2023). *International military cooperation of the Armed Forces of Ukraine during the years of Russian aggression (2014 – 2021): historical context*. (dys. kand. ist. nauk:spets. 032 – istoriya ta arkeolohiya). Lviv, 265 p. (ukr.).

Sławiński A. (2020). Main directions of Polish-Ukrainian military cooperation after 1991. *O Bezpieczeństwie i Obronności*. Issue № 2 (6), P. 130 – 144 (pol.).

Żyła M. (2020). Polish-Ukrainian military cooperation in 1992–2017. *Istorychnyy arkhiv. Naukovi studiyi*. Issue № 21, P. 21 – 32 (pol.).

Burakov Yu. & Prokhovnyk P. (2020). Cooperation between Poland and the Baltic states with Ukraine: military-political aspects. *Baltyk w dziejach ludów Morza Bałtyckiego*. Tom XV, P. 390 – 408 (ukr.).

Kubaczyk T. & Żyła M. (2016). Selected elements of Polish-Ukrainian military cooperation. *Polska w międzynarodowej współpracy wojskowej*, P. 210–224 (pol.).

A tripartite Technical Agreement on the operation of the joint military unit «LytPolUkrbrig» was signed in Lviv (2015). URL: <http://www.mil.gov.ua/news/2015/07/24/u-lvovi-pidpisano-tristoronnyu-tehnichnu-ugodu-profunkcionuvannya-spilnoi-vijskovoi-chastini-litpolukrbrig> (accessed 16.10.2023), (ukr.).

Exercise Maple Arch 2023 (2023). URL: <https://litpolukrbrig.wp.mil.pl/en/articles/news-y/exercise-maple-arch-2023/> (accessed 21.01.2024), (eng.).

Exercise Rapid Trident 22 afterword (2022). URL: <https://litpolukrbrig.wp.mil.pl/en/articles/news-y/exercise-rapid-trident-22> (accessed 01.11.2023), (eng.).

Five years of active and effective LitPolUkrbrig participation in the exercise Rapid Trident 2016 – 2020 (2020). URL: <https://litpolukrbrig.wp.mil.pl/en/articles/news-y/five-years-active-and-effective-litpolukrbrig-participation-exercise-rapid-trident-2016-2020/> (accessed 28.10.2023), (eng.).

Fryc M. (2020). The Lithuanian-Polish-Ukrainian Brigade's development potential in the context of regional security. *Scientific Journal of the Military University of Land Forces*. URL: <https://zeszytnaukowe.awl.edu.pl/resources/html/article/details?id=202190&language=en> (accessed 23.11.2023), (eng.).

Joint declaration of the Ministers of Foreign Affairs of Ukraine, the Republic of Poland and the Republic of Lithuania regarding the establishment of the «Lublin Triangle» (2020). URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-ministriv-zakordonnih-sprav-ukrayini-respubliki-polshcha-ta-litovskoyi-respubliki-shchodo-zasnuvannya-lyublinskogo-trikutnika> (accessed 18.10.2023), (ukr.).

Kosa Tuzla Island: How Russia Started a Hybrid War Against Ukraine 20 Years Ago (2023). URL: <https://armyinform.com.ua/2023/09/28/ostriv-kosa-tuzla-yak-rosiya-pochala-gibrydnu-vijnu-proty-ukrayiny-20-rokiv-to> (accessed 11.10.2023), (ukr.).

«LytPolUkrbrig» brings Ukraine closer to NATO (2016). URL: <http://www.5.ua/svit/lytpolukrbrigh-nablyzhuie-ukrainu-do-nato-123834.html> (accessed 17.10.2023), (ukr.).

LitPolUkrbrig conducts battle staff training Brave Band (2023). URL: <https://litpolukrbrig.wp.mil.pl/en/articles/news-y/litpolukrbrig-conducts-battle-staff-training-brave-band2/> (accessed 01.11.2023), (eng.).

LytPolUkrbrig participates in international military exercises in Georgia Agile Spirit-23 (2023). URL: <https://armyinform.com.ua/2023/08/30/lytpolukrbrbyg-bere-uchast-u-mizhnarodnyh-vijskovyh-navchannyah-u-gruziyi-agile-spirit-23/> (accessed 03.11.2023), (ukr.).

LytPolUkrbrig continues the training of Ukrainian soldiers according to NATO standards. (2023). URL: <https://armyinform.com.ua/2023/06/20/lytpolukrbrbyg-prodovzhuye-pidgotovku-ukrayinskyh-voyiniv-za-standartamy-nato-minoborony-lyt> (accessed 19.10.2023), (ukr.).

Multinational exercise «Allied Spirit 23» is ongoing (2023). URL: <https://litpolukrbrig.wp.mil.pl/en/articles/news-y/multinational-exercise-allied-spirit-23-ongoing/> (accessed 02.11.2023), (eng.).

The Lithuanian-Polish-Ukrainian brigade began participating in the «Anaconda-2016» exercise (2016). URL: <http://www.mil.gov.ua/news/2016/06/07/litovsko-polsko-ukrainska-brigada-rozpochala-uchast-u-navchanni-anakonda-2016> (accessed 17.10.2023), (ukr.).

The training of Ukrainian paratroopers will be tested at international exercises (2016). URL: <https://monitor-press.info/index.php/uk/news/397-na-mizhna-rodnikh-navchanniakh-pereviriat-pidhotovku-ukrainskyk> (accessed 17.10.2023), (ukr.).

The tripartite LytPolUkrbrig brigade acquired combat shifts in accordance with NATO standards (2017). URL: <https://defence-ua.com/index.php/home-page/2287-trystoronnya-bryhada-lytpolukrbrbyg-nabula-boyovykh-spromozhnostey-vidpovidno-do-standartiv-nato> (accessed 18.10.2023), (ukr.).

Training «Anaconda-2016» has been completed, the training goal has been achieved (2016). URL: <http://www.mil.gov.ua/news/2016/06/17/navchannya-anakonda-2016-zaversheno-navchalnu-metu-dosyagnuto> (accessed 17.10.2023), (ukr.).

The time has come to summarize the litpolukrbrig activity in 2022 (2022). URL: <https://litpolukrbrig.wp.mil.pl/en/articles/news-y/time-has-come-summarize-litpolukrbrig-activity-2022/> (accessed 29.10.2023), (eng.).

Three Swords 2021 – three nations – one vision (2021). URL: <https://litpolukrbrig.wp.mil.pl/en/articles/news-y/three-swords-2021-three-nations-one-vision/> (accessed 28.10.2023), (eng.).

Piechowicz M. & Palavenis D. (2023). Lithuanian-Polish security cooperation in European Union (EU) Defence Programs. *International Relations*. URL: <https://internationalrelations-publishing.org/articles> (accessed: 23.11.2023), (eng.).

Furtes O.

THE MAIN ACHIEVEMENTS OF LITPOLUKRBRIG IN THE DEVELOPMENT PROCESS OF UKRAINIAN-POLISH-LITHUANIAN MILITARY RELATIONS

The problem of military security in Eastern Europe did not lose its relevance immediately after the collapse of the USSR. It was partially resolved due to the accession of the Visegrad Group countries and the Baltic countries to the North Atlantic Alliance, but Belarus, Moldova and Ukraine remained unprotected. Belarus, led by the country's pro-Russian president O. Lukashenko, was actually absorbed by Russia at the end of the 90s of the 20th century, Moldova was under the supervision of Russian peacekeepers in Transnistria from 1992, and Ukraine, since the beginning

of independence, had on its territory Russia's Black Sea Fleet, however, did not want to submit to its influence. Since 2003, when the Russian-Ukrainian conflict over Tuzla Island took place, Ukraine has openly resisted. Aware that Ukraine alone will not be able to free itself from the shackles of Russia, the Ukrainian authorities tried in every way to keep the path to NATO, on which LytPolUkrbrig became, according to the words of the fifth President of Ukraine, Petro Poroshenko, the first swallow. But this path has not yet been overcome.

For Ukraine, in the conditions of the Russian-Ukrainian war, it is extremely important to continue to maintain and develop friendly military relations with LytPolUkrbrig, which continues to train Ukrainian units and improve their training by participating in various military exercises according to NATO standards, which undoubtedly contributes to our joint victory over the ridges.

The Russian-Ukrainian war continues, therefore, the study of the issue of LytPolUkrbrig acquires considerable relevance.

The article examines the historical path of formation of the Lithuanian-Polish-Ukrainian brigade, its functioning before and after the full-scale invasion of Russia in Ukraine, and possible prospects for the brigade's development are proposed. The main achievements of the LytPolUkrbrig in the context of the development of Ukrainian-Polish-Lithuanian military relations are shown. The essence of the international military exercises in which the LitPolUkrbrig took part was revealed, in particular, the significance of the «Three Swords-2021» military exercises was highlighted, where for the first time in the history of the LitPolUkrbrig, affiliated units of three countries were involved in order to improve cohesion and mutual understanding between the units of the brigade. The content of the training of the LitPolUkrbrig in the conditions of a full-scale Russian-Ukrainian war is provided. It was concluded that LytPolUkrbrig has become a force to be reckoned with and use its potential.

Keywords: LytPolUkrbrig, UkrPolbat, Ukrainian-Polish-Lithuanian military relations, international military exercises, Eastern European military security, Russian-Ukrainian war.

ІСТОРІЯ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

УДК 069:355/359 «2014/2024»

БУРАКОВ Ю.В.

<https://orcid.org/0000-0001-7180-4469>

ПРОХОВНИК П.М.

<https://orcid.org/0000-0001-7278-9184>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.41.2024.79-90>

ЕКСПОЗИЦІЯ МУЗЕЇВ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНИХ ЗНАТЬ КУРСАНТІВ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Аналізується діяльність музеїв Збройних Сил України з військово-патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів. На прикладі музею Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного пропонуються шляхи впровадження музейної експозиції у військово-освітній процес під час викладання певних навчальних дисциплін. Зазначається, що з початком російської агресії проти України діяльність військових музеїв набула особливої ваги, вони стали одними з центрів інформування військовиків та громадян про події російсько-української війни.

Ключові слова: експозиція, військово-історичні музеї, Національна академія сухопутних військ, національно-патріотичне виховання, Збройні Сили України, російсько-українська війна.

Актуальність проблеми зумовлена закономірною потребою формування високих почуттів патріотизму, морально-правової відповідальності в українських воїнів. Позитивні ціннісно-сміслові орієнтири формує культура військових музеїв, експозиція та виставкова діяльність яких, сьогодні відображає героїзм боротьби з російським загарбником та набуває нових смислів в духовній спадщині українського суспільного буття.

Російсько-українська війна, розпочата захопленням рашистами Криму у лютому 2014 р., виявила низку системних проблем у військово-історичній науці та військовому музеєзнавстві. Серед них: несформованість системи здійснення наукового воєнно-історичного аналізу сучасних війн та воєнних конфліктів; низька

Бураков Юрій Васильович, кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу (підготовки військ) Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Проховник Павло Миколайович, доктор філософії, старший викладач кафедри поведінкових наук і військового лідерства Інституту морально-психологічного забезпечення Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Бураков Ю.В., Проховник П.М., 2024

ефективність впровадження набутих воєнно-історичних знань в освітній процес вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ) Збройних Сил України (ЗСУ) та підготовку військ (сил); недосконалість воєнно-історичної роботи з формування патріотизму та морально-бойового духу захисників Вітчизни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні у військово-історичних музеях України нагромаджені унікальні творіння матеріальної і духовної культури українського народу, свідчення економічного, суспільно-політичного, науково-технічного і культурного розвитку держави. Військово-історичні пам'ятки становлять невід'ємну частину загальнодержавних цінностей, відображають військові подвиги поколінь, розповідають про різні періоди військової історії, видатних воєначальників, солдатів і матросів.

В. Машталір у статті «Діяльність українських військово-історичних музеїв в умовах тоталітарного режиму» зазначив, що в радянський період історичного розвитку України, який тривав до кінця 1991 р., «... було деформовано основний зміст військово-історичного музею як науково-просвітницької установи, нівельовано його науково-дослідний потенціал, з військово-музейних фондів було вилучено унікальні пам'ятки національної військово-історичної спадщини, в експозиційній роботі насаджувався схематизм і вульгарний соціологізм» (*Машталір В., 2020, с.129*).

Важливим документом у плані перебудови музейної роботи стало «Положення про організацію діяльності військових музеїв та музеїв (кімнат) бойової (трудової) слави у Збройних Силах України». Відповідно до цього документа, у процесі створення експозицій музеїв, серед інших вимог, повинна бути дотримана вимога історичної достовірності (*Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Положення про організацію діяльності військових музеїв...»*).

Варто згадати статтю А. Ільєнка, Є. Шупіка та Є. Шатілова «Експозиція національного військово-історичного Музею України як втілення сучасної державницької Концепції військової історії України». Автори аналізують структуру і наповнення експозиції Національного військово-історичного музею України (НВІМ). у контексті відповідності актуальній державницькій концепції української військової історії та її практичного значення у сфері національно-патріотичного виховання військовослужбовців та молоді (*Ільєнко А., Шупік Є., Шатілов Є. 2021*).

Сучасний стан музейної роботи з акцентом на формування історичних знань в часи російсько-української війни розглядається також у роботах Ю. Буракова, Л. Питльованої, С. Терського (*Burakov, Pytlovana, Tersky. 2022*), Ю. Буракова та Л. Питльованої (*Burakov, Pytlovana.2023*), Ю. Буракова та А. Гневашевої (*Бураков, Гневашева.2023*) та інших авторів.

Метою статті є аналіз експозиції військових музеїв (на прикладі музею ВВНЗ – Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного) як засобу розвитку історичних знань курсантів в умовах російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. З початком російської агресії проти України (20 лютого 2014 р.) музейні установи зіштовхнулись з низкою проблем у своїй діяльності – від утруднень в роботі, потреб збереження та евакуації колекції до фізичного знищення як фондів, так і приміщень, у яких вони розташовувались. Музейні споруди зазнають у війні нищівних руйнувань.

З іншого боку, діяльність військових музеїв набула особливої ваги, вони стали одними з центрів інформування військовиків та громадян про події російсько-української війни, соціальні процеси та явища в українському суспільстві та світовому співтоваристві. Музеї у воюючій країні в досліджуваний період активно сприяють національно-патріотичному вихованню її захисників та підвищують можливості опору суспільства окупанту, консолідуючи його на боротьбу.

До військово-музейної мережі Міністерства оборони України входить понад 50 музеїв та кімнат бойових традицій. Адміністративно вони підпорядковуються різним органам управління: Департаменту військової освіти, науки, соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України (Національний військово-історичний музей України та сім його філій, фактично 8 музейних закладів). Ще два музеї підпорядковуються Головному управлінню зв'язку та інформаційних систем Генерального штабу Збройних Сил України. У Сухопутних військах функціонують 14 військових музеїв та 12 кімнат бойових традицій. У Повітряних Силах нараховується 2 музеї та 16 кімнат бойових традицій. Військово-морські сили опікуються 1 музейною установою та 2 кімнатами бойових традицій. Головне управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України керує військово-історичними музеями будинків офіцерів (*НДР. Звіт про науково-дослідну роботу... , с. 61-62*).

З метою виховання громадянина-патріота України, утвердження любові до Батьківщини, духовності, моральності, шанобливого ставлення до національних надбань українського народу, наслідування найкращих прикладів мужності та звитяги борців за свободу та незалежність України з історичного минулого, так і захисників, які сьогодні відстоюють суверенітет та територіальну цілісність держави, був виданий Указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2020–2025 роки» від 18 травня 2019 р. № 286/2019» (*Указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання...*). Варто визнати, що зазначений нормативно-правовий документ, у підготовці проекту якого брали участь і представники громадянських, військових інституцій, значно розширив тлумачення державних органів, органів місцевого самоврядування, освітньо-наукових та військових культурно-освітніх центрів щодо найбільш важливої проблеми часу – патріотичного виховання воїнів.

Важливим осередком військово-історичної роботи у львівському гарнізоні є музей Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (далі – НАСВ). В силу того, що музей розташований на території військового вишу і є закладом із обмеженим доступом відвідування, про нього мало згадок у науковій та краєзнавчій літературі.

Після розвалу Радянського Союзу й відновлення 1991 р. незалежності України, Львівський військовий навчальний заклад зазнав докорінного реформування. Була побудована нова система освіти на рівні світових стандартів і національних інтересів. Разом із реформуванням та становленням сучасної Національної академії сухопутних військ відбувалося будівництво нового музею ВВНЗ.

За період незалежності України музей військового вишу зазнав декількох реконструкцій. До 1999 р. експозиція музею висвітлювала історію навчального закладу переважно радянських часів та перших років розбудови незалежної України. З 1999 по 2010 рр. було проведено роботу з оновлення інформації та експозиції вже у розширених чотирьох залах, зокрема – з минулого військових навчальних закладів, які розміщувалися на території НАСВ австро-угорського та польського періодів окупації Львова, з історії українського війська, періоду підготовки офіцерів у часи національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. та за часів існування Української повстанської армії (УПА) (*Бураков, 2022, с. 70-71*).

28 жовтня 2010 р. урочисто відкрився оновлений музей історії Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, експозиція якого з невеликими додатками існує й дотепер. Експозиція музею висвітлює історію сучасної Академії, а також історію навчальних закладів, які існували раніше на території військового містечка. Музейна експозиція розміщена на двох поверхах клубу НАСВ. На прилеглій території виставлені зразки військової техніки різних часів.

Особливістю є те, що експозиція зробила крок із власне музейних залів до експонування стендів у коридорах та спеціалізованих аудиторіях усіх навчальних корпусів закладу, тобто музей впритул наблизився до курсантів. Вітрини та стенди музею зроблені за ескізами львівських художників і відповідають високому естетичному рівню.

Напередодні відкриття оновленої експозиції проводилась активна робота із дослідження історії закладу, збору необхідних експонатів тощо. В результаті копіткої роботи наукових працівників Академії, меценатів, у музеї створені дев'ять виставкових залів. Відбулася реорганізація експозиції, зокрема скорочено подачу матеріалів радянського періоду та зроблено наголос на висвітлення сучасної історії Академії. Тобто, були заново розроблені тематико-експозиційні плани, відремонтовані зали, які присвячені структурним підрозділам Академії, випускникам навчального закладу та міжнародному співробітництву ВВНЗ. У роботі над створенням експозиції активну участь брали курсанти, викладачі вищу на чолі з начальником – генерал-лейтенантом П. Ткачуком.

Останні зміни у музеї відбулись у роки російського нападу на Україну у 2014–2024 рр., зокрема вони торкнулись залу випускників вищу, де основну частину експозицій присвячено офіцерам-випускникам Академії, які брали участь у війні, у відбитті сучасної агресії рашистів та нагородженні державними нагородами. Окрім того, у цьому музейному залі представлені речі воїнів та різні артефакти, які мають відношення до бойових дій із захисту Вітчизни від російських агресорів.

Варто зазначити, що створення музею в Академії значно вплинуло на розвиток військово-патріотичного виховання майбутніх офіцерів та молоді, зокрема сприяє поглибленню в них знань з історії Українського війська, історії військової техніки та озброєння тощо. Окрім курсантів, щороку з музейними експозиціями Академії ознайомлюються понад 1000 відвідувачів (курсанти, учні старших класів загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, у тому числі з львівського військового ліцею імені Героїв Крут) (Бураков, 2022, с. 72).

Допомогу у створенні та доповненні експозиції музею НАСВ надають курсанти, майбутні офіцери – культурологи під керівництвом викладачів кафедри гуманітарних наук (серед них чимало колишніх викладачів та випускників кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини Національного університету «Львівська політехніка»). Включення такої роботи в освітній процес у вигляді навчальної практики має значний виховний ефект, сприяє розвитку ключових компетентностей здобувачів вищої військової освіти.

Історія музейної справи є невід’ємною частиною вітчизняної культури і складовою музеєзнавства. Вивчення і аналіз минулого сучасних музеїв – одна із основ наукового підходу до рішення актуальних теоретичних і прикладних питань. Тому варто широко залучати курсантів до роботи у музеях вищих військових навчальних закладів. Музейні установи дають змогу зупинитися, замислитися, відрефлексувати, зрозуміти взаємозв’язки часів, просторів, культур, дослідити історію й отримати досвід.

Використання експозиції та фондкових колекцій у навчальному процесі є традиційно результатом наполегливості та особистих контактів між співробітниками музею ВВНЗ та кафедрами НАСВ. Адже тривалість занять і перерв між ними обумовлюють зрозумілу необхідність розміщення навчальних музейних виставок у корпусі, де перебувають курсанти.

Прикметною ознакою діяльності музею НАСВ, яку можна рекомендувати для усіх музеїв ВВНЗ, є наближення музейної експозиції до навчання. У багатьох навчальних аудиторіях НАСВ розміщені пересувні фотовиставки, музейні стенди. Це суттєво наближує відвідувача (курсанта) музею до навчально-виховних методик, підсилює значення національно-патріотичних орієнтирів музею. Слід зазначити, що самі курсанти виконують роботу із наближення експозиції до навчально-виховного процесу.

Нині музейні установи маневрують між двома цілями: зберегти історію та вплинути на майбутнє, демонструючи експонати щоби взаємодіяти з людьми. Ці установи стали не лише місцем для презентації теми чи предметів, але й місцем дискусій, рішень та діалогів.

Навчання завжди було однією з головних цілей всіх музеїв. У XXI ст. у міру розвитку музейної педагогіки як навчальної дисципліни та галузі наукових знань щоразу більше звертається увага на місію музеїв організовувати навчання упродовж життя. І якщо у випадку цивільних музеїв це завдання сприймається у

дуже широкому, навіть потенційному сенсі, то для військових музеїв ВВНЗ ця освітня функція часто окреслюється конкретніше – маються на увазі процеси викладання і навчання, що забезпечують науково-педагогічні працівники. Останні повинні у повною мірою використовувати музейну експозицію під час викладання певних навчальних дисциплін. Так експозиція може яскраво демонструвати важливі події новітньої історії (у нашому випадку яскраво висвітлювати історію сучасної російсько-української війни).

Експозиція, наприклад, музею НАСВ добре підходить до висвітлення таких тем, як «Україна у Першій світовій війні», «Українська революція 1918–1921 років», «Україна у роки Другої світової війни», «Національно-визвольний рух в Україні» та ін. Навчальні програми, які базуються на наявних колекціях, представлених в експозиції, забезпечують тим самим предметно-орієнтоване навчання.

Обслуговування навчального процесу – це місія, яку традиційно пов'язують із музеями. Музеї ВВНЗ – власники важливих ресурсів, які дають унікальну можливість організувати навчання, набути предметні, спостережні, практичні навички. Зазначимо, що курсанти не в стані поглинути величезний комплекс гуманітарних предметів без належної обробки. У цьому і сутність практичних занять. Якщо такі практичні заняття відбуваються у музеях ВВНЗ, це підсилює мотивацію навчання. На прикладі випускників – Героїв сучасної російсько-української війни – можна суттєво підняти мотиваційні, компетентності та інші чинники навчально-виховного процесу. Тому варто створювати навчальне середовище у музеях, в якому активно взаємодіють курсанти із предметом, який вони вивчають.

Для курсантів НАСВ дієвою є підготовка офіцерів-культурологів. За магістерською програмою з культурології вони слухають, а головне, ведуть практичну роботу з курсу «Музеезнавство» у відомчому музеї ВВНЗ. Багато з них прибудуть у військові частини і стануть там організаторами музейних кімнат, «кімнат бойової слави».

Головно, що такі офіцери будуть по науковому ставитися до збереження історичних реліквій війни, будуть дбати про збереження історичних джерел, документів. Адже не секрет, що під час ротацій військових частин на передовій російсько-української війни, з тим, щоби прискорити передачу майна знищуються документи, які у майбутньому вкрай потрібні для формування історичної пам'яті про події сучасної війни.

Офіцер, який пройшов навчання із використанням пам'ятників духовної та матеріальної культури народу буде дбати про збереження реліквій війни. Аналіз історії розвитку музейної справи у ВВНЗ показує, що навчання та дослідження завжди були синхронними та взаємозалежними сторонами їхньої діяльності. Тому під час наукової діяльності курсантів, у гуртках ВВНЗ, під час проведення конкурсів курсантських наукових робіт бажано акцентувати увагу на вивченні та популяризації пам'яток сучасної російсько-української війни. Важливо організувати науково-дослідницьку роботу у структурі функціонування ВВНЗ так, щоби її ефективність оцінювали за кінцевим продуктом – висококваліфікованим офіцером Збройних Сил України.

Використання музейної експозиції та виставок може зменшуватися за рахунок впровадження сучасних технологій або наочних посібників. Типовим прикладом є супровід лекційного чи практичного заняття мультимедійними презентаціями чи відео, у т. ч. 3D-вимірних зображень, що значно підвищує ефект від викладання (на рівні аксіоми відомо, що людина запам'ятовує 10% прочитаного, 20% почутого, 30% побаченого і 50% того, що бачить і чує одночасно).

Значна кількість музеїв України пропонують віртуальні тури, а також відеоекскурсії по своїх експозиціях. Це має значення під час викладання курсів різного профілю. У випадку гуманітарних дисциплін (наприклад, під час викладання курсу «Етика та естетика»), метод дозволяє спостерігати та порівнювати віддалені, недоступні або втрачені твори мистецтва із зарубіжних музеїв світового значення.

Розвиток інформаційних технологій зробив потребу облаштування аудиторій устаткуванням для презентації мультимедійних курсів нагальною необхідністю, без якої у лівій частині випадків нелегко уявити навчальний процес. Це призвело до зниження використання колекцій моделей, макетів. Вказана тенденція стосується музеїв ВВНЗ. Все більше використовуються при викладанні військових дисциплін комп'ютеризоване сканування і 3D-зразки військового озброєння і техніки, тренажери, комп'ютерна графіка поля бою та ін.

Загальновідомо, що експонат надає цінну можливість отримати конкретне візуальне уявлення про предмет знання. Можливість спробувати його на дотик відтворює середовище його існування. Експонати можуть бути використані як інструмент для навчання (наприклад зразки озброєння та військової техніки). Під час лекцій та практичних занять відбувається групове обговорення, тобто

групова робота і вироблення відповідних навичок, а це є одним із завдань ВВНЗ. Музеї ВВНЗ містять значну інформацію про події сучасної війни, у тому числі взірці військової техніки, які пройшли випробування боєм на фронтах російсько-української війни.

Зміни у навчальному процесі, які впливають із бурхливим розвитком інформаційних технологій на початку ХХІ ст. обумовлені і новими завданнями музеїв. Використання віртуального показу експозицій та виставок у навчальному процесі обумовлюють і перебудову щодо залучення фондів науково-педагогічними працівниками та курсантами. Вже окреслилася тенденція залучення курсантами електронних каталогів музеїв, віртуальних бібліотек, динамічних навчальних ресурсів розміщених на Ютубе. Усі вони активно залучаються курсантами для самостійних занять. Це безумовно сприяє розвитку ключових компетентностей здобувачів освіти, організації проблемно-орієнтованого навчання і практичних занять, які проводяться на базі музею.

Сучасне молодіжне середовище прагне неформальної комунікації, пошуку можливостей поспілкуватися з експертами у певній галузі як з друзями. Йдучи назустріч таким запитам молодіжного середовища й музеї повинен бути цікавим для них, атрактивним, інноваційним.

Діяльність музеїв у ВВНЗ здійснюється на основі історичної науки і музеєзнавства і є складовою військово-історичної та виховної роботи у Збройних Силах України. У своїй практичній діяльності музеї виконують *культурно-освітню, науково-дослідну, інформаційно-довідкову* функції, а також функції *збереження та документування*, які впливають із їх функціонального призначення.

З початком російської агресії проти України діяльність військових музеїв набула особливої ваги, вони стали одними з центрів інформування військовиків та громадян про події російсько-української війни, соціальні процеси та явища в українському суспільстві та світовому співтоваристві. Музеї у воюючій країні у досліджуваній період активно сприяють військово-патріотичному вихованню її захисників та підвищують можливості опору суспільства окупантам, консолідуючи його на боротьбу.

Окремим питанням розвитку вітчизняного військового музейництва є підняття *статусу військово-історичних музеїв*. Подекуди у військово-організаційних структурах Міністерства оборони та Збройних Сил України військово-історичний музей (кімната бойових традицій) асоціюється з другорядним підрозділом серед т. зв. бойових підрозділів військової частини або органів військового

управління Збройних Сил України. Досить часто командири (начальники) військових частин (органів військового управління) Збройних Сил України, яким підпорядковуються військово-музейні утворення Збройних Сил України (перебувають в штаті військової частини), не розуміють потенціал українського військового музейництва.

Головним напрямом музейної роботи на сучасному етапі є побудова постійно діючих експозицій, стаціонарних та пересувних виставок з історії російсько-української війни. На високому рівні підготовлена експозиція та активно будуються стаціонарні та пересувні виставки НВМУ (*Пащикова, 2022, с.241*).

Комплектація фондів матеріалами з історії російсько-української війни здійснюється відповідно до фондів груп окремих музеїв (історичних, військових, краєзнавчих). Виставкова діяльність музеїв пов'язана з розширенням експозиційних площ і створенням на відкритих платформах чи спеціальних палатках виставок (переважно військової техніки). Особливого значення у військовому музейництві набули демонстрації експонатів чи подій шляхом їх представлення за допомогою інтернет-ресурсів (активна і змінна експозиція, воркшоп та ін.) (*Burakov, Pytlova, 2023, с. 56*).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, музейна експозиція в системі національно-патріотичного виховання курсантів ВВНЗ виступає як засіб розвитку ключових компетентностей здобувачів освіти. Перш за все музейна експозиція спрямована на виховання свідомого громадянина, патріота, набуття ним військово-професійного досвіду на основі історичних знань, формування високої культури взаємовідносин, свідомої готовності щодо захисту національної безпеки України та вірності військовій присязі.

Останнім часом музейна комунікація асимілювалась у популярних соціальних мережах, публіситі та офіційних сайтах. Аналізуючи таку тенденцію подачі інформації, варто відмітити що військові частини Збройних Сил України активно використовують сторінки в соціальних мережах та постійно наповнюють їх актуальним контентом. Це стало одним із сучасних інструментів і для поширення ідей національно-патріотичного виховання. Проте, досліджуючи медіа-контент військових частин, констатуємо, що він практично не висвітлює роботу їхніх військових музеїв.

Перспективними напрямами наукових досліджень є відображення історії військових частин, які виявили мужність та відвагу в

бох сучасної російсько-української війни. Історія військової частини відтворена в музеї та збережена в пам'ятках, формує почуття гідності та патріотизму військовослужбовців та ґрунтується на знанні історико-культурних традицій народу, боротьби та героїзму його захисників.

Використані посилання

Бураков Ю. В., Гнеvasheva A. V. (2023) Нові технології висвітлення сучасної російсько-української війни у музейних експозиціях. Військово-науковий вісник: Випуск 40. Львів: НАСВ. С. 135–146.

Бураков Ю. В. (2022) Музей Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного у системі військово-історичної роботи Збройних Сил України. Воєнно-історичний вісник. № 4. С. 68–77.

Льенко А., Шунік Є., Шатілов С. (2021) Експозиція національного військово-історичного Музею України як втілення сучасної державницької Концепції військової історії України. Воєнно-історичний вісник. № 4. С. 49–61.

Маиталір В. В. (2020). Діяльність українських військово-історичних музеїв в умовах тоталітарного режиму. Дослідження з історії і філософії науки і техніки. Т. 29, № 2. С. 119–131.

Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Положення про організацію діяльності військових музеїв та музеїв бойової (трудової) слави у Збройних Силах України» № 95 від 06 березня 2002 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS30356?an=1> [дата звернення 01.04.2024].

НДР. (2022). Звіт про науково-дослідну роботу «Обґрунтування рекомендацій щодо удосконалення музейної роботи у Збройних Силах України». Шифр – «Музей–22». Бібліотека Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. 351 с.

Пашкова О.О. (2022). Роль військових музеїв у військово-патріотичному вихованні курсантів вищих військових навчальних закладів в умовах збройної агресії проти України. Воєнно-історичний вісник. № 4. С. 238–243.

Указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2020–2025 роки» від 18 травня 2019 р. № 286/2019/ URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2862019-27025> [дата звернення 01.04.2024].

Burakov Yurii, Pytlova Liliya, Tersky Sviatoslav. (2022) Military museums of the Armed forces of Ukraine during the Russian-Ukrainian war of 2014–2022 // *Museologica Brunensia* / ročník/volume 11, číslo/number 02, s.34–42.

Burakov Yurii, Pytlova Liliya. (2023) Regional features of building museum exhibits on history of the modern Russo-Ukrainian War // *SKHID*, Vol. 5 (1), s. 51–57.

References

Burakov Yu. V., Hnevasheva A. V. (2023) Novi tekhnolohii vysvitlennia suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viini u muzeinykh ekspozytsiiakh// *Viiskovo-naukovyi visnyk*: Vypusk 40. Lviv: NASV, c. 135–146 (ukr).

Burakov Yu. V. (2022) Muzei Natsionalnoi akademii sukhoputnykh viisk imeni hetmana Petra Sahaidachnoho u systemi viiskovo-istorychnoi roboty Zbroinykh Syl Ukrainy. *Voienno-istorychnyi visnyk*. № 4.S. 70–71 (ukr).

Iliencko A., Shupik Ye., Shatilov Ye. (2021) Ekspozytsiia natsionalnoho viiskovo-istorychnoho Muzeiu Ukrainy yak vtilennia suchasnoi derzhavnytskoi Kontseptsii viiskovoi istorii Ukrainy. *Voienno-istorychnyi visnyk*. № 4.S. 49–61 (ukr).

Mashtalir V. V. (2020) «Diialnist ukrainskykh viiskovo-istorychnykh muzeiv v umovakh totalitarnoho rezhymu». *Doslidzhennia z istorii i filosofii nauky i tekhniky*. T. 29, № 2. S. 119–131(ukr).

Nakaz Ministra oborony Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu diialnosti viiskovykh muzeiv ta muzeiv (kimnat) boiovoi (trudovoi) slavy u Zbroinykh Sylakh Ukrainy» № 95 vid 06 bereznia 2002 roku. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS30356?an=1> (ukr).

NDR (2022). *Obgruntuvannia rekomendatsii shchodo udoskonalennia muzeinoi roboty u Zbroinykh Sylakh Ukrainy*” Shyfr – “MUZEI – 22”, s. 61–69 (ukr).

Pashkova O.O. (2022) Rol viiskovykh muzeiv u viiskovo-patriotychnomu vykhovanni kursantiv vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladiv v umovakh zbroinoi ahresii proty Ukrainy. *Voienno-istorychnyi visnyk*. № 4. S. 238–243 (in Ukrainian).

Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Stratehiiu natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei ta molodi na 2020–2025 roky» vid 18 travnia 2019 r. № 286/2019». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2862019-27025> (ukr).

Yurii Burakov, Liliya Pytlovana, Sviatoslav Tersky. (2022) Military museums of the Armed forces of Ukraine during the russian-ukrainian war of 2014–2022 // *Museologica Brunensia / ročník/volume 11 číslo/number 02*, s.34–42 (eng.).

Yurii Burakov, Liliya Pytlovana. (2023) Regional features of building museum exhibits on history of the modern Russo-Ukrainian War // *SKHID Vol. 5 (1)*, s. 51–57 (eng.).

Burakov Yu., Prohovnic P.

Museum exposition as a means of developing historical knowledge of cadets in the conditions of the Russian-Ukrainian War

The article analyzes the pedagogical activities of the museums of the Armed Forces of Ukraine in the field of military-patriotic education of cadets of higher military educational institutions. On the example of the museum of the Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, the author suggests ways to introduce museum pedagogy into the military education process when teaching certain disciplines. Aim of the Study is to analyze the exposition of military museums (on the example of the museum of the Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy) as a means of improving the historical knowledge of cadets in the context of the Russian-Ukrainian war. The expositions and exhibitions on the history of the Russian-Ukrainian war in military museums were the result of intensified research activities of scholars. The collection of exhibits began in 2014 and continued in the following years. The number of collection materials increased especially in 2022-2024, after the full-scale invasion of Ukraine by Russian aggressors. Museum pedagogy in the system of national-patriotic education of military cadets is a tool for the development of key competencies of students. First of all, museum pedagogy is aimed at educating a conscious citizen, a patriot, gaining military and professional experience based on historical knowledge, forming a high culture of relationships, conscious readiness to protect the national security of Ukraine and fidelity to the military oath.

Key words: Armed Forces of Ukraine, Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, military history museums, museum communication, national-patriotic education, Russian-Ukrainian war.

UDC 355.088:27:726.3(477)

VYZDRYK V.

<https://orcid.org/000-0001-5427-5825>

TOMCHUK O.

<https://orcid.org/0000-0002-9476-4348>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.41.2024.91-101>

PASTORAL ACTIVITIES OF RELIGIOUS INSTITUTIONS OF UKRAINE DURING THE ATO

Today, Ukraine is going through difficult periods in its history, being in the process of becoming an independent and European state. Since the beginning of the military aggression of the Russian Federation against Ukraine in 2014, military chaplaincy has become an expression of social unity. The article examines the activities and functioning of chaplaincy since the beginning of Russian aggression in 2014 during the Anti-Terrorist Operation/Operation of the Joint Forces (ATO/JFO). It is noted that it was the armed aggression in eastern Ukraine in 2014 that was a key factor in the development of military chaplaincy. It is emphasized that an important element in the development of military chaplaincy is the accumulated experience of military rectors during the ATO/JFO. This is noted for its importance, especially after the outbreak of a full-scale war by Russia. It is determined that the beginning of a new stage of the revival of the chaplaincy movement in the Armed Forces of Ukraine (AFU) was in 2014, when the Russian Federation began a war against Ukraine. It was then that military chaplains were in the combat zone together with the military, witnessing and participating in the fighting in eastern Ukraine. At the same time, military rectors traveled to the combat zone on a volunteer basis to provide a pastoral component to the formation of Ukrainian soldiers. Since 2014, Ukrainian society has realized the need for a pastoral component in the process of defense and building the resilience of the Ukrainian army. The government responded, and official regulations were issued to regulate the process of pastoral care of military personnel. However, as a rule, it looked like a large number of volunteers of different denominations went to the zone of first the ATO and then the JFO. It took many years for chaplaincy in the Armed Forces of Ukraine to gain official status.

Keywords: religion, chaplain, Armed Forces of Ukraine, pastoral service, clergy.

Introduction: In times of war, it is important to form conscious and responsible patriots who are ready to fulfill their duties to protect the country's borders. Given the diversity of worldviews and denominations in a democratic Ukrainian society, as well as the existing ideological

Виздрик Віталій Степанович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Томчук Олександр Анатолійович, доктор філософії, начальник науково-дослідного відділу (механізованих і танкових військ) Наукового центру Сухопутних військ, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Виздрик В.С., Томчук О.А., 2024.

vacuum in the spiritual sphere and the high level of trust in the church, it is necessary to understand the important role of the chaplain in the army environment. Today, the military is facing great challenges, and the chaplain is a key factor in ensuring the psychological and spiritual well-being of soldiers. His presence and support are important for maintaining high morale and the effectiveness of a military unit.

In recent years, many scholars have paid attention to the analysis of issues related to military chaplaincy. Of particular value is the collective work of the Ivan Krypnyakevych Institute of Ukrainian Studies "On Dignity. The Volunteer Movement in Ukraine 2013-2017" (*Arkusha, Lytvyn, 2018: pp. 271-296*), where the authors describe a historical analysis of the activities of volunteer chaplains in the context of war. The memoirs of Father Andriy Zelinsky, one of the first chaplains, are another valuable source where he shares his experience of pastoral service (*Zelinsky, 2015, 2016, 2017*). Romaniuk M. and Dolganova M. have made a significant contribution to the study of the legal regulation of pastoral care for the military, focusing on aspects of military-religious institutions from 1992 to the present (*Romaniuk and Dolganova, 2022*).

The aim of the paper is to analyze the peculiarities of military chaplains' activities during the ATO/JFO.

The main part of the article. Prior to the outbreak of hostilities in the East and South, the number of military chaplains who regularly visited military units and received internal training in the units was 67. In 2015, there were three public organizations of military chaplains in Ukraine (called "battalions"), and departments of military clergy at churches and religious communities. But due to the lack of a unified service, no one could establish the exact number of volunteer chaplains who continue to travel, live and serve soldiers on the front line. In 2015, 350 chaplains traveled to the front line with official permission from the Ministry of Defense, and 150 of them became active and permanent ministers (*Kalenychenko, 2015*).

Pastors who have a developed system and have been working long before the start of the ATO are called the pioneers of the chaplaincy system. Priests who serve the military have special training, undergo monthly rotations at the front line and receive related training. In the summer of 2015, the UOC-KP and UGCC churches began to implement similar systematic work. As of 2015, the seventh rotation of military priests recruited through mobilization from all regions of the country has already gone to the ATO (*Filipchuk, 2015*).

To regulate chaplaincy, the Ministry of Defense developed certain requirements for future chaplains and their denominations. Firstly, membership in the All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations (AUCCRO covers 95% of religious organizations in Ukraine). At the time, it had to be a well-known church, "socialized," and not acting as a sect in the sociological sense.

Secondly, religious teaching was not supposed to reject the armed defense of the Fatherland. The priest had no right to hesitate whether he was doing the right thing.

Third, the Church had to have believers in the Armed Forces of Ukraine. If the number of believers of a particular denomination is small, then a separate chaplain is not needed. Instead, there had to be either a visiting pastor or believers (or another chaplain) who would look for a suitable local community (*Filipchuk, 2015*).

In 2014-2015, there were seven types of military priests: volunteer priests (up to a week in the ATO), their assistants, chaplains (3 weeks and more) and assistants, local clergy, "touring" priests (Russian Orthodox Church and Russian Orthodox Church of the Russian Federation), and clergy who are fighting. If we take into account the results of the surveys in 2015, then completely different clergymen could have been next to the military at that time. In unofficial conversations, the military said that before the war began, they were far from churches. According to surveys conducted by the Razumkov Center in 2010 and 2011, 85% of military personnel identified themselves as Orthodox, 5% as Greek Catholics, 8% as not belonging to any religion, and only 1.77% identified themselves as Roman Catholics, Protestants, and Muslims (*Detochka, 2013*). More than 50% of respondents from the National University of Defense of Ukraine and the Humanitarian Institute (only contract soldiers were included) in a 2012 survey stated that they did not personally need a chaplain (*Sliusarenko, 2013*). Only 19% of respondents needed a chaplain, and 31% of respondents were undecided. The data has changed during the ATO. Colonel Oleksiy Tereshchuk, Head of the Military Chaplaincy Service of the Armed Forces of Ukraine at the Office of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine, states that in 2014 there were even cases when our brigades were stopped on the street by civilians with signs of religious affiliation. This is the very important work of a military chaplain ("*Who can be a military chaplain*").

In the ATO sectors, there were elders among the chaplains of a particular denomination who controlled the ministers from their own denomination, solved local problems, and reported to the Ministry of Defense of Ukraine (MoD). At that time, a completely new position was envisioned – an assistant chaplain – with much lower requirements. But the General Staff did not approve this activity at the time, citing a lack of appropriate jobs. If we set aside the problem of quotas, the proportions of believers of a particular denomination among the military, battalion chaplains are often left out of the new system. The Chief of the General Staff, then Army General Viktor Muzhenko, had to put one signature to certify the regulations on salaries, and after that it would be possible to recruit people for military chaplaincy. At this time, in 2015, there were already 344 positions of military chaplains in 67 garrisons (*Kalenychenko, 2015*).

In 2014-2015, three volunteer organizations operated on the front line: Battalion of Pentecostal military chaplains (about 60 ministers), First Ukrainian Battalion of Military Chaplains (Protestants and Orthodox, 48 ministers), Interfaith Battalion of Military Chaplains (unites Protestants, Orthodox, Catholics – about 150 ministers).

Having started their service as volunteers, they formed public organizations and continued their chaplaincy ministry. However, under the new requirements, most of them were deprived of the right to do so because not all of them were ministers of religious organizations that were part of the AUCCRO and had formal education. Moreover, not all were ready to give up their civilian careers or pastoral ministry for the sake of public service and the permanent mission of a military priest.

The commander of the First Ukrainian Battalion, Ruslan Ros (Busko), noted the open position of the ministers, but also insisted that their interests be taken into account: "Many different battalions have appeared and those who now want to control them have quickly emerged. So far, all such decisions have been made without our participation, although we will agree to any good mechanism proposed by the state. The requirement that chaplains be pastors with at least a year of service is strange to us. This means that no one has studied this issue. You need to devote a lot of time to both the flock in the parish and the military in the ATO, so it is very difficult to combine this" (*Kizilov, 2015*).

One of the main obstacles was that the battalions served as civilian associations that had no right to meet religious needs. Since the Council for Pastoral Care (CPC) worked with freelance chaplains, for some reason they thought that there should be no requirements. On the contrary, such requirements should have been for everyone. The so-called "battalions of military chaplains" did not comply with this. Once upon a time, Evangelical Baptist Christians tried to act through a public association. There were many questions as to how this association could meet the religious needs of the military. However, in 2014, their representatives became members of the Council for Pastoral Care under the MoD and acted as a church within the parameters of the Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations" rather than the Law of Ukraine "On Public Associations" (*Kalenychenko, 2015*).

Protestants had another good reason to stay on the front lines. According to the commander of the Interfaith Battalion of Military Chaplains, Ihor Shtorm (Shulyk), pastors had unique knowledge of working with the most difficult categories of the population: "The issue is that Protestant pastors and deacons have experience in rehab centers, prisons, and have worked with the most difficult people. Other priests do not know how to deal with addicts. And this is a very significant disadvantage of traditional denominations. And how will they be able to serve the military? We have programs for different categories of victims. We have already appointed senior chaplains for the sectors. They do almost nothing, and those who have gone before are working. Traditional churches remain in charge, but others will work - I do not agree with this" (*Kalenychenko, 2015*).

The distribution of chaplains according to the confessional affiliation of the military as of 2014-2015 was also a problem. According to the established custom, chaplains were introduced only after specific questions from the soldiers, without declaring their denomination at the beginning of the service. A chaplain is a priest, and it doesn't really matter what denomination he belongs to, the main thing is that a person lives by the Word of God, performs his duties well and the result is visible. When soldiers come out of the shelling, they do not ask the chaplain what church he is from. They need prayer and faith, something to support and inspire them (*Vladychenko, 2014*).

Providing assistance to their wards in the field, chaplains themselves need some training, which should not be limited to theological knowledge. In 2015, the National Pedagogical Dragomanov University launched a pilot training program "Psychotherapy and Chaplaincy." The master's program was created together with the Realis Christian Training and Research Center and the Center for the Study of Religion at Drahomanov, with a master's degree in religious studies. Despite the interest in the training, only Protestants who wanted to have a legitimate basis for their chaplaincy ministry were actually enrolled. This program was focused on helping chaplains overcome post-traumatic conditions and providing them with competence in working with people in a post-traumatic state. They were taught how to overcome post-traumatic conditions related to the war (*Vladichenko, 2014*).

The church's patriotic activities during the ATO/JFO period were carried out in the following areas:

1. Explanatory work among believers who serve in the Armed Forces of Ukraine, other security forces and volunteer battalions;
2. Personal examples of courageous behavior of priests in confrontation with militants;
3. Acts of mercy by the clergy and believers in caring for the sick and wounded in hospitals, helping orphans and families of the deceased;
4. Numerous donations for defense and for gifts to soldiers on the front line;
5. Intensification of the anti-terrorist struggle of the peoples under the occupation of pro-Russian militants (*Prokopiuk, 2014*).

War is not just death, but also the deprivation of life of others. And in the twenty-first century, as it turned out, it is too. There is a lot of blood and grief in combat operations. It is necessary to kill the enemy, and it is difficult for a person to survive this moment. And it is the chaplain who can explain that killing the enemy is not the same as killing a person. That protecting the weak is probably the purpose of man in this world.

In 2014-2015, Ukrainian chaplains did not take up arms and did not go to the battlefield unless there was an urgent need for confession. Today, however, chaplains must be able to survive on the battlefield, but they are forbidden by the church and the law to take up arms.

In the United States, where the chaplaincy model has been tested and is very effective, chaplains, together with soldiers and officers, participate in combat operations, are always near the personnel, and therefore deserve high trust (*Stebalak, 2019*).

Every soldier should have the opportunity to communicate with a chaplain of the denomination to which he or she belongs. For example, in Poland, which seems to be a monolithic Roman Catholic country, there are Orthodox chaplains. Although the number of Orthodox there is actually negligible. Protestant churches in Ukraine have quite large communities that cannot be ignored and are not fair. Representatives of Protestant churches and non-Christian religions should be given the opportunity to work in the army, if they wish.

A military chaplain has to be able to cope with himself and others - from first aid to specialized psychological care, such as the elimination of post-traumatic stress syndrome. Our people are very private. That is why military rectors need to be trained to help them become open in extreme situations. To do this, a priest, who is also a human being, needs to be able to help himself in extreme circumstances. Knowing yourself is necessary to understand how you can help others and find the best way to help. Such training methods are used in joint training of chaplains and crisis psychologists in the EU.

And not only do chaplains help our soldiers on the battlefield, they also take an active part in helping the families of servicemen who ask for help for their son or husband who has returned from the war, to recommend a psychologist, because our heroes often drink, drink non-stop, especially in the first weeks after their return. Because they can't sleep, remembering how explosions tore their friends apart, because they hear moans and see blood in their dreams, because they don't understand how a peaceful, ordinary life can go on here at home if there is a war and Ukrainians are being killed. Then, in some cases, they have to use alcohol, abuse of painkillers and addiction to them. It is also to help the families of children of fallen soldiers.

Of course, soldiers should undergo psychological tests for professional fitness for military service and drug tests before being sent to the army. This should be a prerequisite for service. The tests should be administered at the earliest possible opportunity. But even a healthy person who passes all the tests and passes all the tests with flying colors has a hard time at the front.

One of the challenges for the church and chaplains is post-traumatic stress disorder. After demobilization, this problem requires special attention from priests and psychologists.

Father Andriy Khomyshyn, a military chaplain of the UGCC, shares his memories. He describes his experience in the ATO as follows: "I was not shocked when I came to the ATO. As a military chaplain, I was prepared for what I saw. I remember that I went with the aim of holding at least one Liturgy for our soldiers. I knew that I had to be there." (*Military chaplain Andriy Khomyshyn: we do not pry into soldiers' souls*).

There were very different people where my father served, but most of them were volunteers from the Lviv region. Some had experience in the military, having served before. Others held weapons in their hands for the first time. There were also a lot of activists from the Maidan. They stood in Kyiv and then went to the East. Everyone went to defend their homeland.

It's hard for Father Adrii to say that everyone in the camp was converting or becoming religious, or that there was a huge rush to talk to the priest. Nevertheless, there was a great desire for God. There was a great epiphany, because in such difficult conditions people really become more aware of their spiritual need. All the soldiers had rosaries. It was like a part of their ammunition, like a bulletproof vest or helmet. In the camp where the father served, the soldiers even set up a tent church, but then, when the shelling started, it was destroyed. According to another military chaplain, Father Andriy Zelinsky, the ATO zone is a zone of authenticity. People show their best and worst qualities there, and people do not care about confessional differences (*Military chaplain Andriy Khomyshyn: we do not pry into soldiers' souls*).

Conclusions: Summarizing the above, having analyzed the peculiarities of the activities of military chaplains in the Armed Forces of Ukraine during the ATO/JFO, we emphasize that the service of military rectors in 2014-2015 was a key factor in the formation of the chaplaincy movement. The experience of this period determined the importance of creating a military chaplaincy as an independent structural unit in the Ukrainian army. One of the peculiarities of this time was that chaplains performed their service on a volunteer basis.

Today, military chaplains are essential for the Armed Forces of Ukraine, as their main goal is to provide spiritual support to military personnel and to provide spiritual and moral education. Military chaplains serve as confidential counselors, ready to listen and provide spiritual advice. They participate in various ceremonies, such as funerals, award ceremonies, military rites, etc. They play an important

role in supporting the spiritual aspects of these events, contributing to the formation of servicemen as individuals, fostering values, morality and ethics. This is especially important in combat situations, where military personnel may face ethical and moral challenges. Chaplains also provide support to military families, especially in the absence of family members due to military operations. Military chaplains represent different religious faiths, providing interfaith spiritual support for all military personnel regardless of their religious affiliation. Today, the work of military chaplains is aimed at supporting the harmonious development of military personnel and the formation of their inner strength in the conditions of service for the state.

References

- «On the Service of Military Chaplaincy» Law of Ukraine of November 30, 2021, No. 1915-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20>. (Date of access: 18.02.22)
- Arkusha O., Lytvyn V., Bondar G., Lukachuk O., Khlypvavka L. (2018). About dignity. Volunteer movement in Ukraine 2013-2017. Lviv. National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Ukrainian Studies named after Ivan Kryp'yakevich. P. 271–296.
- Vladychenko L. (2014). The experience of introducing the military priesthood (chaplaincy) in the Armed Forces of Ukraine. C. 180–185. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2014_1_34. (Accessed: 01.05.2022).
- Detochka O. (2013). The prevalence of religiosity among the military personnel of the Armed Forces of Ukraine: problematic issues of the sociological dimension. Materials of the international scientific and practical conference «Social aspects of chaplaincy: the world and Ukraine». Kyiv. P. 127.
- Zelinsky A. (2015). Sonyakha Spirituality during the war. Lviv. Stary Lev Publishing House. 128 p.
- Zelinsky A. (2016). On the rivers of Babylon. A few thoughts on the comeback. Lviv. Swichado Publishing House. 96 p.
- Zelinsky A. (2017). My journey to the land of marines. Lviv. Stary Lev Publishing House. 200 p.
- Military chaplain Andriy Khomyshyn: we do not pry into the souls of soldiers. (2015). URL: <https://credo.pro/2015/01/128578>
- Ivasiv R. Chaplains in the ATO zone. URL: <http://www.galychyna.if.ua/publication/society/kapelani-v-zoni-ato/>.
- Kalenichenko T. (2015). Chaplains in the ATO. One step closer to formalization. URL: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/open_theme/61095/.
- Chaplaincy assistance of the UGCC. The war in Ukraine. Live television. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Ws5TLTJ4aIo>. (Accessed February 28, 2022).
- Kizilov V. (2015). In war, everyone becomes a believer. Even those who used to be ardent atheists. URL: http://tenews.te.ua/news_all.php?id=867?v=3.
- Kovtunovych T., Pryvalko T. (2019). Chaplains in the service of God and Ukraine. Ukrainian Institute of National Memory. Kyiv. 424 p.
- Krivenko Y. (2014). Activities of military chaplains under the Legislation of Ukraine. Prykarpatty legal bulletin. Issue 3. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v3_2014/09.pdf.
- Prokopyuk M. (2014). Military chaplains help Ukrainian soldiers. URL: <http://catholicnews.org.ua/viyskovi-kapelani-dopomagayut-ukrayinskim-soldatam>.

Romaniuk M., Dolganova M. (2022). Development of the legal framework of the service of military chaplains of Ukraine. The Russian-Ukrainian War (2014-2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing». P. 1268-1273.

Slyusarenko P. (2013). The attitude of contract military personnel to the introduction of the institute of chaplains in the Armed Forces of Ukraine. Materials of the international scientific and practical conference «Social aspects of chaplaincy: the world and Ukraine». Kyiv. P. 89.

Steblok D. (2019). Ensuring the freedom of religion of soldiers and military chaplains in the United States. URL: <http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/198133/198378>.

Filipchuk S. (2015). Experience of chaplaincy in the ATO zone. «Historical Religious Studies». URL: <https://eprints.oa.edu.ua/3952/1/16.pdf>.

«Who can be a military chaplain». URL: <https://armyinform.com.ua/2023/04/04/hto-mozhe-buty-vijskovym-kapelanom/>. (Accessed on January 02, 2024).

Використані посилання

«Про службу військового капеланства» Закон України від 30 листопада 2021 р. № 1915-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20> (Дата звернення: 18.02.22)

Аркуша О., Литвин В., Бондар Г., Лукачук О., Хлипавка Л. (2018). *Про гідність. Волонтерський рух в Україні 2013-2017 рр.* Львів. Національна академія наук України, інститут Українознавства імені Івана Крип'якевича. С. 271–296.

Владиченко Л. (2014). Досвід упровадження військового священства (капеланства) у Збройних Силах України. С. 180185. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2014_1_34. (Дата звернення: 01.05.2022).

Деточка О. (2013). Поширеність релігійності серед військовослужбовців ЗСУ: проблемні питання соціологічного виміру. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Соціальні аспекти капеланства: світ і Україна»*. Київ. С. 127.

Зелінський А. (2015). *Соняхи. Духовність на час війни*. Львів. Видавництво Старого Лева. 128 с.

Зелінський А. (2016). *На ріках Вавилонських. Кілька думок про повернення*. Львів. Видавництво Свічадо. 96 с.

Зелінський А. (2017). *Моя мандрівка у країну морпхів*. Львів. Видавництво Старого Лева. 200 с.

Військовий капелан Андрій Хомишин: ми не ліземо солдатам у душі. (2015). URL: <https://credo.pro/2015/01/128578>

Івасів Р. Капелани в зоні АТО. URL: <http://www.galychyna.if.ua/publication/society/kapelani-v-zoni-ato/> (Дата звернення: 28.02.2022).

Калениченко Т. (2015). Капелани в АТО. За крок до формалізації. URL: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/open_theme/61095/ (Дата звернення: 28.02.2022).

Капеланська допомога УГКЦ. Війна в Україні. Живе телебачення. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Ws5TLTJ4aIo>. (Дата звернення: 28.02.2022).

Кізілов В. (2015). На війні геть усі стають віруючими. Навіть ті, хто до цього був зятим атеїстом. URL: http://tenews.te.ua/news_all.php?id=867?v=3 (Дата звернення: 28.02.2022).

Ковтунович Т., Привалко Т. (2019). *Капелани на службі Богу і Україні*. Український інститут національної пам'яті. Київ. 424 с.

Кривенко Ю. (2014). Діяльність військових капеланів за Законодавством України. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 3. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v3_2014/09.pdf (Дата звернення: 28.02.2022).

Прокопюк М. (2014). Військові капелани допомагають українським солдатам. URL: <http://catholicnews.org.ua/viyskovi-kapelani-dopomagayut-ukrayinskim-soldatam> (Дата звернення: 28.02.2022).

Романюк М., Долганова М. (2022). Розвиток нормативно-правової бази служби військових капеланів України. *The Russian-Ukrainian War (2014-2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing». С. 1268-1273.

Слюсаренко П. (2013). Ставлення військовослужбовців військової служби за контрактом до запровадження інституту капеланів у ЗСУ. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Соціальні аспекти капеланства: світ і Україна»*. Київ. С. 89.

Стебляк Д. (2019). Забезпечення свободи віросповідання солдатів і військових капеланів у США. URL: <http://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/198133/198378>.

Филипчук С. (2015). Досвід капеланства в зоні АТО. *«Історичне релігієзнавство»*. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/3952/1/16.pdf> (Дата звернення: 28.02.2022).

«Хто може бути військовим капеланом». URL: <https://armyinform.com.ua/2023/04/04/hto-mozhe-buty-viyskovym-kapelanom/>. (Дата звернення: 02.01.2024).

Виздрик В.С.

Томчук О.А.

ДУШПАСТИРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ РЕЛІГІЙНИХ ІНСТИТУЦІЙ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ АТО

Сьогодні Україна переживає важкі періоди своєї історії, перебуваючи у процесі становлення незалежної та європейської держави. Починаючи з моменту початку воєнної агресії російської федерації проти України у 2014 році, військове капеланство стало експресією громадської єдності. У статті розглянуто діяльність та функціонування капеланства з початком російської агресії у 2014 році в ході Антитерористичної операції Об'єднаних сил (АТО/ООС). Зазначено, що саме збройна агресія на сході України у 2014 році виступила ключовим фактором у розвитку військового капеланства. Наголошено, що важливим елементом у розвитку військового капеланства є накопичений досвід служіння військових настоятелів під час АТО/ООС. Це відзначається своєю важливістю, особливо після початку повномасштабної війни з боку росії. Визначено, що початком нового етапу відродження капеланського руху у Збройних Силах України (ЗС України) припав на 2014 рік, коли російська федерація розпочала війну проти України. Саме тоді разом із військовими в зоні бойових дій знаходилися військові священики, які стали свідками та учасниками бойових дій на сході України. Тоді ж на волонтерських засадах військові настоятелі виїжджали у зону бойових дій для того, аби забезпечити душпастирську складову формації українського воїна. З 2014 року українське суспільство усвідомило необхідність душпастирської складової у процесі оборони та формування стійкості українського війська. Уряд відреагував, з'явилися офіційні нормативні документи, які регулювали процес душпастирської опіки військовослужбовців. Однак, як правило це виглядало так, що велика кількість волонтерів різних конфесій рушила в зону спершу АТО, а потім ООС. Знадобилось багато років, аби капеланство у ЗС України набуло офіційного статусу. Сьогодні ж душпастирі є офіційно військовослужбовцями та мають соціальний захист з боку держави.

Ключові слова: релігія, капелан, ЗС України, душпастирська служба, війна.

КОЗАЦЬКА ВІЙСЬКОВА НАЦІЛЕНІСТЬ І ПОБРАТИМСТВО ДЛЯ ЗМІЦНЕННЯ БОЄЗДАТНОСТІ 20-го ОКРЕМОГО БАТАЛЬЙОНУ СПЕЦПРИЗНАЧЕННЯ «УКРАЇНА»

У статті підтверджена важливість спадщини українських козаків, зокрема щодо бойового побратимства та військової націленості, для зміцнення боєздатності ЗСУ. Автор розглянув застосування подібних надбань під час революції 1917 – 1921 рр. у формуваннях П. Скоропадського і Н. Махна, що підтвердило їх військово-прикладну актуальність. Проаналізовано використання згаданих військово-козацьких досягнень для підсилення морально-бойових якостей воїнів 20-го Окремого батальйону спецпризначення «Україна» Окремої президентської бригади ім. гетьмана Б. Хмельницького Сухопутних військ Збройних Сил України. Такий експеримент з жовтня 2022 р. ініціювали координатор наукової експертної групи «Козацький фактор у російсько-українській війні» та командування батальйону. Періодичні заняття підсилили бойовий дух воїнів і це зміцнило боєздатність батальйону. Результати експерименту висвітлено і проаналізовано на наукових форумах та у вітчизняних ЗМІ.

Ключові слова: Україна, ЗСУ, російсько-українська війна, 2022-2023 рр., козацтво, боєздатність, військова націленість, побратимство.

Постановка проблеми. Одним з основних пріоритетів розбудови будь-якої армії є комплексний розвиток її боєздатності, що набуває особливої актуальності в умовах військового лихоліття. Все це стосується викликів сучасної російсько-української війни, що триває з 2014 р. (особливої гостроти набула від початку широкомасштабного російського збройного вторгнення на територію України 24 лютого 2022 р.). Саме тому забезпечення належного рівня боєздатності воїнів є ключовим завданням усіх ланок командування Сил оборони України (далі СОУ).

У процесі його реалізації вагоме місце посідає морально-психологічне забезпечення (далі МПЗ) діяльності військ. Відзначаю формування та підтримку належного рівня морально-психологічного стану й морально-бойових якостей військовослужбовців, що досягається зокрема й під час національно-патріотичної підготовки в контексті інформаційно-пропагандистського забезпечення (*Підпригора, 2018: 230; Стасюк, ред. 2012: 250, 299; Стасюк,*

Задунайський Вадим Васильович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії Українського католицького університету, м. Львів.

© Задунайський В.В., 2024

ред. 2023: 8;). Тут поряд із висвітленням героїчних дій бійців і командирів Збройних Сил України (далі ЗСУ), які дають відсіч російській агресії з 2014 р., розглядаються і визначні події, утворення та постаті вітчизняної військової історії (Мороз, ред. 2021).

Вважаю, що під час огляду бойових досягнень минулого треба значну увагу приділити саме військово-прикладному досвіду, зокрема посиленню військової націленості та бойового побратимства, що суттєво зміцнювали боєздатність наших предків. І це в першу чергу стосується української козацької спадщини, а також спроб її застосування вітчизняними збройними формуваннями в роки революції 1917 – 1921 з урахуванням нових реалій. Тож і сьогодні прийнятні аспекти цього досвіду варто використати для зміцнення боєздатності ЗСУ, звісно ж після належної експериментальної апробації.

Саме такий пілотний проект реалізується з осені 2022 р. в 20-го Окремому батальйоні спеціального призначення «Україна» (далі 20-й ОБСП «Україна»), який входить до складу Окремої президентської бригади імені гетьмана Богдана Хмельницького (далі ОПБр. ім. гетьмана Б. Хмельницького) Сухопутних військ (далі СВ) ЗСУ (*Роль козацького фактора під час повномасштабної російської агресії проти України, 2023*). Оприлюднення його результатів може посприяти ширшому використанню відповідного досвіду в СОУ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доводиться констатувати, що з огляду на локальність згаданого експерименту зарано очікувати його активного аналізу у вітчизняному науковому та військово-аналітичному середовищах. Поряд із цим, важливі аспекти МПЗ сучасних ЗСУ привернули увагу українських дослідників. Підтвердженням цього є не тільки видання низки відповідних підручників і посібників (Агаєв, ред. 2017; Мороз, ред. 2021; Стасюк, ред. 2012; Ягунов, 2002), але й наукові публікації з цієї тематики (Алещенко, 2019; Кобзар, Хабчук, Грицюк, 2019; Підопригора, 2018). Окремо вивчається і роль історичної свідомості у військово-патріотичному вихованні бійців ЗСУ (Пащикова, Каменюк, 2020).

Щодо вияву використання козацької спадщини українськими військовими формуваннями в 1917 – 1921 рр., то відповідна тематика здебільшого лише побіжно окреслюється дослідниками цієї доби. Детальніший аналіз можна зустріти в працях небагатьох сучасних вітчизняних вчених. Серед таких виокремлю кілька публікацій В. Чопа та І. Лимана (Чоп, 2005; Чоп, Лиман, 2019). У них автори виявили подібність окремих аспектів махновського повстанського

руху до запорозького козацького середовища, зокрема щодо наслідування традицій морального авторитету лідера-батька та воєнізованого товариства. Згадаю й статтю Д. Задунайського, в якій коротко окреслено використання козацьких традицій в Українській Державі Гетьмана П. Скоропадського (*Задунайський Д., 2023*).

Застосування українськими збройними утвореннями в роки революції 1917 – 1921 козацької спадщини під час становлення військової системи та в бойовому і воєнному мистецтві частково висвітлено й автором статті (*Задунайський, 2006: 129-175; Задунайський, 2023a*). Подібний підхід було використано і в процесі аналізу впливу відповідних надбань на бойові дії ЗСУ під час відсічі сучасної російської збройної агресії (*Задунайський, 2023b; Задунайський, 2023c; Zadunaiskyi, 2023*).

Отже, на сьогодні в історіографії питання застосування козицьких військово-прикладних надбань, включно із досвідом їх використання українськими збройними утвореннями революційної доби 1917 – 1921 рр., для підсилення морально-бойових якостей воїнів ЗСУ досі не стали предметом окремого наукового дослідження. Такий стан речей обумовлює актуальність та доречність пропонованої статті, що започатковує науковий аналіз зазначеної проблематики в історіографії.

Джерельну основу статті з огляду на експериментальний характер згаданої апробації в лавах ЗСУ становлять матеріали, опубліковані вітчизняними засобами масової інформації та науковими установами. Серед перших виокремлю публікації авторитетного інформаційного агентства Міністерства оборони України АрміяInform, в яких на основі інтерв'ю учасників експерименту зафіксовано його етапи та змістовне наповнення (*Бальчос, 2023; Бальчос, Печерський, 2023; Букет, 2023*). У другому сегменті відзначаю матеріали, опубліковані Українським католицьким університетом (далі УКУ), що фіксують ширший контекст аналізу застосування козацького фактора Україною під час російсько-української війни (*Задунайський, 2023d; Міжнародний науково-інформаційний круглий стіл/конференція «Козацький фактор під час повномасштабної російської агресії проти України: військовий, політичний та міжнародний виміри», 2023; Підсумки міжнародного науково-інформаційного круглого столу «Козацький фактор» у сучасній російсько-українській війні й досвід ХХ ст.», 2022*). Для аналізу змісту національно-патріотичної роботи в ЗСУ в якості джерела використано відповідний навчальний посібник

(Мороз, ред. 2021). Виявилися доречними і спогади кубанських козаків-українців, в яких зафіксовано їх військові традиції початку ХХ ст. (Задунайський, ред. 2006).

Мета та завдання дослідження. Відзначити вагомість ознайомлення сучасних українських воїнів з козацькими військово-прикладними надбаннями, зокрема військовою націленістю та бойовим побратимством, для покращення їх морально-бойових якостей. Задля цього потрібно окреслити відповідні риси козацького середовища і звернути увагу на їх застосування у вітчизняних збройних формуваннях 1917 – 1921 рр. Проаналізувати експериментальний досвід використання інформації про зазначені козацькі надбання під час занять по лінії МПЗ для підсилення морально-бойових якостей особового складу 20-го ОБСП «Україна».

Виклад основного матеріалу дослідження. Вважаю, що саме українська козацька спадщина має бути основою, на якій формується ідентичність сучасного українського воїна, бо багатовікове існування козаччини заклало підмурівки не тільки Українського Війська і його воєнного та бойового мистецтва, але й української державності та національної ідентичності (Задунайський, 2023d). Інакше кажучи, існує потужний пласт колективної пам'яті, в якому фіксується вагома роль козацтва в історії України. І це впливало та надалі впливатиме на буття української нації, зокрема й на зміст історичної свідомості.

До речі, на думку деяких дослідників, саме воєнно-історична свідомість (історична свідомість військовослужбовців) через сприйняття комплексу ідей і поглядів забезпечує усвідомлення воєнно-історичного минулого і впливає на мотивацію воїна (Пашкова, Каменюк, 2020: 45). Остання набула особливої ваги в умовах сучасної російсько-української війни. За цих обставин очевидною є потреба акцентування уваги на вітчизняному військовому досвіді, зокрема у відсічі російських навал. І це має суттєво позначитися на змістовному наповненні національно-патріотичної підготовки сучасних українських воїнів (Підпригора, 2018: 224). Тож героїчні сторінки історії українського козацтва та вітчизняних збройних формувань початку ХХ ст. цілком відповідають потребам військово-патріотичного виховання сучасних українських воїнів по лінії інформаційно-пропагандистського забезпечення МПЗ.

Саме тому у відповідній підготовці особового складу ЗСУ приділяється увага зазначеній тематиці. Найпомітнішими проявами такого підходу є надання почесних найменувань заслуженим бойовим формуванням, зокрема бригадам, а також безпосередня тематика занять з національно-патріотичної підготовки по лінії МПЗ.

Перший напрямок проілюструю чотирма прикладами, хоча їх набагато більше: ОПБр. ім. гетьмана Б. Хмельницького; 92-га Окрема штурмова бригада імені кошового отамана Івана Сірка; 55-та Окрема артилерійська бригада «Запорізька Січ»; 72-га Окрема механізована бригада імені Чорних запорожців (*Бальчос, Печерський, 2023; Задунайський, 2023 в: 62*). Перші 3 назви свідчать про вшанування найвидатніших українських козацьких провідників (гетьмана Богдана Хмельницького і кошового отамана Івана Сірка) та легендарної Запорозької Січі. Останній приклад стосується відомого кінного полку Армії УНР революційної доби, в якому було використано деякі козацькі військові традиції минулого (про це свідчить і його назва).

Щодо занять з національно-патріотичної підготовки, то їх спрямованість та наповненість значною мірою залежать від навчальних матеріалів, серед яких найбільш змістовними є посібники. Прикладом є «Навчальний посібник з національно-патріотичної підготовки особового складу Збройних Сил України на 2022 навчальний рік», виданий науково-дослідним центром гуманітарних проблем ЗСУ під егідою Головного Управління МПЗ (*Мороз, 2021*). Відзначаю достатньо якісне і змістовне його наповнення з урахуванням досягнень сучасної історіографії. У посібнику історії козацтва та революційної доби 1917 – 1921 рр. присвячено 7 окремих тем, в яких подано загальний огляд кількох важливих битв і подій та життєвий шлях 2 гетьманів.

Отже, в обох представлених напрямках слушно використовується загальна військово-історична інформація про українське козацтво та вітчизняні збройні утворення 1917 – 1921 рр., натомість військово-прикладні аспекти козацької спадщини, на жаль, не розглядаються.

На мою думку, варто не обмежуватися лише оглядом загальних військово-історичних контекстів, а після ознайомлення з ними акцентувати увагу саме на актуальній для сьогодення військово-прикладній спадщині козаків та їх послідовників часів Української революції початку ХХ ст. Це дозволить не тільки підсилити військово-патріотичну налаштованість воїнів СОУ, але й заохотити наслідувати прийнятний для сьогодення досвід предків в якості додаткової запоруки зміцнення боєздатності.

Серед широкого спектру військово-прикладних надбань козицького середовища виокремлю націленість на війну та притаманне йому бойове побратимство. Щодо першої, то вона формувалася специфічними викликами степового прикордоння, особливо постійними бойовими діями різного рівня інтенсивності, що тривали на величезній території впродовж століть (*Черкас, 2006: 472-473*). Згодом до цих обставин додалися морські походи, війни-повстання, участь у широкомасштабних збройних конфліктах тощо. Все це витворило самобутнє козацьке середовище, яке від початків свого існування і поза бойовими діями вирізнялося воєнізованими рисами повсякдення (*Гурбик, 2006: 541*). Серед українських утворень XVI – XVIII ст. особливо помітним це було на Запорізькій Січі, яка до того ж уособлювала своєрідний ідеал військово-демократичної козацької спільноти з органічною взаємодією очільника і звичайного воїна. Саме тому основна маса запорожців не лише не ховалася від бойового зіткнення, а постійно націлювалася на нього.

Треба наголосити, що підсиленню таких військових пріоритетів серед козаків сприяло й поширення в Запорозькій Січі своєрідних військово-родинних рис (*Чоп, 2005: 138; Яворницький, 1990: 139*). Маю на увазі традиційне визнання морального авторитету отамана через величання його «батьком», а тому звичайні запорожці отримували статус його «синів» (звідси й використання між козаками звернення «брате»). Вочевидь, такий підхід мав сприяти внутрішній взаємодії запорозького військового товариства, бо спонукав козаків ставитися по-братерські один до одного і шанувати та слухатися батька-отамана, який в свою чергу мусив дбати про них. Звідси бере свій початок і своєрідне козацьке бойове побратимство. Воно, на відміну від військового товариства, стосувалося не усіх членів відповідного козацького утворення, а поширювалося лише на кількох воїнів, які особливо цінували зміст братання в умовах постійних воєнних небезпек (*Яворницький, 1990: 182*). І це додавало стійкості в бою не тільки кожному з побратимів (завдяки повній бойовій взаємодії і впевненості у тому, що побратим завжди прийде на допомогу), але й цілому козацькому загону. Йдеться про те, що групи побратимів додатково «цементували» бойову єдність формування і впливали на його тактику (*Букет, 2023*).

Тож належна військова націленість козаків, особливо запорожців, та притаманне їм бойове побратимство підсилювали психологічну стійкість і бойовий дух як кожного окремого воїна, так і цілого формування. Завдяки цьому додатково покращувалася

взаємодія козаків та їх підрозділів на полі бою, а тому зростала і їх боездатність. І це варто не лише пам'ятати, але й використувати в якості прикладу для наслідування сучасним українським воїнам заради зміцнення своєї боездатності.

Підкреслю, що військово-прикладні надбання запорожців та інших українських козацьких утворень не зникли в кінці XVIII ст., а значною мірою «дожили» до початку XX ст. Найяскравішим прикладом цього є досвід Кубанського козацького війська, українська більшість якого не тільки зберігала, але й розвивала самобутні військово-прикладні традиції запорожців-чорноморців (*Задунайський, 2006: 126-128*). І цим вона якісно відрізнялася від решти козаків Російської імперії. До речі, старі козаки-кубанці завжди наголошували на потребі зберігати свою військову націленість і в бою жити боем (*Задунайський, ред. 2006: 29*).

Вочевидь, військово-прикладні надбання меншою мірою збереглися серед нащадків козаків решти українських козацьких утворень, через тривалий час відсутності самобутньої військової організації та відповідних пріоритетів повсякдення (*Задунайський, 2023a: 14*). Попри це, і тут не все було втрачено, зокрема й завдяки родинній пам'яті. Свідченням цього є приклади чіткої фіксації у відповідному середовищі на початку XX ст. власного козацького родоводу (*Чоп, Лиман, 2019: 14*). До речі, колективна пам'ять про героїчне минуле козаків (як спільне історичне надбання народу/ нації) мала потужний вплив і на мешканців тих українських регіонів, де не існувало козацьких утворень. Тож не дивно, що козацькі взірці вплинули на творення вітчизняних збройних формувань революційної доби 1917 – 1921 рр. в усіх українських регіонах (*Задунайський, 2006: 172-175*). Серед багатьох прикладів використання таких надбань, зокрема й військової націленості та плекання бойового побратимства, виокремлю два досить відмінні підходи:

- Української Держави Гетьмана П. Скоропадського (далі УД).
- Революційної повстанської армії України під проводом Н. Махна (далі РПАУ(м)).

Так, в УД було зроблено спробу відродити козацький стан. З цієї метою 16 жовтня 1918 р. прийнято «Закон про відновлення українського козацтва» і Гетьман П. Скоропадський видав відповідний «Універсал» (*Смолій, ред. 2005: 340*). Творення такого середовища мало б сприяти активізації воєнізованих пріоритетів буття у його представників за прикладом предків-козаків.

Поряд із цим, помічається намагання підкреслити зв'язок нечисельних регулярних військових формувань з українськими козацькими утвореннями не тільки XVI – XVIII ст., але й тогочасним Кубанським козацтвом. Свідченням цього було досить успішне застосування козацької термінології для найменування військових частин, посад і рангів та впровадження козацьких взірців уніформи, стилізованої як під зразки XVIII ст., так і кубанський козацький однострій (*Задунайський Д, 2023: 38-40*). І така тенденція була слушною, бо передбачала використання колективної пам'яті про бойову звиятку козаків для підсилення військової націленості новітніх формувань. Та через низку обставин провід УД так і не встиг створити козацтво та загартованої у боях армії. Отже, за часів Гетьмана П. Скоропадського попри певні намагання все ж не вдалося відновити козацькі основи побратимства і військової націленості. До речі, останнє стосувалося і самого статусу Гетьмана, творення якого не стало проявом волевиявлення воїнів.

Інший вимір опертя на козацьку спадщину зустрічаємо в РПАУ(м), яка уособлювала найпотужніший вектор українського повстанського руху. Тут було менше ознак зовнішньої подібності до козацьких формувань минулого, проте виявилось прагнення забезпечити братерську рівність та особисту волю, що було схожим до військово-демократичних підвалин Запорозької Січі (*Чоп, 2005: 138*). І цьому, окрім постійних бойових буднів повстанців, вочевидь, сприяли й інші обставини. Серед таких не останню роль відіграв збіг основних махновських теренів з колишніми запорозькими землями, а тому й ключові осередки руху та багато його учасників мали козацьке коріння (*Чоп, Лиман, 2019: 16*). Тож не дивно, що махновці за запорозьким звичаєм назвали свого харизматичного лідера «батьком», який разом із рядовими бійцями (в махновських піснях влучно названих «синочками») постійно брав участь у боях (*Чоп, Лиман, 2019: 18, 580*). Так використано запорозьку традицію посилення військової націленості через поширення своєрідних військово-родинних рис. До речі, саме Батько Махно впродовж 1918 – 1921 рр. найуспішніше застосовував традиційні для козаків військові хитрощі (*Задунайський, 2023а: 17-19*). Отже, у РПАУ(м) було використано елементи запорозької спадщини щодо плекання військової націленості середовища та перенесення на нього рис бойової родини. Припускаю, що за таких реалій мали формуватися й ознаки специфічного бойового побратимства у найбільш міцних повстанських середовищах. Тож

наслідування та подальший розвиток запорозьких військових традицій, вочевидь, додатково підсилили боездатності РПАУ(м).

Я звернув увагу лише на 2 відмінні підходи в оперті на важливі аспекти козацької військової спадщини впродовж 1917 – 1921 рр. Наголошу, що йдеться про українські сили, які були найбільшими антиподами за революційної доби, але при цьому спиралися на козацькі надбання. І це засвідчило їх важливість для тогочасного українського військового будівництва. До речі, опосередковану данину козацькій минувшині ми зустрічаємо й в українському повстанському русі часів Другої світової війни і перших післявоєнних років (*Дрогобицький, 2023: 60-61*).

Отже, конкретний військово-прикладний досвід козаків та їх спадкоємців революційної доби початку ХХ ст., зокрема плекання військової націленості та бойового побратимства, є достатньо цінним і може бути корисним для зміцнення боездатності сучасних українських воїнів. Ознайомлення з ним має не тільки сприяти додатковому підсиленню військово-патріотичних настроїв бійців (у контексті розвитку військово-історичної свідомості), але й стимулювати наслідування кращих зразків минулого для зміцнення своєї націленості на виконання військового обов'язку та творення бойового побратимства. І це може посприяти психологічній стійкості, підсиленню бойового духу та взаємодії сучасних українських воїнів на полі бою, що є додатковою запорукою зміцнення боездатності СОУ. А в умовах відсічі Україною російської збройної навали все, що посилює нас – наближає перемогу над агресором.

Далі пропоную короткий огляд експерименту з використання знань про військово-прикладні досягнення козаків та їх спадкоємців часів Української революції 1917 – 1921 рр., зокрема щодо військової націленості та бойового побратимства, для підсилення боездатності сучасних бійців ЗСУ, який відбувається у 20-го ОБСП «Україна».

Підкреслю, що подібні ідеї було спочатку представлено на міжнародному науковому форумі в Українському католицькому університеті (далі УКУ) 10 червня 2022 р. (*Підсумки міжнародного науково-інформаційного круглого столу «Козацький фактор» у сучасній російсько-українській війні й досвід ХХ ст.*, 2022). Тут вітчизняні та зарубіжні вчені (з 20 вишів України, Британії, Польщі, Литви та Грузії), а також представники української громадськості та ЗСУ підтримали ідею активізації застосування козацької спадщини Україною, зокрема й для зміцнення боездатності СОУ. З цієї метою було створено експертну групу «Козацький фактор у російсько-українській війні» (*Бальчос, Печерський, 2023*).

Невдовзі експерти запропонували використати військово-прикладні козацькі надбання для зміцнення морально-бойових якостей сучасних українських воїнів. Новаційність пропозиції вимагала здійснення її експериментальної апробації в окремому бойовому формуванні, що дозволило б не тільки отримати необхідний досвід, але й одразу вносити корективи в роботу. Змістовне обговорення цієї ініціативи між представниками експертної групи та командуванням 20-го ОБСП «Україна» поклато початок відповідному експерименту в батальйоні з жовтня 2022 р. (Букет, 2023). Тож незабаром розпочалися періодичні заняття з особовим складом підрозділів по лінії МПЗ (тематика і зміст погоджувалися з командуванням батальйону), які проводив координатор експертної групи професор В. Задунайський. Під час занять після узагальненого інформування про видатних очільників, відомі військові формування та ключові перемоги предків головну увагу спрямовано на їх конкретні військово-прикладні досягнення.

Зрозуміло, що цьому передувало переосмислення історичних подій, постатей та змісту козацької спадщини, які не втратили актуальності в наш час. І для досягнення цього вкрай важливо:

- уникати анахронізмів;
- не займатися вигаданням «історичних» традицій;
- брати до уваги науково підтвержені досягнення козаків і тих утворень, які наслідували та відроджували відповідні надбання;
- бути фахівцем з відповідної тематики.

Для проведення занять було розроблено тематичні блоки, в яких акцентувалася увага на тих козацьких досягненнях (сформульованих у вигляді певних настанов), що і сьогодні залишаються актуальними для підсилення морально-бойових якостей воїнів СОУ. Йдеться про творення бойового товариства, відповідальність кожного бійця за особисті моральні та військово-прикладні кондиції, постійне вдосконалення взаємодії з товаришами по зброї, дотримання бойової дисципліни тощо (Бальчос, 2023).

Саме тому й козацьким пріоритетам зміцнення бойового побратимства та підсилення військової націленості, а також досвіду їх застосування в роки Української революції 1917 – 1921рр. було приділено належну увагу. З цією метою розкрито зміст (коротко окреслений і на початку цій статті) відповідних надбань, інформація про які подавалася з урахуванням загального виміру колективної пам'яті про козацьку героїку та революційні події початку ХХ ст.

Завдяки цьому вдалося наголосити на важливості плекання бійцями особистої та колективної військової націленості, щоб постійно готуватися до бойових зіткнень і в бою жити боєм за прикладом предків. До того ж знайомство з досвідом запорожців та їх спадкоємців допомогло скорегувати розуміння воїнами змісту бойового побратимства. Йдеться про те, що передумовою його виникнення є творення військового товариства з ознаками бойової родини, в якому лише найвідданіші товариші ставали бойовими побратимами. І в цьому відмінність побратимства від інших вимірів взаємовідносин у військовому колективі, що можна окреслити за допомогою таких понять, як «товариші по зброї», «колеги по військовій службі» тощо.

Вочевидь, такі та подібні результати мали сприяти більш якісному розумінню бійцями 20 ОБСП «Україна» можливостей практичного наслідування прийнятних для сьогодення прикладів зміцнення своєї боєздатності. З цією метою під час занять акцент робився на їх зрозумілому поясненні, а також аналізувалася доцільність практичного наслідування/використання з урахуванням вимог сьогодення. І тут виокремлю наступну послідовність дій:

1. Ознайомлення зі змістом козацьких військово-прикладних досягнень, зокрема бойовим побратимством і військовою націленістю, та прикладами їх використання українськими формуваннями в ХХ ст.

2. Сприяння формуванню/актуалізації у бійців усвідомлення себе спадкоємцями кращих військових традицій як українських козаків, так і їх послідовників.

3. Пояснення трансформації актуальних складових цих надбань та осмислення можливостей їх застосування в наш час для покращення індивідуальної і колективної боєздатності.

Загалом досвід реалізації проєкту підтвердив, що під час занять з національно-патріотичної підготовки доречно акцентувати увагу особового складу на конкретних військово-прикладних досягненнях козаків та їх послідовників, зокрема зміцненні військової націленості та бойового побратимства. Зрозуміло, що все це подається у ширшому військово-історичному контексті відповідної доби. Саме такий новаційний підхід виявився особливо цінним для підсилення морально-бойових якостей воїнів 20 ОБСП «Україна». Про такі результати йшлося не тільки у вузькому колі військових фахівців і науковців, але й в публічному просторі.

Так, координатор експертної групи і командир батальйону дали кілька інтерв'ю для авторитетного українського військового видання *АрміяInform* (*Бальчос, 2023; Бальчос, Печерський, 2023; Букет, 2023*). При цьому експерт пояснив вагомість ознайомлення військовослужбовців з важливими аспектами військово-прикладного досвіду козаків у ході експерименту та представив огляд його змісту та етапів. Натомість комбат акцентував увагу на тому, що відповідна робота сприяла зміцненню бойового духу особового складу підрозділів та їх успішній взаємодії на полі бою, що допомогло нанести ураження ворогу (*Бальчос, 2023*).

Виокремлю й круглий стіл за участі експертів і командування 20 ОБСП «Україна» на платформі Медіа-центру Україна 5 липня 2023 р. (*Роль козацького фактора під час повномасштабної російської агресії проти України, 2023*). Тут було проаналізовано не тільки місце козацького фактора в російсько-українській війні та специфіку реалізації експерименту. Авторитетні офіцери відзначили його позитивний вплив на підсилення морально-психологічного стану та морально-бойових якостей бійців батальйону, зокрема зміцнення бойового побратимства та націленості на виконання бойових завдань (результатом чого стали успіхи у бойових зіткненнях, що належним чином відзначило командування СВ ЗСУ).

Важливе значення відіграв і комплексний науковий аналіз використання козацької спадщини Україною під час відсічі сучасної російської збройної агресії. Саме таке спрямування мав черговий міжнародний науково-інформаційний круглий стіл/конференція, проведений 23 червня 2023 р. на базі УКУ (*Задунайський, 2023d; Міжнародний науково-інформаційний круглий стіл/конференція «Козацький фактор під час повномасштабної російської агресії проти України: військовий, політичний та міжнародний виміри», 2023*). На ньому теж було представлено результати експерименту, а також відбулося фахове обговорення значення та перспектив цієї ініціативи.

Згадані публічні та наукові заходи не тільки підтвердили слушність і успішність пілотного проекту, але й посприяли поширенню відповідної інформації в суспільстві, що є важливим з огляду на виклики війни.

Висновки. Переходячи до підсумків представленого дослідження, вважаю доречним відзначити наступне:

- Наголошено, що в процесі національно-патріотичної підготовки бійців ЗСУ під час висвітлення військово-історичної проблематики доречно акцентувати увагу на конкретних військово-прикладних

досягненнях козаків, зокрема зміцненні військової націленості та бойового побратимства, що має додатково посприяти підсиленню морально-бойових якостей сучасних українських воїнів.

- Підкреслено, що ці аспекти козацької спадщини відіграли важливу роль у розбудові українських збройних формувань революційної доби 1917 – 1921 рр., і відповідний досвід теж є цінним надбанням, яке варто використовувати і зараз, з урахуванням сучасних реалій.

- Ідею комплексного застосування інформації про козацькі військово-прикладні досягнення (включно з досвідом їх використання за революційної доби початку ХХ ст.) для підсилення боєздатності воїнів ЗСУ було окреслено під час діалогу науковців, що призвів до утворення експертної групи «Козацький фактор у російсько-українській війні».

- Співпраця експертів і командування 20-го ОБСП «Україна» від жовтня 2022 р. поклала початок експериментальній апробації зазначеної ініціативи по лінії МПЗ у цьому формуванні.

- Під час експерименту відбувалися періодичні заняття з бійцями за кількома тематичними блоками (відповідали важливим козацьким настановам), що забезпечило ознайомлення з актуальними військово-прикладними надбаннями козаків і їх послідовників та стимулювало наслідувати кращі досягнення предків.

- Попередні результати експерименту, на думку командування батальйону, є успішними, бо сприяли підсиленню боєздатності особового складу.

Таким чином, експеримент, що з жовтня 2022 р. відбувається у 20-го ОБСП «Україна» ОПБр. ім. гетьмана Б. Хмельницького СВ ЗСУ, засвідчив доречність під час національно-патріотичної підготовки особового складу поряд із звичним використанням загальної інформації про героїчні сторінки історії козацтва та українських військових формувань революційної доби 1917 – 1921 рр. головний акцент робити саме на їх конкретних військово-прикладних надбаннях, зокрема щодо зміцнення військової націленості та бойового побратимства. І це, окрім підсилення військово-патріотичної налаштованості бійців також стимулювало їх наслідувати кращий досвід попередників для зміцнення своєї боєздатності. Запорукою успіху експерименту стала плідна співпраця авторитетних українських вчених і військовослужбовців, що дозволило використати необхідний історичний матеріал і методику для реалізації відповідних мети і завдань цього пілотного проекту. Результати експерименту виявилися позитивними і сприяли підсиленню морально-бойових якостей воїнів 20-го ОБСП

«Україна», що є запорукою його боездатності. Тож видається доречним ширше використання такого підходу в ЗСУ.

Пропонована стаття започатковує аналіз використання козацьких військово-прикладних надбань для підсилення морально-бойових якостей воїнів ЗСУ, що має стимулювати подальше дослідження цієї проблематики.

Використані посилання

Агаєв Н.А., ред. (2017). *Інформаційно-пропагандистське забезпечення військ (сил) в умовах воєнно-політичного конфлікту: навчально-методичний посібник*, Київ: НДЦ ГП ЗС України, 185 с.

Алещенко В.І. (2019). Морально-психологічне забезпечення Сил оборони держави. *Наука і оборона*. № 1, С. 25-30.

Бальчос А. (2023). Як спецпризначенці застосовують у бою настанови козаків. *АрміяInform*, 9 жовтня. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/10/09/yak-specpzyznachenczi-zastosovuyut-u-boyu-nastanovy-kozakiv/> [Дата звернення 30 грудня 2023].

Бальчос А., Печерський А. (2023). Козацтво завжди відроджувалось у критичні моменти української історії – Вадим Задунайський. *АрміяInform*, 25 жовтня. <https://armyinform.com.ua/2023/10/25/kozactvo-zavzhdy-vidrodzhuvalos-u-krytychni-momenty-ukrayinskoji-istoriyi-vadym-zadunajskij/> [Дата звернення 15 січня 2024].

Букет Є. (2023). «Козацькі фактори» в сучасному війську України: мотивація, товариськість, ідентичність. *АрміяInform*, 14 травня. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/05/14/kozacki-factory-v-suchasnomu-vijsku-ukrayiny-motyvacziya-tovaryskist-identychnist/> [Дата звернення 10 січня 2024].

Гурбик А.О. (2006). Томаківська Січ. Смолій В.А. (Ред.) *Історія Українського Козацтва. Нариси: У 2 т.* Київ: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, Т. І. С. 536-547.

Дрогобицький І. (2023). Специфіка реалізації козацької тематики в діяльності збройних структур УПА-Захід та підпілля ОУН (б) (друга половина 40-х рр. ХХ ст.). Матеріали міжнародного науково-інформаційного круглого столу «“КОЗАЦЬКИЙ ФАКТОР” у сучасній російсько-українській війні й досвід ХХ ст.». Львів, 10 червня 2022 р. Львів: Видавництво Українського католицького університету, С. 55-63.

Задунайський В.В., ред. (2006). *«Із козацької минувшини» (спогади українських кубанських козаків)*. Донецьк: ООО “Норд Компьютер”, 32 с.

Задунайський В.В. (2006). *Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці ХІХ – на початку ХХІ ст.* Донецьк: Норд-Прес – ДонНУ, 335 с.

Задунайський В. (2023а). Вимір застосування козацького бойового і воєнного мистецтва українськими збройними формуваннями в 1917-1920-х рр.: окремі аспекти. Матеріали міжнародного науково-інформаційного круглого столу «“КОЗАЦЬКИЙ ФАКТОР” у сучасній російсько-українській війні й досвід ХХ ст.». Львів, 10 червня 2022 р. Львів: Видавництво Українського католицького університету, С. 11-21.

Задунайський В. (2023b). Актуалізація козацького військового досвіду для зміцнення Сил оборони України в умовах війни з Росією. Збірник матеріалів ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції: Правова наука і державотворення в Україні в умовах сучасних викликів, породжених російською воєнною агресією:

теорія, практика, перспективи розвитку. Кропивницький – Кривий Ріг, 19 травня 2023 р. Кропивницький: ДонДУВС, С. 61-64.

Задунайський В. (2023с). Військові хитрощі українських та російських військ в перших боях 2022 р. на Миколаївщині та Сумщині. *Військово-науковий вісник*. Львів, Вип. 39. С. 65-77.

Задунайський В. (2023д). Зміцнення українського воїнства: козацький вимір. *Центр Шептицького УКУ*, 30 серпня. URL:

<https://www.youtube.com/watch?v=3o7JYuzbeto> [Дата звернення 10 січня 2024].

Задунайський Д. (2023). Використання військових традицій українського козацтва за часів гетьмана Павла Скоропадського. Матеріали міжнародного науково-інформаційного круглого столу «Козацький фактор» у сучасній російсько-українській війні й досвід ХХ ст.». Львів, 10 червня 2022 р. Львів: Видавництво Українського католицького університету, С. 35-42.

Кобзар А.О., Хабчук А.О. Грицюк В.М. (2019). Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: трансформація термінології (1991-2019). *Воєнно-історичний вісник*. Київ, № 33(3). С. 118-132.

Міжнародний науково-інформаційний круглий стіл/конференція «Козацький фактор під час повномасштабної російської агресії проти України: військовий, політичний та міжнародний виміри» 23 червня 2023 р. (2023). *Гуманітарний факультет УКУ*, 22 червня. URL: <https://humaniora.ucu.edu.ua/events/mizhnarodnyj-naukovo-informatsijnyj-kruglyj-stil-konferentsiya-kozatskyj-faktor-pid-chas-povnomasshtabnoyi-rosijskoyi-agresiyi-proty-ukrayiny-vijskovyj-politychnyj-ta-mizhnarodnyj-vymiry/> [Дата звернення 10 грудня 2023].

Мороз В., ред. (2021). *Навчальний посібник з національно-патріотичної підготовки особового складу Збройних Сил України на 2022 навчальний рік*. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 162 с.

Пашкова О.О., Каменюк Ю.В. (2020). Роль і місце історичної свідомості у процесі військово-патріотичного виховання військовослужбовців Збройних Сил України. *Військово-науковий вісник*. Львів, Вип. 34. С. 42-51.

Підопригора І.І. (2018). Проблемні питання інформаційно-пропагандистського забезпечення у світлі російсько-української війни. *Військово-науковий вісник*. Львів, Вип. 30. С. 217-237.

Підсумки міжнародного науково-інформаційного круглого столу «Козацький фактор» у сучасній російсько-українській війні й досвід ХХ ст.» 10 червня 2022 р. (2022). *Гуманітарний факультет УКУ*, 22 червня. URL: <https://humaniora.ucu.edu.ua/news/piidsumky-mizhnarodnogo-naukovo-informatsijnogo-kruglogo-stolu-kozatskyj-faktor-u-suchasnij-rosijsko-ukrayinskij-vijni-j-dosvid-hh-st/> [Дата звернення 30 листопада 2023].

Роль козацького фактора під час повномасштабної російської агресії проти України. (2023). *Укрінформ*, 5 липня. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IaAScbrQVIM> [Дата звернення 4 грудня 2023].

Смолій В. А., ред. (2005). *Україна: Хроніка ХХ ст.: Рік 1918: Довідкове видання*. Київ: Ін-т історії України НАН України, 402 с.

Стасюк В. В., ред. (2012). *Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: Підручник*. Київ: НАОУ, 682 с.

Черкас Б. В. (2006). Козацьке військо до середини ХVІІ ст. Смолій В.А. (Ред.) *Історія Українського Козацтва. Нариси. У 2 т.* Київ: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, Т. І. С. 472-485.

Чоп В.М. (2005). Запорозьке козацтво та махновське повстанство: пошуки традицій та історичних паралелей. *Козацька спадщина: Альманах Нікопольського регіонального відділення НДІ козацтва Інституту історії України НАНУ*. Нікополь-Дніпропетровськ: Пороги, Вип. 2. С. 136-139.

Чоп В.М., Лиман І.І. (2019). *Нащадки запорожців: махновський рух у Північному Приазов'ї (1918-1921 рр.)*. Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок ММД», 609 с.

Яворницький Д. І. (1990). *Історія запорізьких козаків*. В 3 т., Т.1., переклад з російської І. І. Сварник. Львів: Світ, 319 с.

Ягупов В. В. (2002). *Морально-психологічне забезпечення: курс лекцій*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 349 с.

Zadunaiskyi V. (2023). Stratagems of the Ukrainian and Russian troops in the battles for Kharkiv (February 24 – May 14, 2022). *Skhid*, № 5(1), p. 9-15.

References

Ahaiev, N.A. (Ed.), (2017), *Information and propaganda support of troops (forces) in the conditions of a military-political conflict: educational and methodological manual*, Kyiv: NDTs HP ZS Ukrainy, 185 p. [in Ukrainian].

Aleshchenko, V.I. (2019), Moral and psychological support of the state defense forces, *Nauka i oborona*, № 1, pp. 25-30. [in Ukrainian].

Balchos, A. (2023), How special forces use the instructions of the Cossacks in battle, *ArmiiaInform*, 9 October. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/10/09/yak-speczpryznachenci-zastosovuyut-u-boyu-nastanovy-kozakiv/> [Accessed: 30.11.2023] [in Ukrainian].

Balchos, A. and Pecherskyi, A. (2023), Cossacks have always been revived at critical moments of Ukrainian history - Vadym Zadunaiskyi, *ArmiiaInform*, 25 October. <https://armyinform.com.ua/2023/10/25/kozacztvo-zavzhdy-vidrodzhuvalos-u-krytychni-momenty-ukrayinskoyi-istoriyi-vadym-zadunajskij/> [Accessed: 30.11.2023] [in Ukrainian].

Buket, Ye. (2023), "Cossack factors" in the modern army of Ukraine: motivation, camaraderie, identity, *ArmiiaInform*, 14 May. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/05/14/kozacki-factory-v-suchasnomu-vijsku-ukrayiny-motyvacziya-tovaryskist-identychnist/> [Accessed: 30.11.2020] [in Ukrainian].

Gurbyk, A.O. (2006), Tomakivska Sich. Smolii V.A. (Ed.), *History of Ukrainian Cossacks. Essays in 2 vol*. Kyiv: Publishing House «Kyiv-Mohyla Academy». Vol. 1, pp. 536-547 [in Ukrainian].

Drohobyt'skyi, I. (2023). The specifics of the implementation of the Cossack theme in the activities of the armed structures of the UPA-West and the underground of the OUN (b) (the second half of the 1940s of the 20th century). Materials of the international scientific and informational round table "'COSSACK FACTOR" in the modern Russian-Ukrainian war and the experience of the 20th century". Lviv, June 10, 2022. Lviv: Ukrainian Catholic University Publishing House, pp. 55-63 [in Ukrainian].

Zadunaiskyi, V.V. (Ed.), (2006), *"From the Cossack past" (memoirs of the Ukrainian Kuban Cossacks)*, Donetsk: LLC "Nord Computer", 32 p. [in Ukrainian].

Zadunaiskyi, V.V. (2006), *Martial art and military heritage of the Ukrainian Cossacks in the late 19th - early 21st centuries*, Donetsk: Nord-Pres – DonNU, 335 p. [in Ukrainian].

Zadunaiskyi, V. (2023a), The extent of the use of Cossack martial and military art by Ukrainian armed forces in 1917–1920s: separate aspects. Materials of the international scientific and informational round table "'COSSACK FACTOR" in the modern Russian-Ukrainian war and the experience of the 20th century". Lviv, June 10, 2022. Lviv: Ukrainian Catholic University Publishing House, pp. 11-21 [in Ukrainian].

Zadunaiskyi, V. (2023b), Updating the Cossack military experience to strengthen the Defense Forces of Ukraine in the conditions of the war with Russia. *Proceedings of the 3rd All-Ukrainian Scientific and Practical Conference: Legal Science and State-Building in*

Ukraine in the Conditions of Modern Challenges Generated by Russian Military Aggression: Theory, Practice, Development Prospects, Kropyvnytskyi – Kryvyi Rih, May 19, 2023, Kropyvnytskyi: DonDUVS, pp. 61-64 [in Ukrainian].

Zadunaiskyi, V. (2023c), Military tricks of Ukrainian and Russian troops in the first battles of 2022 in Mykolaiv region and Sumy region, *Military-scientific bulletin*, Lviv, Issue 39, pp. 65-77 [in Ukrainian].

Zadunaiskyi, V. (2023d), Strengthening the Ukrainian army: the Cossack dimension, *Center of Sheptytskyi UKU*, 30 August. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=3o7JYuzbeto> [Accessed: 30.11.2020] [in Ukrainian].

Zadunaiskyi, D. (2023), The use of military traditions of the Ukrainian Cossacks during the time of Hetman Pavel Skoropadskyi, Materials of the international scientific and informational round table "'COSSACK FACTOR" in the modern Russian-Ukrainian war and the experience of the 20th century". Lviv, June 10, 2022. Lviv: Ukrainian Catholic University Publishing House, pp. 35-42 [in Ukrainian].

Kobzar, A.O., Khabchuk, A.O. and Hrytsiuk, V.M. (2019), Moral and psychological support in the Armed Forces of Ukraine: transformation of terminology (1991–2019), *Military historical bulletin*, № 33(3), pp. 118-132 [in Ukrainian].

International scientific and informational round table/conference "Cossack factor during full-scale Russian aggression against Ukraine: military, political and international dimensions" June 23, (2023), *Faculty of Humanities of UCU*, 22 June. URL: <https://humaniora.ucu.edu.ua/events/mizhnarodnyj-naukovo-informatsijnyj-kruglyj-stil-konferentsiya-kozatskyj-faktor-pid-chas-povnomashtabnoyi-rosijskoyi-agresiyi-proty-ukrainy-vijskovyj-politychnyj-ta-mizhnarodnyj-vymiry/> [Accessed: 30.11.2020] [in Ukrainian].

Moroz, V., (Ed.), (2021), Training manual on national-patriotic training of personnel of the Armed Forces of Ukraine for the 2022 academic year, Kyiv: NDC GP ZSU, 162 p. [in Ukrainian].

Pashkova, O.O. and Kameniuk, Iu.V. (2020), The role and place of historical consciousness in the process of military-patriotic education of servicemen of the Armed Forces of Ukraine, *Military-scientific bulletin*, Lviv, Issue 34, pp. 42-51 [in Ukrainian].

Pidopryhora, I.I. (2018). Problematic issues of information and propaganda provision in the light of the Russian-Ukrainian war, *Military historical bulletin*, Lviv, Issue 30, pp. 217-237 [in Ukrainian].

Results of the international scientific and information round table "Cossack factor" in the modern Russian-Ukrainian war and the experience of the 20th century." June 10. (2022), *Faculty of Humanities of UCU*, 22 June. URL: <https://humaniora.ucu.edu.ua/news/piidsumky-mizhnarodnogo-naukovo-informatsijnogo-kruglogo-stolu-kozatskyj-faktor-u-suchasnij-rosijsko-ukrainiskij-vijni-j-dosvid-hh-st/> [Accessed: 30.11.2020] [in Ukrainian].

The role of the Cossack factor during the full-scale Russian aggression against Ukraine, (2023), *Ukrinform*, 5 July. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IaAScbrQBIM> [Accessed: 30.11.2020] [in Ukrainian].

Smolii V.A. (Ed.), (2005), Ukraine: Chronicle of the 20th century: Year 1918: Reference edition, Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 402 p. [in Ukrainian].

Stasiuk, V. V. (Ed.), (2012), Moral and psychological support in the Armed Forces of Ukraine: Textbook (v 2 ch., Ch.1), Kyiv: NAOU, 682 p. [in Ukrainian].

Cherkas, B.V. (2006), Cossack army until the middle of the 17th century. Історія Українського Козацтва. Нариси: У 2 т. Київ: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", Т. I. С. 472-485 [in Ukrainian].

Chop, V.M. (2005), Zaporizhzhya Cossacks and the Makhnov uprising: the search for traditions and historical parallels, *Cossack heritage: Almanac of the Nikopol regional branch of the Research Institute of Cossacks of the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences. Nikopol-Dnipropetrovsk: Porogy*, Issue 2, pp. 136-139 [in Ukrainian].

Chop, V.M., Lyman, I.I. (2019), *Descendants of the Zaporozhians: the Makhnov movement in Northern Azov (1918-1921)*, Melitopol: "MMD Publishing House" LLC, 609 p. [in Ukrainian].

Yavornytskyi, D. I. (1990), *History of the Zaporozhian Cossacks (Vol. 1)*: translation from russian I. I. Svarnyk, Lviv: Svit, 319 p. [in Ukrainian].

Yahupov, V. V. (2002), *Moral and psychological support: a course of lectures*. Kyiv: Publishing and Printing Center "Kyiv University", 349 p. [in Ukrainian].

Zadunaïskiy, V. (2023), Stratagems of the Ukrainian and Russian troops in the battles for Kharkiv (February 24 – May 14, 2022), *Skhid*, № 5(1), pp. 9-15 [in English].

Vadym Zadunaïskiy

COSSACK MILITANCY AND BROTHERHOOD FOR STRENGTHENING THE COMBAT CAPABILITY OF THE 20TH SEPARATE SPECIAL PURPOSE BATTALION "UKRAINE"

The article confirms the importance of Cossack traditions for strengthening the combat capability of the Armed Forces of Ukraine. The author emphasized that it is necessary to use not only the collective memory of Cossack heroic times, but also Cossack military achievements. This will contribute to strengthening the moral and fighting qualities of Ukrainian soldiers, in particular, will strengthen their military focus and combat brotherhood.

The author analyzed the use of Cossack military experience during the Ukrainian revolution of 1917-1921. Examples of the military construction of Hetman Pavlo Skoropadskyi and Batko Makhn are given. The Revolutionary Insurgent Army of Ukraine led by N. Makhno more successfully used the achievements of the Cossacks. The positive experience of 1917-1921 should be used even today.

The article highlights the origin of the idea of Ukraine's use of Cossack military traditions to successfully repel modern Russian aggression. The initiators were Ukrainian scientists who created the expert group "Cossack factor in the Russian-Ukrainian war" (after the international conference in June 2022 on the basis of the Ukrainian Catholic University).

The author analyzed the process of interaction between the expert group and military specialists (the command of the 20th Separate Special Forces Battalion "Ukraine", which is part of the Separate Presidential Brigade named after Hetman B. Khmelnytskyi of the Ground Forces of the Armed Forces of Ukraine). Together, they started an experimental use of Cossack traditions for the moral and psychological strengthening of the battalion's soldiers. Professor V. Zadunaïskiy, coordinator of the expert group, conducts periodic classes with the approval and support of the battalion command from October 2022.

By the fall of 2023, the experiment gave positive results – it helped to strengthen the fighting spirit of the fighters (they repeatedly defeated the Russian interventionists in battles). The results of the experiment were presented at scientific conferences and in the Ukrainian mass media.

Keywords: Ukraine, Armed Forces, Russian-Ukrainian war, 2022-2023, Cossacks, combat capability, militancy, brotherhood.

УДК 355.45.(477)

АВТУШЕНКО І.Б.

<https://orcid.org/0000-0002-3987-4034>

АВТУШЕНКО О.С.

<https://orcid.org/0000-0003-0910-7552>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.41.2024.120-132>

ПРИВАТНІ ВІЙСЬКОВІ КОМПАНІЇ ЯК ОДИН ІЗ ІНСТРУМЕНТІВ ВЕДЕННЯ СУЧАСНИХ ВІЙН

У статті розглянуто діяльність приватних військових компаній, які активно використовуються у військових конфліктах, оскільки в ХХІ столітті регулярні збройні сили перестають бути головним інструментом військово-політичної діяльності держави. Встановлено, що фахівці приватних військових компаній допомагають вирішувати поставлені завдання, забезпечуючи різнопланову підтримку регулярним військовим з'єднанням у сучасних військових конфліктах та війнах.

Приватні військові компанії все частіше виступають як підрозділи спеціального призначення регулярних збройних сил країни. Залучення приватних військових компаній державами стає ефективним інструментом для досягнення цілей зовнішньої політики. Доведено застосування російських приватних військових компаній «Вагнер», «Редут», «С.Н.О.Т.», «Патріот», РСБ-Груп у збройних конфліктах, що дозволяє приховати безпосередню участь російської федерації. Це особливо проявилось у гібридній війні росії проти України та під час повномасштабної російсько-української війни.

Ключові слова: приватні військові компанії, держава, війна, найманство, військові конфлікти.

Постановка проблеми. Ще в давнину правителі перших держав дійшли висновку, що територіальні та майнові конфлікти з сусідами можна вирішувати за допомогою спеціально найнятих для цього людей. На той час досить актуальним було найманство, яке бере свій початок з появи війн між народами та державами. При веденні військових дій та операцій досить гнучким та зручним інструментом, яким активно користувалися держави,

Автушенко Ірина Борисівна, доктор історичних наук, професор, завідувачка кафедри теорії та історії держави і права, Національний транспортний університет, м. Київ.

Автушенко Олександр Семенович, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент спеціальної кафедри № 2, Інститут спеціального зв'язку та захисту інформації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ.

© Автушенко І.Б., Автушенко О.С., 2024.

були найманці та приватники. Велика кількість «колишніх солдатів» з певних причин не змогли знайти себе у мирному житті. Цей факт породив пропозицію на ринку послуг «приватних військових компаній» (далі – ПВК).

Актуальність даного дослідження зумовлена тим, що у ХХІ столітті при розв'язанні міжнародних проблем та конфліктів регулярні збройні сили перестають бути головним інструментом військово-політичної діяльності держави. В умовах нестабільної міжнародної ситуації, що все більш ускладняється, «приватні армії» стають важливим інструментом силової лінії і безпеки в структурі гібридних війн. Вони здатні істотно впливати на міжнародну обстановку. У сучасних умовах ПВК все більше нарощують свою бойову міць і вплив, а також отримують доступ до новітніх технологій, новітнього тактичного озброєння і беруть на себе частину функцій армії та поліції. Це пов'язано з тим, що саме ПВК здатні вирішувати ті завдання, які є складними для виконання іншими військовими структурами. Наразі приватний військовий бізнес є цілою індустрією, яка розвивається дуже швидкими темпами.

Мета статті полягає у дослідженні ролі приватних військових компаній, зокрема російських, та їх участі у сучасних війнах та військових конфліктах.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Дослідженням діяльності приватних військових компаній займалися як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Серед вітчизняних дослідників вивченням даної тематики займалися: В. Горovenко та В. Тютюнник (*Горovenко & Тютюнник, 2013*), І. Невзоров та П. Хотенець (*Невзоров & Хотенець, 2017*), О. Ковальський (*Ковальський, 2019*), С. Кириченко (*Кириченко, 2021*), Д. Сотніков (*Сотніков, 2023*), Г. Кохан (*Кохан, 2020*), О. Івасечко та Д. Бондар (*Івасечко & Бондар, 2023*) та інші.

Зарубіжні дослідники Б. Кац, Г. Сет, Н. Гаррінгтон, К. Докссі (*Katz & Seth & Jones Harrington & Doxsee, 2020*) у своєму дослідженні висвітлили залучення російських приватних військових компаній до збройних конфліктів, а також виокремили цілі та завдання, якими керується російська федерація (далі – рф) приймаючи такі рішення. А. Гедрайтіс (*Giedraitis, 2021*) аналізував залучення приватних військових компаній у досягненні власних інтересів держав, у тому числі й росії.

Однак комплексного дослідження щодо діяльності російських приватних військових компаній в Україні досі не було проведено, що також засвідчує актуальність обраної теми дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. У вітчизняній та зарубіжній літературі відсутнє усталене визначення поняття «приватна військова компанія». З цього приводу точаться активні дискусії. Так, на думку Г. Кохан, приватна військова компанія – це комерційне підприємство, яке пропонує спеціалізовані послуги, пов'язані з охороною, захистом, обороною будь-кого і будь-чого, з участю у військових конфліктах, бойових діях, а також зі збором розвідувальної інформації, стратегічним плануванням, логістикою, інструктажем і консультуванням (Кохан, 2020:192).

І. Невзорова та П. Хотенець стверджують, що спектр використання приватних військових компаній у різних регіонах є доволі широким. Їм доручається будівництво військової інфраструктури, охорона вантажів та дипломатичних установ, підготовка та навчання військових кадрів, впровадження військових технологій та виробництво зброї, здійснення розвідувальних або контррозвідувальних заходів, а також участь у бойових діях та контртерористичних операціях, здійснення окремих «специфічних» доручень, у яких держава не може офіційно залучити представників правоохоронних органів та збройних сил (Невзоров & Хотенець, 2017:212).

ПВК належать до юридичних осіб приватного права, які виконують функції військових, поліції, служб безпеки або надають супутні послуги, і працюють за контрактами з урядами, державними управліннями, міжнародними урядами та неурядовими організаціями; а також з транзитними та логістичними компаніями (Невзоров & Хотенець, 2017:213).

На думку С. Кириченка, ПВК має статус приватної комерційної організації, основною метою якої є одержання прибутку. Переважна більшість визначених статутом такої компанії напрямів її діяльності (або всі) стосується надання воєнних послуг. До них належать послуги з таких питань, як створення, реформування та розвиток сил безпеки і оборони; планування та підготовка їх до застосування; розвідка та контррозвідка; навчання особового складу; застосування, обслуговування та експлуатація озброєння і військової техніки; матеріально-технічне забезпечення сил безпеки і оборони; гуманітарне розмінування;

збройна охорона об'єктів, захист дипломатичного персоналу, окремих осіб і транспортних перевезень тощо (*Кириченко, 2021:13*).

С. Кириченко відзначає, що на сьогодні ПВК мають не тільки якісне бойове і тилове забезпечення угруповань військ, а й контроль захопленої території, даючи змогу не залучати на ці цілі сили регулярної армії. Адже ПВК на відміну від регулярних армій фактично знаходяться поза межами цивільного контролю. Їм можна доручити найганебнішу роботу від повалення законних урядів до усунення неугодних політиків і громадських діячів. До того ж, у разі розголосу місії найманців нового типу держава, яка відрядила їх воювати, завжди може не визнавати такого злочину (*Кириченко, 2021:16*).

Послугами ПВК активно користуються державні та неурядові організації, збройні формування, комерційні компанії, ООН і навіть Міжнародний комітет Червоного Хреста (*Кириченко, 2021:16*).

Таким чином, очевидно, що нині не існує однозначного визначення терміну «приватна військова компанія». З наведених вище визначень стає зрозуміло, що вони не є точними. На нашу думку, під приватною військовою компанією можна розуміти постачальників (надавачів) послуг з безпеки, оборони, охорони осіб, підприємств, установ та організацій, а також захисту територіальної цілісності й недоторканості держави. При цьому приватні військові компанії створюються та використовуються в інтересах держави і виступають зручним інструментом її зовнішньої політики.

Перша приватна військова компанія в сучасному розумінні даного терміну була створена у Великобританії в 1967 р. Засновником цієї організації – «Watchguard International» – став полковник англійської армії Девід Стерлінг. Слід зазначити, що досвід створення військових підрозділів у Д. Стерлінга на той час вже був. Він є засновником Special Air Service (SAS) – спеціальний військовий підрозділ Великобританії, основним напрямом якого була розвідувальна діяльність та проведення спеціальних операцій переважно на території іноземних держав (*Кириченко, 2021:13*).

Зростання популярності приватних військових компаній почалося із середини 1970-х років. У цей час були підписані перші контракти ПВК з урядом США: у 1970 р. з'явилася перша ПВК США «Vinnell Corp», яка підписала багатомільйонний контракт з Урядом США щодо надання спеціалізованих послуг з

підготовки та створення національної гвардії в Саудівській Аравії. Пізніше такі організації стали створюватися в країнах Африки (ПАР) та Ізраїлі. Їх кількість різко зросла у США та Великобританії.

Закінчення «холодної війни» наприкінці 1980-х – початку 1990-х років спровокувало зміну геополітичної ситуації й сприяло розвитку приватних військових компаній. Почалася тенденція скорочення фінансування військової сфери, що призвело до зменшення військовослужбовців та спеціалістів у цій галузі. Найчастіше єдиним виходом з ситуації, що склалася, став перехід цих людей під керівництво приватних компаній. Скорочення фінансування оборонного сектору позначилося і на діяльності уряду. Для держави стало вигідніше залучати для вирішення тимчасових геополітичних завдань приватні військові компанії, ніж утримувати власні збройні сили (*Івасечко & Бондар, 2023:105*). Зі зміною геополітичної ситуації на світовій арені, почалися активні процеси «перерозподілу» сфер впливу, що вимагало підтримки збройних сил. Ідеальним інструментом для цього стали ПВК (*Ковальський, 2019:109*).

З початку XXI століття приватні військові компанії стали дуже популярними. Послугами цих організацій користуються як уряди багатьох держав, так і міжнародні корпорації. Справжній бум для діяльності приватних військових компаній стався, коли американські війська вдерлися на територію Іраку та Афганістану. США стали першою державою, що законодавчо врегулювала діяльність ПВК. Відповідний нормативно-правовий документ було прийнято командуванням армії США 1998 р. – інструкція FM 100-21, що регулював взаємовідносини між державою та ПВК, а саме між військовослужбовцями армії США та співробітниками ПВК.

З 2000-х років стали популярні не лише прямі «воєнні» послуги ПВК, а й спеціалізовані послуги з логістики, підготовки кадрів служб безпеки, розроблення та впровадження систем безпеки, планування операцій. «Найманих військових» стали залучати для охорони виробництва, родовищ корисних копалин (в основному, нафти та газу), для супроводу вантажів (*Горovenko & Тютюнник, 2013:36*).

Приватні військові компанії існують і в росії, хоча офіційно право на застосування збройних сил має лише держава. Інші дії прирівнюються до найманства й заборонені на території рф під

загрозою кримінального покарання. Однак приватні військові компанії існують неофіційно, позиціонуючи себе на російському ринку як приватні охоронні підприємства (ПОП), а спектр послуг ПВК надають лише у «європейському напрямку», де це дозволено. У сучасних умовах дані організації є дуже ефективними, мобільними та універсальними інструментами вирішення певних державних завдань.

Активну участь ПВК брали у бойових діях росії в Грузії (2008 р.), військовому перевороті в Сирії, у військових діях на території України та у багатьох інших військових конфліктах. Саме застосування приватних військових компаній у збройному конфлікті дозволяє приховати безпосередню участь країни, зокрема рф, що особливо проявилось у гібридній війні росії проти України та на сучасному етапі повномасштабної російсько-української війни.

Для росії збройна агресія проти України створює ідеальне середовище для використання ПВК, адже передбачає можливість проведення різноманітних операцій в обхід міжнародних конвенцій та угод про припинення вогню – від знущання над полоненими до обстрілів житлових кварталів. Це характерна особливість для держав у ХХІ ст. Послуги військових фахівців дозволяють комплексно вирішувати військові завдання, забезпечити різнопланову підтримку регулярним військовим з'єднанням.

Найбільш відомою є приватна військова компанія «вагнер», яка була створена Євгеном Пригожиним (*Приватні військові компанії...*, 2020). Під вивіскою ПВК «вагнер» було зібрано інтернаціональних найманців. Основою цієї структури були російські військовослужбовці, які виконували накази російського командування. Вони проходили підготовку на базі 10-ї окремої бригади спецпризначення ГРУ Генерального штабу росії. Бойовики ПВК і їх командири отримують відомчі нагороди за підписом в. путіна (*Кириченко, 2021:15*).

Протягом квітня-вересня 2014 року 72 бойовика ПВК «вагнер» брали участь у боях за Луганський аеропорт, 15 з них були ліквідовані українськими військовими. У битві за Дебальцеве брали участь 205 найманців, з них – 21 ліквідували військовослужбовці Збройних Сил України. За даними Служби безпеки України, «вагнерівці» причетні до збиття військово-транспортного літака Іл-76 у червні 2014 року на сході України, у результаті чого загинуло 49 українських військовослужбовців (*Шарафмал, 2020*).

3 літа 2022 року є.пригожин отримав право вербувати ув'язнених з російських в'язниць у ПВК «вагнер» в обмін на подальшу свободу. За даними розвідок Великобританії та США, у ПВК «вагнер» з початком повномасштабної війни в Україні воювало 50 тисяч осіб, з яких близько 40 тисяч – це завербовані в'язні (*Сотніков, 2023*).

Важке озброєння і техніку вони отримують безпосередньо від міністерства оборони росії, включно з авіацією. Від кадрових військовослужбовців збройних сил рф їх відділяє тільки формування в контракті та розмір грошового забезпечення, а також те, що офіційній владі від них легше відмовитися. Але при цьому в рф діє ряд інших ПВК, які неодноразово брали участь у агресії росії проти України починаючи з 2014 року. Анексія Криму та війна на Донбасі наочно продемонструвала присутність у цих конфліктах організованого компоненту російських найманців з приватних військових організацій росії. Зокрема, у 2014 р. в анексії Криму активну участь брали козачі підрозділи краснодарських козаків, а на Донбас приїжджали «захищати російський мир» озброєні козачі загони з Ростовської області. За допомогою недержавних військових організацій рф кремль фактично створив прихований важіль військового впливу на ситуацію в інших державах (*Гусаров, 2015*).

Отже, росія, маючи певний політичний та економічний інтерес до конкретного регіону, в даному випадку до Криму та Донбасу, наймала ПВК для просування власної позиції. Така модель дозволяє владі впливати на стратегічний баланс сил, не вдаючись до відкритої інтервенції та іншим діям, які можна засудити з точки зору міжнародного права.

На території Криму, напередодні окупації Росією, створювались незаконні збройні формування, які брали активну участь в анексії, виконуючи у гібридній військовій спецоперації роль ширми і живого щита водночас. За спинами бійців так званої самооборони Криму і Севастополя ховався в.путін та його загарбницька армія. Перші угруповання були створені ще у січні 2014 року. Їм доручалась найбрудніша робота, і вони й досі виконують роль допоміжної поліції окупантів.

Після 2015 року залучення найманців суттєво розширилося. У 2019 – 2021 роках росія використала бойовиків у близько 30 країнах світу. ПВК у сучасному світі – це досить вигідна частина світового бізнесу та необхідна геополітична структура, і навіть

інструмент, за допомогою якого вирішуються багато проблем. Вони відіграють важливу роль у міжнародних відносинах, стають невід'ємним елементом у сфері міжнародної безпеки та здатні надавати значний вплив на її стан (*Санжаревський & Байда & Стемпіцький, 2021:419*).

До бойових дій в Україні, окрім ПВК «вагнер» залучалися також інші приватні військові компанії, зокрема бойовики ПВК «редут-антитерор», що була створена у 2008 році розвідниками та ветеранами-десантниками. До початку повномасштабного вторгнення в Україну ПВК «редут» надавала лише послуги охорони майна за кордоном. За даними української розвідки, найманці ПВК «редут» брали участь у боях під Києвом та Харковом, їх чисельність становила 7 тисяч осіб (*Сотніков, 2023*). У жовтні 2022 року військовослужбовці Збройних Сил України затримали громадянина республіки білорусь, який виявився найманцем даної компанії. Під час допиту він повідомив, що його завербували на посаду кулеметника, пообіцявши 3600 доларів щомісяця (*Мухін, 2023*). П. Лузін, експерт із російської зовнішньої та оборонної політики, відзначав, що «ПВК – редут» використовується міністерством оборони як «механізм найманства». Росією найманці спочатку використовувалися на противагу регулярній армії та можливості діяти за межами бюрократичної системи й управлінських практик, що склалися, а також захисту від відповідальності політичного та військового керівництва (*Сотніков, 2023*).

Набір у ПВК є варіантом прихованої мобілізації під час російсько-української війни. З боку росії, під час війни в Україні, межа між найманськими формуваннями, регулярною армією та «добровольцями» остаточно стерлася.

У 2016 році в росії було зареєстровано громадську організацію «Єдині народні обштинні товариства» (скорочено «є.н.о.т.»), яка на папері мала сприяти військово-патріотичному вихованню молоді. Насправді ж члени «є.н.о.т» брали участь у бойових діях в Україні, Сирії та Азербайджані. Основу цієї ПВК склали російські ультраправі радикали, націоналісти та відставні співробітники фсб. Зрозуміло, що більшість російських ПВК пов'язані з міністерством оборони, федеральною службою безпеки або розвідувальним управлінням. Без дозволу кремля і фсб організація «є.н.о.т.», не могла брати участь у війні на Донбасі й «забезпечувати правопорядок» на окупованих Росією територіях Донбасу. До діяльності ПВК «є.н.о.т» причетний О. Бородай,

який безпосередньо пов'язаний з російською ФСБ. Куратори ПВК «є.н.о.т.» займалися вербуванням терористів з Донбасу в Сирію. З окупованих регіонів України вже поїхало від 700 до 1000 бойовиків. Для мотивації донецьким бойовикам пропонували російське громадянство, зняття судимостей, зарплати (від 90 до 250 тис. руб.). Бойовикам рекомендували їхати «захищати росію» не тільки в Сирію, але й у Таджикистан та Нагірний Карабах, де ситуація складна і будь-якої миті може загостритися (Гусаров, 2015).

У 2018 році з'явилася ПВК «патріот», яку пов'язують з міністром оборони росії сергієм шойгу. Бойовики цієї ПВК були помічені біля Бахмута в Донецькій області. За інформацією ЗМІ, цю ПВК сформували з кадрових військовослужбовців, зокрема Головного управління російського Генштабу. Крім України, члени цієї групи воювали у Бурунді, ЦАР, Сирії та Ємені.

ПВК «російські системи безпеки» (рсіб-груп) надає послуги військового консалтингу в зонах з високою терористичною активністю та ведення бойових дій. Найманці РСБ-Груп були залучені в Україні, Лівії, Шрі-Ланці, Аденській та Гвінейській затоках, Малаккській протоці (*Які приватні військові компанії...*, 2023).

Російські приватні військові компанії у разі потреби стають силою для забезпечення потреб держави. Зауважимо, що подібні псевдоприватні компанії досягають поставлених кремлем цілей не лише в росії, а й у конфліктах за кордоном (*Giedraitis, 2021:138*).

Варто зазначити, що діяльність ПВК в зоні бойових дій прирівнюється до найманства, а діяльність найманців суперечить міжнародним конвенціям, на них не розповсюджуються норми міжнародного гуманітарного права щодо прав полонених чи військовослужбовців. Крім того, за російським законодавством наймання заборонено та карається. Для забезпечення найманців численних російських ПВК озброєнням та необхідним спорядженням, в офіційних документах міністерства оборони рф їх визначають як добровольців.

Таким чином, історія приватних військових компаній не закінчена і продовжує розвиватися й еволюціонувати як на світовій арені, так і на території російської федерації. В умовах російсько-української війни з'являється все більше ПВК, що пов'язано з прагненням кремля набрати більше людей на війну, не вдаючись до чергової масштабної мобілізації. Наразі росія стала проводити мобілізацію на всіх рівнях. в. путін, шляхом

створення ПВК, хоче обійтись без призовників та чергової мобілізації хоча б до президентських виборів. За твердженням глави громадського руху «русь сидящая» ольги романової, у вересні 2022 року в. путін провів закриту зустріч із представниками великого бізнесу, на якій запропонував учасникам зібратися та профінансувати добровольців для відправлення в Україну (Сотніков, 2023). Для олігархів та корпорацій фінансування таких структур є способом продемонструвати свою вірність військовому курсу кремля.

Навесні 2023 року, в очікуванні контрнаступу Збройних Сил України, так званий «глава Криму» сергій аксьонов заснував ПВК «Конвой», що є фактично компанією барс (аббревіатура від «бойовий армійський резерв спеціальний»), що була створена у 2021 році з дозволу міноборони рф. Новостворена ПВК «конвой» дислокується на території Криму та проводить навчання у селі Перевальне під Сімферополем (Мухін, 2023). Командиром «конвою», з позивним «мазай», є константин пікалов, права рука є. пригожина, колишнього куратора ПВК «вагнер». Влітку 2023 р. у в ПВК «конвой» нараховувалося 400 бойовиків. За інформацією «досє» ця ПВК наразі застосовується у Херсонській області. ПВК «конвой» фінансується кримськими бізнесменами, які таким чином показують свою прихильність москві та особисто с. аксьонову.

Наразі прослідковується стійка тенденція щодо збільшення попиту на послуги приватних військових компаній, активно росте число замовників їх послуг та відбувається динамічне розширення діапазону цих послуг. Стає цілком очевидним той факт, що у сучасних військових конфліктах приватні військові компанії все частіше виступають як підрозділи спеціального призначення регулярних збройних сил країни.

Висновки. Отже, результати дослідження свідчать, що приватні військові компанії – це військово-політичний феномен ХХІ ст., який є серйозним викликом міжнародного права. ПВК посіли особливе місце у сучасній військово-політичній сфері, стратегіях та практиці держав. Цей та багато інших фактів говорять про пряму зацікавленість держав в існуванні таких компаній та такого бізнесу. На сучасному етапі державам, у першу чергу західним, які в основному і є державами походження таких компаній, вкрай зручно використовувати ПВК не тільки з економічної точки зору, але й з метою збереження своєї політичної репутації, наприклад, як спосіб не використовувати збройні сили безпосередньо для скорочення

втрат. Крім того, ПВК – це зручний інструмент для непрямого просування національних інтересів по всьому світу, оскільки представники держави, у разі потреби, можуть завжди відмовитись від них та зберегти репутацію країни на міжнародному рівні.

Наразі ПВК стали невід’ємним інструментом збройних протистоянь та конфліктів, що призвело до виникнення різних проблем, починаючи з прав людини і закінчуючи участю бойовиків у військових операціях та війнах.

Використані посилання

Горovenko В. & Тютюнник В. (2013). Приватні воєнні компанії: міжнародний досвід і можливі шляхи його реалізації в Україні. *Наука і оборона*, № 3, С. 32-39.

Гусаров В. (2015). Приватні військові компанії Росії як інструмент узаконеного тероризму URL: <https://informnapalm.org/ua/pryvatti-vijskovi-kompaniyi-rosiyi-yak-instrument-uzakonenogo-teroryzmu-infografika/> (дата звернення: 13.02.2024).

Івасечко О. & Бондар Д. (2023). Міжнародний досвід діяльності приватних військових компаній у збройних конфліктах. *Регіональні студії*, № 32, С. 103-107.

Кириченко С. (2021). Роль приватних військових компаній у воєнних конфліктах. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняхівського*, №1 (71), С. 12-17.

Ковальський О. (2019). залучення приватних військових та охоронних компаній: проблеми міжнародно-правового регулювання. *Тенденції реформування правової системи України і країн світу: правові, психологічні та соціокультурні аспекти: матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Тернопіль, 5-6 листопада)*. Тернопіль, С. 108-111.

Кохан Г. (2020). Правові питання діяльності приватних військових компаній: міжнародний аспект. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, серія: юридичні науки*. Том. 31 (70). Ч. 3. № 2. С. 190-201.

Мухін М. (2023). Хто замінить ПВК «Вагнер». Навіщо російським елітам свої приватні військові компанії URL: <https://focus.ua/uk/politics/558173-rosijski-pvk-kogo-berut-i-navisho-stvoryuyut> (дата звернення: 12.02.2024).

Невзоров І. & Хотенець П. (2017). Приватні військові компанії та право: гострі питання, деякі світові тенденції нормативного регулювання. Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.). *Збірник наукових статей і тез доповідей на науково-практичній конференції до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (Харків, 25 листопада)* Харків, С. 212-214.

Приватні військові компанії та їх роль у сучасних регіональних конфліктах. (2020). Виступ представника Міністерства оборони України генерал-майора Вадима Скібіцького на 949-му засіданні Форуму ОБСЄ з безпеки співробітництва, 17 червня 2020 року. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:sll663tpmBKJ:https://vienna.mfa.gov.ua/en/news/vistup-na-temu-privatni-vijskovi-kompaniyi-ta-yih-rol-usuchasnih-regionalnih-konfliktah&cd=3&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>. (дата звернення: 28.01.2024).

Санжаревський О., & Байда Н., & Стемпицький А. (2021). Приватні військові компанії: міжнародний досвід та перспективи для України. *Слов'янський світ і Україна*, С. 414-421.

Сотніков Д. (2023). Крім «Вагнера»: які ще ПІВК із Росії воюють в Україні. URL: <https://www.dw.com/uk/krim-vagnera-aki-se-pvk-iz-rosii-vouut-v-ukraini/a-66035104> (дата звернення: 12.02.2024).

Шарафмал Ф. (2020). Армія привидів: як Росія використовує вагнерівців під час гібридної війни. URL: https://24tv.ua/chomu-vagnerivtsi-nauefektivnishiy-instrument-gibridnoyi-rosiya-novini_n1475795. (дата звернення: 12.02.2024).

Які приватні військові компанії є в Росії та в яких країнах вони діють (2023). <https://www.slovovidilo.ua/2023/01/09/infografika/svit/yaki-pryvratni-vijskovi-kompaniyi-ye-rosiyi-ta-yakux-krayinax-vony-diyaly> (дата звернення 11.02.2024).

Giedraitis A. (2020). Private Military Companies in the Foreign and Security Policy of the Russian Federation in 2014–2019. *Lithuanian Annual Strategic Review*. № 18. P. 123–162.

Katz B. & Seth G. & Jones Harrington N. & Doxsee C. (2020). The Expansion of Russian Private Military Companies. URL: <https://russianpmcs.csis.org/> (дата звернення 11.02.2024).

References

Horovenko, V. & Tyutyunyk, V. (2013). Private military companies: international experience and potential ways of its implementation in Ukraine. *Science and Defense*, № 3, P. 32-39. (ukr.).

Husarov, V. (2015). Private military companies of Russia as a tool of legalized terrorism URL: <https://informnapalm.org/ua/pryvratni-vijskovi-kompaniyi-rosiyi-yak-instrument-uzakonenogo-terozyzmu-infografika/> (accessed: 13.02.2024). (ukr.).

Ivasechko, O. & Bondar, D. (2023). International experience of the activities of private military companies in armed conflicts. *Regional Studies*, № 32, P. 103-107. (ukr.).

Kirichenko, S. (2021). The role of private military companies in military conflicts: history and modernity. *Collection of the scientific papers of the Center for Military and Strategic Studies NUOU named after Ivan Chernyakhovsky*, №1 (71), P. 12-17. (ukr.).

Kovalskyi, O. (2019). Involvement of private military and security companies: problems of international legal regulation. *Reform trends of the legal system reform of Ukraine and the countries of the world: legal, psychological and socio-cultural aspects: materials of the International Scientific Conference (Ternopil, November 5-6)*, P. 108-111. (ukr.).

Kokhan, H. Legal issues of the activity of private military companies: the international aspect. *Scientific notes of the Taurida V.I. Vernadsky National University, series: legal sciences*. Vol. 31 (70). Part. 3. № 2. P. 190-201. (ukr.).

Mukhin, M. (2023). Who will replace PMC «Wagner». Why do Russian elites have their own private military companies URL: <https://focus.ua/uk/politics/558173-rosijski-pvk-kogo-berut-i-navisho-stvoryuyut> (accessed: 12.02.2024). (ukr.).

Nevzorov I. & Khotenets P. (2017). Private military companies and the law: pressing issues, some global trends in normative regulation. Training of law enforcement officers in Kharkiv (1917–2017). *Collection of scientific articles and abstracts of reports at the scientific and practical conference for the 100th anniversary of the training of law enforcement officers in Kharkiv (Kharkiv, November 25)* Kharkiv, p. 212-214. (ukr.).

Private military companies and their role in modern regional conflicts. (2020). Speech by the representative of the Ministry of Defense of Ukraine, Major General Vadym Skibyt'sky, at the 949th meeting of the OSCE Forum on Security Cooperation, June 17, 2020. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:sll663tpmBkJ:https://vienna.mfa.gov.ua/en/news/vistup-na-temu-privatni-vijskovi-kompaniyi-ta-yih-rol-usuchasnih-regionalnih-konfliktah&cd=3&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>. (accessed: 28.01.2024). (ukr.).

Sanzharevskiy, O. & Baida, N. & Stempitskiy, A. (2021). Private military companies: international experience and prospects for Ukraine. *Slavic world and Ukraine*, P. 414-421.

Sotnikov, D. (2023). Which others PMKs from Russia are fighting in Ukraine except «Wagner». URL: <https://www.dw.com/uk/krim-vagnera-aki-se-pvk-iz-rosii-vouut-v-ukraini/a-66035104> (accessed: 12.02.2024). (ukr.).

Sharafmal F. (2020). The Army of Ghosts: How Russia is using Wagnerians during the hybrid war. URL: https://24tv.ua/chomu-vagnerivtsi-nayefektivnishiy-instrument-gibridnoyi-rosiya-novini_n1475795. (accessed: 14.02.2024). (ukr.).

Which private military companies exist in Russia and in which countries they were acting. (2023). <https://www.slovoidilo.ua/2023/01/09/infografika/svit/yaki-privatni-vijskovi-kompaniyi-ye-rosiyi-ta-yakix-krayinax-vony-diyaly> (accessed:11.02.2024). (ukr.).

Giedraitis A. (2020). Private Military Companies in the Foreign and Security Policy of the Russian Federation in 2014–2019. *Lithuanian Annual Strategic Review*. № 18. P. 123-162. (eng).

Katz B. & Seth G. & Jones Harrington N. & Doxsee C. (2020). The Expansion of Russian Private Military Companies. URL: <https://russianpmcs.csis.org/> (accessed: 11.02.2024). (eng).

Avtushenko I., Avtushenko O.

PRIVATE MILITARY COMPANIES AS A TOOL OF WAGING MODERN WARS

The article investigates the activities of private military companies which actively used in military conflicts and wars. In the 21st century, regular armed forces cease to be the main instrument of military-political activity of the state. It is established, that specialists of private military companies help to solve the tasks comprehensively, providing diverse support for regular military units in modern military conflicts.

Private military companies more often are increasingly acting as special purpose units of regular armed forces. It has been found private military companies in armed conflicts, which allows to hide the direct involvement of the country, including the Russian Federation during the annexation of Crimea and hostilities in Lugansk and Donetsk regions in 2014 and 2015. Russia's use of private military companies in Ukraine during the full-scale Russian-Ukrainian war allows to carry out various operations by passing international conventions and agreements on cease-fire, treatment of prisoners, shelling of residential areas and the civilian population.

As a result, it is shown that militants of military private companies of the Russian Federation, such as «Wagner», «Redut», «E.N.O.T.», «Patriot», RSB-Group were able to significantly influence the course of hostilities in Ukraine. It is founded, that the involvement of private military companies with states has become an effective lever for achieving foreign policy goals. They are a convenient tool for indirect promotion of national interests around the world, as representatives of the state, if needed, they can always refuse it and save the reputation of the country on the international level. There is a steady trend towards increasing demand for the services of private military companies at the present stage, as it allows you to gain more people in war without resorting to another large -scale mobilization.

Keywords: private military companies, state, war, mercenary, armed conflicts.

РОЗВИТОК АРМІЙСЬКОЇ АВІАЦІЇ В ІТАЛІЇ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Стаття присвячена аналізу еволюції армійської авіації Італії останнього десятиліття ХХ ст. на початку ХХІ ст. З точки зору організаційної структури у досліджуваній період відбувався поступовий перехід від децентралізованої до централізованої організації зі скороченням кількості дрібних підрозділів і зведенням їх у полки. Загальновійськові частини і з'єднання при цьому позбулись своїх авіаційних компонентів. Це дозволило оптимізувати використання армійської авіації за умов суттєвого скорочення її чисельності. До основних зрушень в технічному аспекті слід віднести три досягнення: 1) взяття на озброєння ударного гелікоптера А-129 «Мангуста», що означало появу такого класу техніки в армійській авіації Італії; 2) часткову заміну застарілих багатопільових гелікоптерів новими УН-90А; 3) заміну важких транспортних гелікоптерів СН-47С новими ІСН-47F. При цьому навіть з урахуванням цих поставок частка сучасної техніки в гелікоптерному парку армійської авіації станом на 2021 р. становила лише трохи більше половини. У досліджуваній період армійська авіація Сухопутних військ Італії брала активну участь у миротворчих і бойових операціях за межами країни. Проведення їх мало свою специфіку в різні часові проміжки. Для 90-х років ХХ ст. характерними були відносно нетривалі операції (наприклад, у Сомалі). Деякі з них характеризувались залученням достатньо значних сил (операція «Альба Нео» в Албанії). У ХХІ ст. армійська авіація була ангажована у дві тривалі операції (в Іраку та Афганістані), які, до того ж, проводились в складних природно-кліматичних умовах.

Ключові слова: армійська авіація, гелікоптер, Італія, миротворчі операції, сухопутні війська.

Постановка проблеми та її актуальність. Армійська авіація (авіація сухопутних військ) є важливою складовою збройних сил низки країн НАТО, у тому числі й Італії. Так само, як і збройні сили в цілому, цей рід ЗС мусив адаптуватись до нових умов, викликаних завершенням холодної війни. Вивчення особливостей

Куцька Олеся Миколаївна, доктор історичних наук, професор, начальник кафедри воєнної історії, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Лозинський Петро Ігорович, кандидат історичних наук, доцент кафедри іноземних мов та військового перекладу, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Куцька О.М., Лозинський П.І., 2024.

цієї адаптації становлять значний інтерес з військово-історичної точки зору, оскільки дозволяє оцінити вплив нових чинників (політичних, військово-стратегічних, економічних) на розвиток високотехнологічного роду ЗС.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питання адаптації армійської авіації (АА) країн НАТО до нових умов після завершення холодної війни у вітчизняній історіографії досі знайшли мінімальне відображення. Можна відзначити лише роботи В. Мельника, присвячені армійській авіації США (Мельник, 2023) та Польщі (Мельник, 2022). У статті А. Харука розглянуто питання розвитку армійської авіації Італії в зазначений період, але лише під кутом історії створення і служби одного типу гелікоптера (Харук, 2016). Зарубіжна історіографія проблеми дещо ширша. У ній можна виділити роботи, присвячені загальним питанням організації АА Італії (Wróbel, 2015; Fiszler & Gruszczyński, 2021), окремим її частинам (Coenders, van Sonsbeek & Roman, 2018), бойовому застосуванню АА (Daverio, 2013), а також розвиткові окремих типів гелікоптерів (Rusiecki, 2015; Po, 2022).

Мета та завдання дослідження. У нашій роботі ми маємо за мету дослідити розвиток армійської авіації Італії після завершення холодної війни в організаційному і технічному відношенні, а також розглянути особливості бойового застосування АА Італії наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перші авіаційні підрозділи – авіаційні загони артилерії – з'явилися у Сухопутних військах Італії в 1951 р. Для них зі США надійшло понад 300 легких одномоторних літаків L-18 і L-21 (*La storia...*). З 1956 р. надходили перші гелікоптери – легкі спостережні Bell-47, які виготовлялись за американською ліцензією фірмою «Агуста» під позначенням АВ-47. Відтоді ця фірма стала практично монополістом у постачанні гелікоптерів для АА Італії – спочатку моделей, які випускались за американськими ліцензіями, а згодом – власної або спільної розробки. До кінця 1980-х рр. «Агуста» поставила АА Італії крім 70 гелікоптерів АВ-47, 48 машин АВ-204, понад 100 АВ-205, 150 АВ-206, 14 АВ-212 і 24 АВ-412 – все це були багатоцільові гелікоптери, ліцензійні варіанти моделей Bell-204, 205, 206, 212 і 412. Крім того, за ліцензією фірми Boeing випускались важкі транспортні гелікоптери СН-47С/С+ (40 екземплярів). Власними силами був спроектований і випускався багатоцільовий

гелікоптер А-109 (для АА придбано близько 30) (*Wróbel, 2015:61–64*). Гелікоптери АВ-47, АВ-206, А-109 використовувались для розвідки і зв'язку, АВ-204, АВ-205, АВ-212 і АВ-412 – для висадки тактичних десантів (спільно з СН-47С), евакуації поранених, пошуково-рятувальних операцій тощо. З 1975 р. на озброєння АА надійшло 80 легких літаків розвідки і зв'язку SM-1019.

В організаційному плані АА Італії практично увесь період холодної війни лишалась децентралізованою – її окремі загони, а пізніше групи підпорядковувались бригадам, дивізіям та армійським корпусам. Центральний керівний орган АА – Інспекторат легкої авіації Сухопутних військ – був утворений лише в січні 1959 р. (*La storia...*). Станом на 1985 р. АА Італії мала чотири полки і 11 окремих груп. З них безпосередньо Інспекторату підпорядковувався лише один полк і одна група. Ще три полки підпорядковувались армійським корпусам, а групи – чотирьом дивізіям і одній бригаді, а також п'яти територіальним військовим командунням (*Wróbel, 2015:65*).

Аналізуючи стан гелікоптерного парку АА Італії в другій половині 1980-х рр., слід відзначити два основні недоліки: 1) брак гелікоптерів вогневої підтримки; 2) моральна застарілість більшості багатоцільових гелікоптерів (АВ-204 і АВ-205). На усунення цих недоліків були спрямовані дві великі програми розробки нових гелікоптерів. Обидві вони були започатковані ще в роки холодної війни, але дали результати вже після її завершення.

Створення гелікоптера вогневої підтримки в Італії реалізували власними силами, щоправда з використанням низки ключових елементів закордонного походження (американський протитанковий ракетний комплекс TOW, шведська система управління вогнем HeliTow, британські двигуни Gem). Сам процес виявився дуже тривалим. Назвемо лише його основні етапи. Перші офіційні вимоги до нового гелікоптера генеральний штаб ЗС Італії підготував у 1972 р., скерувавши їх фірмі «Агуста» без оголошення конкурсу – було зрозуміло, що лише ця фірма є спроможною спроектувати таку машину. У 1978 р. підготували уточнені вимоги, в листопаді 1982 р. був готовий остаточний проект, а у вересні 1983-го почались льотні випробування першого прототипу гелікоптера А-129 «Мангуст». Випробування, в яких взяли участь чотири прототипи, тривали до 1990 р. (*Rusiecki, 2015:52–54*).

Потреби АА Італії спочатку визначались у 60 гелікоптерів А-129, але через скорочення військових витрат після завершення

холодної війни у 1990-1996 рр. було поставлено тільки 45. У 1999 р. замовили додаткову партію (15 екземплярів) модернізованого варіанта А-129СВТ (розширений арсенал озброєння, новіші головний редуктор, несучий і рульовий гвинти), а у 2002 – 2008 рр. до цього стандарту модернізували 42 раніше випущені гелікоптери (*Харук, 2016:35–39*).

Другою програмою стало створення багатоцільового гелікоптера середнього класу. Реалізовувалась вона в рамках міжнародного консорціуму NHIndustries, утвореного фірмами «Юрокоптер Франс», «Юрокоптер Дойчланд», «Агуста» і «Фоккер» (Нідерланди), утвореного в серпні 1992 р. (*Ро, 2022:45*). Цьому передувала досить тривала передісторія. Перша редакція вимог до гелікоптера NH 90 була підготовлена ще 1984 р., але узгодження вимог між учасниками проєкту затягнулось на вісім років і призвело до виходу у 1987 р. зі складу учасників Великої Британії (*Geissinger & Traldi, 1997:160–163*).

Гелікоптер NH 90 проєктувався у двох варіантах – транспортному ТТН (для ВПС і армійської авіації) і морському палубному NFH (для авіації ВМС). В конструкцію заклали цілу низку технічних нововведень – електродистанційну систему управління (NH 90 став першим серійним гелікоптером, обладнаним такою системою), відкриту архітектуру бортової електроніки, фюзеляж, майже повністю виготовлений з композитних матеріалів. П'ять прототипів NH 90 вийшли на випробування у 1995 – 1999 рр., серійний випуск почався тільки у 2004 р. через проблеми з доопрацюванням електродистанційної системи управління (*Rusiecki, 2006:29–31*).

На момент створення консорціуму NHIndustries для АА Італії планувалось придбати 150 гелікоптерів ТТН. У 2000 р. було замовлено 60 гелікоптерів, які в ЗС Італії отримали позначення УН-90А. Перший екземпляр був готовий в 2004 р., але замовнику його передали тільки наприкінці 2007 р. Спочатку гелікоптери постачались в неповній комплектації, і тільки з 2013 р. (з 22-го екземпляра) надходили у повній комплектації. Замовлення повністю виконали до 2020 р., але на цьому все й закінчилось – нові контракти на УН-90А для АА Італії не уклались (*Ро, 2022:46-47*). Впровадження УН-90А у війська проходило досить повільно. Перші гелікоптери цього типу передали в стройову частину (7-й полк АА) тільки у 2011 р. – через сім років після випуску з заводу і чотири роки після передачі замовнику. За свідченням самих

італійських військових, три роки (2008 – 2010 рр.) зайняло опрацювання процедур та інструкцій з експлуатації і бойового застосування. Завдяки наявності на УН-90А електродистанційної системи управління ця машина суттєво відрізняється від усіх попередників в пілотуванні, а наявність комп'ютера місії (mission computer) призвела до так само радикальних відмінностей в плануванні вильотів (*Daverio, 2013:53*).

Ще однією програмою, реалізованою в XXI столітті, стала закупівля важких транспортних гелікоптерів ІСН-47F для заміни СН-47С. СВ Італії у 2009 р. замовили 16 машин, виготовлення яких за американською ліцензією налагодила фірма «Агуста». Перші два ІСН-47F передали АА Італії в жовтні 2014 р.

Процес закупівлі і впровадження на озброєння гелікоптерів нових типів проходив паралельно з процесом реорганізації армійської авіації. В другій половині 1990-х рр. відбулось укрупнення частин АА – деякі групи були розформовані, інші ж – зведені в полки. На додачу до існуючих 1-го, 3-го, 4-го і 5-го полків АА, у 1996 р. утворили 2-й і 7-й полки. У 1998 р. Розформували 3-й полк АА, а 7-й полк 1 січня 1999 р. увійшов до складу аеромобільної бригади «Фріулі». При цьому структура армійської авіації зберігала риси децентралізованості: у 1999 р. 1-й і 5-й полки АА підпорядковувались Командуванню підтримки СВ, 4-й – Командуванню альпійських військ, 7-й (в складі бригади «Фріулі») – Командуванню передових сил, 2-й – Оперативним силам оборони. Підрозділи забезпечення АА входили до складу Командування логістики. Упродовж кількох наступних років були проведені нові організаційні заходи, завдяки яким кількість структур, яким підпорядковувались частини армійської авіації, скоротилась з трьох до двох: у 2000 р. 5-й полк АА передали до складу бригади «Фріулі», а у 2006 р. утворили Бригаду армійської авіації, яка об'єднала 1-й, 2-й і 4-й полки АА (*Wróbel, 2015:66-67*).

Усі гелікоптери А-129 і переважну більшість УН-90А зосередили в складі 5-го і 7-го полків АА бригади «Фріулі». Вони мали мішаний склад, включаючи по одній групі бойових і одній – багатоцільових гелікоптерів (*Coenders, van Sonsbeek & Roman, 2018:71-72*). У 2014 р. зі складу 1-го полку АА виокремили 26-ту групу, яка забезпечувала підтримку підрозділів спеціального призначення. На її основі утворили 3-й полк АА, підпорядкований Командуванню спеціальних сил СВ Італії. Його озброїли невеликою кількістю гелікоптерів ІСН-47F, АВ-412 і УН-90А.

Станом на 2021 р. 1-й полк АА мав у своєму складі важкі транспортні гелікоптери ІСН-47F і кілька легких військово-транспортних літаків, а 2-й і 4-й були озброєні легкими багатоцільовими гелікоптерами – АВ-212 і АВ-412 в першому і АВ-205 в другому. Крім цього, в навчальному центрі АА експлуатувались машини АВ-205 і АВ-206 (*Fiszer & Gruszczyński, 2021:54–56*). Тобто, фактично, 2-й і 4-й полки АА, а також навчальний центр експлуатували морально і фізично застарілу техніку, виготовлену наприкінці 60-х – у 80-х рр. минулого століття. Інші ж чотири полки вдалось укомплектувати сучасною технікою. В організаційному відношенні кожен полк складався з двох авіаційних груп і підрозділів забезпечення. Виняток становив 3-й полк АА, який мав у своєму складі лише одну авіаційну групу.

Наприкінці 2021 р. армійська авіація Італії мала шість транспортних літаків (3 Do-228 і 3 P.180) і 190 гелікоптерів: 35 ударних А-129, 16 важких транспортних ІСН-47F та 139 багатоцільових (53 УН-90А, 29 АВ-205, 28 АВ-206, 13 АВ-212, 14 АВ-412 і 2 АW169) (*The Military Balance, 2022:119*). Чисельність авіаційного і гелікоптерного парку суттєво скоротилась порівняно з періодом холодної війни – у 1990 р. армійська авіація мала понад 350 гелікоптерів і понад 80 літаків (*Wróbel, 2015:64*). Водночас повного якісного оновлення досягти не вдалось – частка сучасних гелікоптерів (А-129, ІСН-47F, УН-90А і АW169) становила близько 56%.

Участь АА Італії в миротворчих і бойових операціях в досліджуваній період варто проілюструвати кількома прикладами. З січня 1993-го до березня 1994 р. зведена група АА (4 гелікоптери СН-47С, 6 АВ-205, 2 АВ-212 і 3 А-129) брала участь в операції ООН в Сомалі. У цій операції дебютували нові гелікоптери А-129. За результатами були зроблені відповідні висновки: 1) прицільне обладнання А-129 відповідає сучасним вимогам; 2) силова установка і бортове обладнання гелікоптерів продемонстрували високу надійність за умов спекотного клімату і високої запиленості повітря; 3) бойове застосування А-129 в миротворчих операціях обмежувалось через відсутність бортової гармати (*Харук, 2016:37-38*). Комплекс озброєння гелікоптера, створеного в часи холодної війни як спеціалізований протитанковий засіб, виявився мало пристосованим для миротворчих операцій. Це стало поштовхом до створення модернізованого варіанта А-129СВТ, до комплексу озброєння ввели 20-мм триствольну гармату на підфюзеляжній рухомій установці.

Дуже активною була АА Італії в операціях на Балканах. Це зумовлювалось географічною близькістю регіону і в деяких випадках дозволяло використовувати гелікоптери безпосередньо з італійських аеродромів. Прикладом цього є операція «Альба Нео», проведена в Албанії в 1997 р. Вона ж стала наймасовішою з точки зору кількості залучених гелікоптерів. У ній взяли участь дві зведені групи, одна з яких базувалась в Тірані (Албанія), інша – в Бріндізі (Італія). Загалом вони нараховували 34 гелікоптери – 19 А-129, 10 АВ-205, 2 АВ-412 і 3 СН-47С. А-129 під час операції «Альба Нео» здійснювали розвідку, супровід транспортних гелікоптерів, а також демонстрацію сили в районах, зайнятих озброєними формуваннями (*Rusiecki, 2015:56-57*).

У ХХІ столітті армійська авіація Італії взяла участь у двох протяжних у часі бойових операціях – в Іраку та Афганістані. Кожна з цих операцій вимагала систематичної ротації підрозділів, чому передувала ретельна підготовка. Водночас в бойових умовах апробовувалась нова і модернізована техніка.

В Афганістані гелікоптери АА Італії діяли з 2003 р. Зростання обсягів завдань призвело до формування у 2005 р. оперативної групи «Фенікс», головною базою якої став Герат. Спочатку в її складі діяли багатоцільові гелікоптери (АВ-205, АВ-412). 3 листопада 2006 р. до них приєдналися важкі транспортні гелікоптери СН-47С, а з травня 2007 р. – ударні А-129СВТ. Чисельність останніх спочатку становила п'ять машин, а згодом була доведена до восьми (за іншими даними – десяти). Досвід бойового застосування в Афганістані показав достатньо високу ефективність озброєння А-129СВТ, причому з усіх його видів найчастіше застосовувалась бортова гармата. Одним з чинників, який зумовив таку ситуацію, були природно-кліматичні умови: у спекотному гірському кліматі потужність двигунів падала, що змушувало обмежувати до мінімуму бойове навантаження на зовнішніх вузлах підвіски (в багатьох випадках А-129СВТ вилітали на бойові завдання лише з двома протитанковими керованими ракетами ТОВ, хоча нормальне бойове навантаження гелікоптера становить вісім таких ракет). Гелікоптери показали достатньо високу стійкість до бойових ушкоджень, а також ремонтпридатність в польових умовах (*Харук, 2006:38-39*). На нашу думку, сприяла цьому і практична відсутність у противника сучасних зенітних засобів (наприклад, переносних зенітно-ракетних комплексів). Фіксувались лише ушкодження гелікоптерів

від вогню стрілецької зброї (калібрів 7,62 і 12,7 мм), наслідки яких порівняно легко усувались в польових умовах. Про обсяг і інтенсивність бойової роботи АА Італії в Афганістані свідчать цифри: до липня 2014 р. гелікоптери СН-47С перевезли 60 тис. осіб і 6600 тонн вантажів, а гелікоптери А-129СВТ до лютого 2015 р. налітали над Афганістаном 10500 годин (*Wróbel, 2015:69*).

Важливою подією став бойовий дебют гелікоптерів УН-90А – п'ять машин цього типу прибули до Афганістану в серпні 2012 р. Варто зазначити, що саме італійські гелікоптери першими з усіх машин родини NH 90 пройшли та були скеровані для участі в бойових операціях. На нашу думку, це рішення було до певної міри вимушеним – застарілі багатоцільові гелікоптери АВ-205 не могли з належною ефективністю функціонувати в складних природно-кліматичних умовах Афганістану. Поява в складі оперативної групи «Фенікс» гелікоптерів УН-90А не тільки дозволила суттєво підвищити ефективність традиційних завдань, які виконували багатоцільові машини (транспортування особового складу і невеликих вантажів, аеромедична евакуація), але й розширити їхній спектр за рахунок вогневої підтримки (з використанням встановлених в дверях вантажної кабіни кулеметів) і виконання функцій повітряного командного пункту. Гелікоптери УН-90А виявилися дуже корисним для забезпечення дій підрозділів Сил спеціальних операцій. Їхня роль не зводилась лише до перекидання таких підрозділів до місця проведення операції. Завдяки добрій стабільності в польоті УН-90А використовувались як вогневі платформи для снайперів, а сучасне бортове обладнання робило їх придатними для виконання функцій передових авіаційних навідників (*Daverio, 2013:53–55*). Операції в Іраку та Афганістані призвели до деякого зміщення акцентів в способах застосування гелікоптерів А-129СВТ. Дедалі більше місце в їхній бойовій роботі займали не завдання вогневої підтримки, а озброєна розвідка і супровід транспортних (багатоцільових) гелікоптерів. Це відобразилось і на класифікації – з 2007 р. А-129СВТ віднесли до класу EES (*Elicottero do Esplorazione e Scorta* – «гелікоптер для розвідки і супроводу») (*Rusiecki, 2015:61*).

Висновки. В останньому десятилітті ХХ ст. і на початку ХХІ ст. армійська авіація Сухопутних військ Італії пройшла досить складну еволюцію в організаційному і технічному плані. Був реалізований перехід від децентралізованої до централізованої організації. Це призвело до скорочення загальної кількості

частин армійської авіації, виведення їх зі складу загальновійськових частин і з'єднань та зведенням у полки армійської авіації.

На озброєння армійської авіації надійшов ударний гелікоптер А-129 «Мангуст» – перший представник такого класу техніки в Італії. Застарілі багатоцільові гелікоптери були частково замінені новими УН-90А, відбулась і заміна важких транспортних гелікоптерів СН-47С новими ІСН-47Е. Однак навіть з урахуванням цих поставок частка сучасної техніки в гелікоптерному парку армійської авіації станом на 2021 р. становила лише трохи більше половини.

Армійська авіація Сухопутних військ Італії активно залучалась до миротворчих і бойових операцій за кордоном. Для 90-х років ХХ ст. характерними були відносно нетривалі місії (наприклад, у Сомалі). У ХХІ ст. армійська авіація була задіяна у двох довготривалих операціях (в Іраку та Афганістані), які, до того ж, проводились в складних природно-кліматичних умовах. В місіях за кордоном були випробувані в бойових умовах гелікоптери нових типів (А-129 – під час операції в Сомалі, УН-90А – в Афганістані). Накопичений досвід вплинув на зміни як в тактиці бойового застосування, так і в конструкції гелікоптерів (наприклад, встановленні бортової гармати на А-129).

Використані посилання

Мельник В.В. (2022). Авіація сухопутних військ Польщі у 1994 – 2021 рр.: еволюція організаційної структури та озброєння. Військово-науковий вісник. Вип. 38. С. 322–333.

Мельник В.В. (2023). Еволюція армійської авіації США після завершення холодної війни. Військово-науковий вісник. Вип. 39. С. 126–136.

Харук А. (2016). Противотанковый «Мангуст»: вертолет А129. Авиация и время. № 5. С. 33–40.

Coenders R., van Sonsbeek R. & Roman N. (2018). Mountain avengers. 5° Reggimento Aviazione dell'Esercito «Rigel». Air Forces Monthly. № 9. P. 70–73.

Daverio D. (2013). УН-90А в Афганістані. Lotnictwo. № 11. P. 52–55.

Fiszer J. & Gruszczyński J. (2021). Lotnictwo wojskowe Włoch. Wojska Lądowe i Marynarka Wojenna. Lotnictwo Aviation International. № 12. P. 52–61.

Geissinger O. & Traldi S. (1997). NH90 – the new all military services helicopter. The Aeronautical Journal. № 101(1004). P. 159–168.

La storia dell'AVES. URL: <http://www.anae.it/aviazione-esercito/la-storia> (дата звернення 10.01.2024).

Po E. (2022). NH-90, il punto su un programma di successo. Rivista Italiana Difesa. № 5. P. 18–33.

Rusiecki M. (2006). Śmigłowiec NH.90 – czas sukcesów. Lotnictwo. № 12. P. 28–32.

- Rusiecki M. (2015). Agusta Westland A129. *Lotnictwo*. № 2. P. 52–63.
 The Military Balance 2022. (2022). Abingdon: Routledge Journals. 528 p.
 Wróbel T. (2015). Gwiazdne lotnictwo. Włoskie lotnictwo wojsk lądowych.
Lotnictwo Aviation International. № 3. P. 60–69.

References

- Melnyk V.V. (2022). Aviation of the Polish ground forces in 1994 - 2021: evolution of the organizational structure and armament. *Military-scientific bulletin*. Vol. 38. P. 322–333. (ukr.).
- Melnyk V.V. (2023). The evolution of US military aviation after the end of the Cold War. *Military-scientific bulletin*. Vol. 39. P. 126–136. (ukr.).
- Kharuk A. (2016). Anti-tank "Mongoose": A129 helicopter. *Aviation and time*. No. 5. pp. 33–40. (rus.).
- Coenders R., van Sonsbeek R. & Roman N. (2018). Mountain avengers. 5° *Reggimento Aviazione dell'Esercito «Rigel»*. *Air Forces Monthly*. № 9. P. 70–73. (eng.).
- Daverio D. (2013). UH-90A w Afganistanie. *Lotnictwo*. № 11. P. 52–55. (pol.)
- Fiszer J. & Gruszczyński J. (2021). Lotnictwo wojskowe Włoch. *Wojska Lądowe i Marynarka Wojenna*. *Lotnictwo Aviation International*. № 12. P. 52–61. (pol.).
- Geissinger O. & Traldi S. (1997). NH90 – the new all military services helicopter. *The Aeronautical Journal*. № 101(1004). P. 159–168. (eng.).
- La storia dell'AVES. URL: <http://www.anae.it/aviazione-esercito/la-storia> (accessed 10.01.2024). (it.).
- Po E. (2022). NH-90, il punto su un programma di successo. *Rivista Italiana Difesa*. № 5. P. 18–33. (it.).
- Rusiecki M. (2006). Śmigłowiec NH.90 – czas sukcesów. *Lotnictwo*. № 12. P. 28–32. (pol.).
- Rusiecki M. (2015). Agusta Westland A129. *Lotnictwo*. № 2. P. 52–63. (pol.).
 The Military Balance 2022. (2022). Abingdon: Routledge Journals. 528 p. (eng.).
- Wróbel T. (2015). Gwiazdne lotnictwo. Włoskie lotnictwo wojsk lądowych.
Lotnictwo Aviation International. № 3. P. 60–69. (pol.).

Kutska O., Lozynskiy P.

THE DEVELOPMENT OF ARMY AVIATION IN ITALY AT THE END OF THE XX – BEGINNING OF THE XXI CENTURY

In the last decade of the XX century and at the beginning of the XXI century army aviation of the Italian Ground Forces has undergone a complex evolution in organizational and technical terms. From the point of view of the organizational structure, there is a gradual transition from a decentralized to a centralized organization with a reduction in the number of small units and their consolidation into regiments. At the same time, general military units and units got rid of their aviation components. This made it possible to optimize the use of army aviation under the conditions of a significant reduction in its number.

Three achievements should be attributed to the main destructions in the technical aspect: 1) introduction of the A-129 attack helicopter, which meant the appearance of this class of equipment in the Italian army aviation; 2) partial replacement of outdated multipurpose helicopters with new UH-90A; 3) replacement of CH-47C heavy transport helicopters with new ICH-47F. At the same time, even taking into account these deliveries, as of 2021, the share of modern equipment in the helicopter fleet of the Army Aviation was only slightly more than half.

In the studied period, the army aviation of the Italian Ground Forces took an active part in peacekeeping and combat operations outside the country. Carrying out their small specifics in different time intervals. Until the 90s of the XX century, completely short-term operations (for example, in Somalia) were typical. Some of them were characterized by the involvement of sufficiently significant forces (Operation «Alba Neo» in Albania). In the XXI century army aviation was engaged in two long operations (in Iraq and Afghanistan), which, moreover, were conducted in difficult natural and climatic conditions. This required the establishment of an effective system of rotation of aviation units and their logistical support.

Keywords: army aviation, helicopter, Italy, peacekeeping operations, ground forces.

УДК: 94: 355.343.3(460)

ТРОФИМОВИЧ Л.В.

orcid.org/0000-0003-2393-9128

КОГУТ П.В.

orcid.org/0009-0007-3609-9582

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.41.2024.144-161>

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД УЧАСТІ ЗБРОЙНИХ СИЛ ІСПАНІЇ У БОРОТЬБИ З ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНИМ ТЕРОРИЗМОМ

Іспанія має багаторічний та унікальний досвід боротьби з внутрішньо-державним тероризмом, насамперед проти баскського сепаратистського угруповання ЕТА (Euskadi Ta Askatasuna), а у XXI столітті проти міжнародних екстремістських рухів. У статті проаналізовано особливості застосування національної жандармерії Цивільної гвардії та Збройних сил (далі – ЗС) Іспанії для протидії внутрішнім терористичним загрозам у останній чверті XX та початку XXI століть. Описано трансформацію завдань Цивільної гвардії, ЗС Іспанії, реформ у діяльності військових розвідувальних органів, змін у координації дій правоохоронних відомств із Міністерством оборони (далі – МО) Іспанії, що відбулися в епоху транснаціонального тероризму. Терористичний акт Аль-Каїди, який стався у Мадриді 11 березня 2004 року, став точкою відліку від початку кардинальних змін у системі національної безпеки Іспанії та активної участі військовослужбовців у заходах з попередження тероризму – в операції «Ромео-Майк». Військові підрозділи використовувалися для охорони важливих інфраструктурних об'єктів, а також залізничних сполучень, які були мішенями для атаки. У боротьбі із діяльністю міжнародних терористичних організацій Іспанія побудувала ефективну систему запобігання загрозам, яка складається із скоординованої діяльності силових відомств, розвідувальної спільноти, тісної співпраці із сусідніми країнами та жорсткої судово-правової системи.

Ключові слова: тероризм, боротьба з тероризмом, Збройні сили Іспанії, НАТО, операція «Ромео-Майк», Цивільна гвардія, розвідка, внутрішня функція збройних сил.

Постановка проблеми та її актуальність обумовлені тим, що рф для досягнення геополітичних цілей активно підтримує та опосередковано використовує діяльність терористичних організацій з метою дестабілізації стану у країнах, які вважає регіонами для реалізації своїх інтересів. Створення ситуації постійної суспільної напруженості розглядається як необхідне соціально-політичне підґрунтя для вирішення конфліктів на користь агресора. Враховуючи необхідність всебічної готовності до

Трофимович Лілія Володимирівна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних наук, Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного.

Когут Петро Володимирович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних наук, Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного.

© Трофимович Л.В., Когут П.В., 2024.

протистояння таким загрозам національній безпеці, як тероризм, та у контексті інтенсифікації євроатлантичної інтеграції України важливо вивчати досвід збройних сил країн-партнерів для подальшого визначення завдань вітчизняних ЗС всередині країни щодо протистояння підіривній діяльності рф. Антитерористична модель Іспанії є важливою з огляду на її історичні особливості та широкий спектр внутрішніх загроз, з яким довелося стикнутися країні в останні 50 років.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У вітчизняних наукових та публіцистичних працях досвід Іспанії у боротьбі із внутрішньодержавним тероризмом висвітлений доволі обмежено, дослідження використання ЗС у протидії тероризму фокусується виключно на участі іспанської армії в складі міжнародних коаліцій. Доцільно зазначити дослідження політичного тероризму в Іспанії Ольги Саган (*Sagan, 2017*), яке в історичному контексті пояснює національні особливості проявів терористичної загрози в Іспанії. Внесок у розкриття проблеми зробили іспанські дослідники: професор Фернандо Рейнарес (*Reinares, 2009*), завідувач кафедри політології Університету імені короля Хуана Карлоса; доктор Рут Бермехо-Касадо (*Bermejo-Casado, 2022*) із вищезгаданого навчального закладу; доктор Карлос Навахаас Зубельдіа (*Zubeldia, 2009*) з Міжнародного університету

Ла-Ріохи, який досліджував питання тероризму в контексті політології. Заслуговують на увагу публіцистичні праці експерта з питань тероризму, директора Департаменту внутрішньої безпеки Іспанії у 2018 – 2023 роках бригадного генерала Мігеля Баллестероса (*Ballesteros, 2006*).

Метою статті є здійснити аналіз трансформації ролі у боротьбі із внутрішньодержавним тероризмом ЗС Іспанії та Цивільної гвардії, яка є жандармерію у частковому підпорядкуванні військовому відомству країни .

Викладення основного матеріалу. ЗС Іспанії після завершення 36-річного періоду диктатури генерала Франко у 1975 році припинили розглядати як інструмент потенціального силового внутрішньодержавного примусу та розпочали процес демократизації. У ході першої військової реформи 1977 року було створено єдине Міністерство оборони, яке об'єднало окремі міністерства у справах армії, флоту і військово-повітряних сил. Іншими важливими реформами передбачалось призупинення обов'язкової військової служби, допуск жінок до служби та скорочення

чисельності ЗС. У 1982 році Іспанія вступила до НАТО. Відбулася поступова переорієнтація армії на нові функції, зокрема, на операції з підтримання миру за кордоном під егідою ООН. Стратегічний оборонний огляд 2003 року визначив, що ЗС можуть використовуватися для підтримки цивільної адміністрації у забезпеченні безпеки і добробуту громадян Іспанії (*Mestres, 2011*). А головним інструментом уряду у боротьбі з тероризмом всередині країни залишалася національна жандармерія – Цивільна гвардія (ісп.: *Guardia Civil*). Цивільна гвардія за часів диктатури Франко вважалась головним інструментом режиму у боротьбі з інакомисленням та опозицією, що було змінено в ході демократизації ЗС і після переходу Іспанії до конституційної монархії та парламентської демократії. Цивільна гвардія з 1978 року отримала подвійну підпорядкованість МО та Міністерству внутрішніх справ. Повноваження МО щодо Цивільної гвардії стосуються відбору кандидатів, кадрових і дисциплінарних питань, просування по службі. Питання озброєння та територіального розміщення і підготовки вирішуються спільно двома відомствами (*Ley Orgánica 2/1986*). Цивільна гвардія має обмежену кількість військової техніки і переважно легке озброєння, хоча в операціях з прикордонного контролю вона використовує гелікоптери та патрульні кораблі. Тим не менш, жандармерія є важливою інституцією в обороні країни, бере участь у закордонних військових місіях, а у випадку війни переходить під повний контроль МО Іспанії та стає на захист країни від зовнішнього нападу (*Lutterbeck, 2013 : 28*).

Досвід боротьби з ЕТА та радикальними рухами. У боротьбі з внутрішньодержавним тероризмом Цивільна гвардія накопичила великий історичний досвід, що включав: перемогу над анархістським тероризмом та повстанським рухом в Андалусії на початку минулого століття; протистояння республіканським партизанським угрупованням після Громадянської війни; вирішальний внесок у перемогу над марксистськими терористами Групи патріотичного антифашистського опору пер-шого жовтня (ісп.: *Grupos de Resistencia Antifascista Primerode Octubre, GRAPO*), включно із ліквідацією ватажків групи у 2000 та 2002 роках. Втім, основні зусилля Цивільної гвардії були спрямовані саме на боротьбу з ЕТА. ЕТА від створення у 1959 році і до саморозпуску у 2018-му позбавила життя 829 людей, провела масштабну кампанію терактів, пограбувань, вбивств та викрадень, що

зробило її найбільш смертоносною терористичною організацією в історії Іспанії (*Ballesteros, 2018*). Від 1989 до 2002-го року Цивільна гвардія заарештувала загалом 570 членів ЕТА, а це більше ніж 43% терористів, затриманих за цей період (*Cosido, 2002*).

Стратегія боротьби проти ЕТА включала руйнацію організаційного апарату, знищення бойових осередків та логістики сепаратистів. Паралельно проводилася кампанія з підриву підтримки ЕТА місцевим населенням: проходили арешти прихильників; закривалися підприємства, пов'язані з угрупованням; штучно створювалися умови для політичного розколу всередині ЕТА. Діяльність Цивільної гвардії, окрім проведення арештів, включала розвідку, розслідування та силові антитерористичні операції. Реформи в організації діяльності правоохоронних служб у 1980-ті роки, які включали часткове повернення до процедур часів диктатури Франко, давали право оперативним працівникам арештовувати бойовиків ЕТА на етапі планування атак. Дозволялося затримувати підозрюваних до 72-х годин без висунення звинувачень, прослуховувати телефонні дзвінки та перехоплювати пошту, виключалася амністія за терористичні злочини (*Argomaniz & Vidal-Diez, 2017*).

У 1980 році для операцій у Країні Басків і Наваррі були створені два спеціальні антитерористичні підрозділи Цивільної гвардії – Підрозділ спеціального втручання (ісп.: *Unidad Especial de Intervención, UEI*) та Підрозділ реагування в сільській місцевості (ісп.: *Unidad de Acción Rural, UAR*). До складу останнього у 1982 році увійшла елітна Група швидкого реагування (ісп.: *Grupo de Acción Rápida, далі – GAR*). Ці підрозділи проходили інтенсивну військову підготовку та використовувалися для місій з високим ступенем ризику, зокрема визволення заручників, арешт озброєних злочинців, охорона високопосадовців. GAR у ході боротьби з ЕТА заарештувала понад 360 бойовиків та провела майже 1000 обшуків (*Cosido, 2002*). Крім того, іспанський уряд розпочав активну співпрацю з Францією, проводилися спільні силові операції. Прикладом може слугувати Операція «Sokoа» в листопаді 1986 року, коли на меблевому заводі у провінції Андай було захоплено великий склад зброї, ракети для переносних зенітних комплексів, підпільна бухгалтерія та заарештовано 11 членів ЕТА. Операція завдала відчутного удару по діяльності угруповання (*Alexander, 2002: 168*). На період завершення Холодної війни ЕТА опинилася в ситуації, коли

досягти жодної зі своїх задекларованих цілей методами терору вже не було можливим. Почався цикл оголошень про припинення вогню у 1989, 1998, 2006, 2010 роках, які переривалися новими спалахами терористичної діяльності. У жовтні 2011 року ЕТА оголосила про припинення збройної боротьби, а згодом, у 2018 році, організація була розпущена, що дає привід говорити про фінальний успіх антитерористичних заходів, у тому числі й застосування Цивільної гвардії.

Проблема міжнародного тероризму в Іспанії. У 1980-х роках в Іспанії з'явилось кілька осередків іноземних сунітських та шіїтських екстремістів. У 1985 році пов'язана із Хезболлою група Ісламський джихад підірвала бомбу у мадридському ресторані, внаслідок чого загинуло 18 людей. Це стало першою атакою в Іспанії, здійсненою радикальною ісламістською організацією. Поступово Іспанія стала одним із центрів вербування джихадистів для підтримки моджахедів в Афганістані, а пізніше для участі у конфліктах в Алжирі, Боснії, Чечні, Іраку та Сирії. Про Іспанію часто згадували у терористичній пропаганді, зокрема через історію мусульмансько-го правління на території Піренейського півострову (аль-Андалус у VIII – XII століттях). Аль-Каїда стала панівною терористичною групою, що розпочала активну діяльність в Іспанії на початку 2000-х років. Протягом десятиліття терористична організація створювала в країні свою мережу, до якої входив осередок, що був ліквідований у листопаді 2001 року. Він був тісно пов'язаний із гамбурзьким осередком Аль-Каїди, до складу якого входили виконавці терактів 11 вересня 2001 року у США (*Reinares, 2009: 368*).

Найтрагічніший теракт в Іспанії стався 11 березня 2004 року, відомий як «11-М». Терористи Аль-Каїди заклали вибухівку в чотирьох поїздах у центрі Мадрида та його околицях. Внаслідок цих скоординованих атак загинуло 191 людина і понад 1800 отримали поранення. Дослідник тероризму Ф. Рейнарес стверджував, що теракт «11-М» став показовою помстою Усами бен Ладена за участь Іспанії у вторгненні до Іраку у 2003 році (*Muñoz, 2014*). Важливо, що в іспанському суспільстві також була поширеною думка, що атаки «11-М» не сталося б, якщо б уряд прем'єр-міністра Хосе Марія Аснара не підтримав вторгнення до Іраку. Повалення режиму Саддама Хусейна розглядалося суспільством Іспанії як акт агресії – від 80 до 90% населення виступали проти участі ЗС у цій війні. Теракти у Мадриді, що відбулися за три дні

до виборів у парламент, стали однією з причин програшу партії Аснара на виборах та виведення військ з Іраку новим прем'єр-міністром Хосе Луїсом Сапато (Zubeldia, 2009).

З початком активізації ДАШ у 2014 році тактика терористів на території Іспанії змінилася. Якщо Аль-Каїда традиційно віддавала перевагу ретельно спланованим, масштабним, символічним атакам, то лідер ДАШ Абу Бакр аль-Багдаді закликав своїх прихильників здійснювати напади в Європі, діючи групами та поодинокі з використанням бомб, ножів або автомобілів. Так 17 і 18 серпня 2017 р. з інтервалом менше дев'яти годин, було скоєно два теракти, відповідальність за які взяла на себе ДАШ. Терорист Юнес Абуяакуб виїхав фургоном на набережну у Барселоні, збив насмерть 16 і поранив 22-х людей. Тієї ж ночі брат Абуяакуба з групою спільників здійснили наїзд на пішоходів на морському курорті Камбрілс. Розслідування виявило, що терористи планували набагато масштабніші теракти з використанням трициклоацетонпероксиду однак вибух у лабораторії під час виробництва бомб змусив терористів змінити тактику (Reinares, 2018). ДАШ взяла на себе відповідальність за напад, трактуючи його як помсту за військову участь Іспанії у складі міжнародної коаліції на Близькому Сході. Через тиждень після нападів член ДАШ в Іспанії записав пропагандистське відео, в якому заявив, що терористи і надалі боротимуться за відвоювання Іспанії для мусульман (Ballesteros, 2018: 11). Ці теракти стали одним із епізодів масштабної кампанії терору в Європі: у цьому ж році відбулися атаки за схожими сценаріями у Лондоні, Манчестері та Стокгольмі, а роком раніше – у Берліні, Ніцці, Брюсселі та Стамбулі.

Дії ісламських угруповань докорінно відрізнялися від тактики ЕТА, якій успішно навчилася протидіяти іспанська жандармерія. Аль-Каїда та Ісламська держава не могли розраховувати на міцну базу прихильників всередині Іспанії, оскільки мусульмани становлять меншість (близько 4% населення) і географічно розпорошені по всій країні. Терористи діяли у рамках децентралізованої структури, часто незалежно один від одного, без прямого зв'язку із організаторами та керівництвом. Джихадисти активно вербували нових членів і поширювали салафітську ідеологію через Інтернет, роблячи ставку на радикалізацію молоді (Ballesteros, 2018).

Досвід боротьби із міжнародним тероризмом всередині країни. Поява загроз нового типу вимагала від уряду Іспанії нової стратегії у протидії внутрішньодержавному тероризму.

У травні 2002 року відбулася ключова зміна в діяльності іспанського розвідувального співтовариства. Було створено Національний розвідувальний центр (ісп.: Centro Nacional de Inteligencia, далі – CNI) у підпорядкуванні МО. На відміну від більшості країн Іспанія створила на національному рівні єдину розвідувальну службу, яка виконує функції зовнішньої і внутрішньої розвідки, а також контррозвідки. Королівський Закон 11/2002 поклав на CNI місію щодо забезпечення уряду інформацією і розвідувальними даними для запобігання загроз незалежності та цілісності Іспанії, національним інтересам і стабільності інститутів держави (Arcos, 2013). Від березня 2004 року до складу CNI було включено Національний криптологічний центр МО Іспанії – розвідувальний орган, відповідальний за кібербезпеку (*Real Decreto 421/2004*).

Однак саме масштабний теракт у Мадриді в 2004 році став точкою відліку нових радикальних змін у стратегії та національних підходах з протидії тероризму. Після вибухів у мадридських поїздах уряд віддав розпорядження про залучення Збройних сил Іспанії для посилення спостереження за об'єктами стратегічної комунікаційної інфраструктури. 18 березня 2004 року Начальник Генерального штабу підписав наказ про операцію «Ромео-Майк», ініціювавши залучення військових підрозділів для захисту 40 стратегічних об'єктів по всій країні. У перші дні операції були посилені заходи безпеки у місцях масового скупчення людей: на автобусних і залізничних вокзалах, у портах і аеропортах, а також у великих торгових центрах. Підрозділи морської піхоти та сухопутних військ, зокрема 12-ої бронетанкової бригади «Гвадаррма» та 10-ої механізованої бригади, здійснювали патрулювання швидкісних залізничних шляхів у провінціях Кордова, Сьюдад-Реаль і Толедо, Сеговія та інших (рис. 1). Це завдання набуло особливої важливості після випадку виявлення 2 квітня 2004 року пакунку з вибухівкою біля колій у Толедо. Також армія залучалася для охорони великого нафтохімічного заводу в Таррагоні, паливного комплексу в Пуертольяно, атомних станцій у провінції Гвадалахара. У ході операції «Ромео-Майк» здійснювали охорону водосховищ і дамб. В автономному місті Мелілья війська проводили нагляд за мечетями та синагогами, передбачаючи, що релігійні центри з великою кількістю прихожан можуть стати об'єктами для нападів. У найвищій ступінь готовності були переведені підрозділи РХБ-захисту у Ферролі, Кадісі, Картахені і

Лас-Пальмасі. Патрульні кораблі «Аталая» і «Сервіола», шість корветів і десантний корабель «Ернан Кортес» були задіяні в охороні іспанського узбережжя. У здійсненні повітряного патрулювання брали участь вертольоти 3-ї, 5-ї і 6-ї ескадрилій. Загалом в операції «Ромео-Майк», після терактів 11 березня, були задіяні близько 30000 військовослужбовців та 3000 одиниць техніки (Hernández, 2005: 40). Коли рівень загрози знизився, участь ЗС поступово скоротилась до 300 військовослужбовців, які охороняли високошвидкісні залізничні сполучення (Díaz, 2004: 32).

Операція «Ромео-Майк» також запроваджувалась під час різдвяних та новорічних свят у грудні 2004 – січні 2005 року. 4740 військовослужбовців (у три послідовні зміни по 1580 осіб) брали участь у спільних патрулях із поліцією та здійснювали охорону близько тридцяти стратегічних цілей, зокрема, аеропортів та атомних електростанцій. Втім основні завдання виконували 28500 поліцейських і 36800 бійців Цивільної гвардії (Díaz, 2004: 32). «Ромео-Майк» відновлялася впродовж 8 – 12 березня 2005 року для забезпечення безпеки Міжнародного саміту з питань тероризму, демократії та безпеки в Мадриді. У рамках операції контроль повітряного простору був посилений літаком НАТО дальнього радіолокаційного виявлення AWACS, вісьмома винищувачами F-18 і C-101 та двома вертольотами «Cougar» Повітряних сил Іспанії. 71-й зенітний артилерійський полк розгорнув дві батареї ракет «Hawk» на околицях столиці (Hernández, 2005 : 41). Близько 1000 військовослужбовців розгорталися для виконання завдань операції «Ромео-Майк» після терактів у Лондоні в липні 2005 року (Tarilonte, 2005: 55).

Після «М-11» було оперативно створено професійний апарат розвідників і аналітиків, які відповідали за моніторинг у соціальних мережах, вивчали діяльність релігійних громад, організували мережу агентів та інформаторів. Кількість спеціалістів у зовнішніх службах, які займалися питаннями міжнародного тероризму, зросла на 72% у Національній поліції та на 22% – у Цивільній гвардії. Було збільшено кількість перекладачів з арабської мови та урду, посилено співпрацю із мусульманськими спільнотами Іспанії. Міністр внутрішніх справ Хосе Антоніо Алонсо у своєму першому виступі перед парламентом у травні 2004 року заявив про «набір якомога більшої кількості персоналу для поліції та Цивільної гвардії з відповідних етнічних груп» для належної протидії глобальному тероризму (Reinares, 2009).

Рис.1. Військовослужбовці 12-го кавалерійського розвідувального полку «Фарнезіо» під час патрулювання залізничних шляхів і вокзалів у провінціях Авіла, Сеговія, Мадрид і Сьюдад-Реаль.

28 травня 2004 року було створено Національний анти-терористичний координаційний центр (ісп.: Centro Nacional de Coordinación Antiterrorista; далі – CNCA) зі штаб-квартирою на околиці Мадрида. Штат CNCA налічував близько 60 осіб, половину штату складали аналітики з Національної поліції та Цивільної гвардії, які працювали разом з представниками розвідки CNI з МО Іспанії. Центр координував операції та обмін інформацією з іноземними розвідувальними агентствами Великої Британії, США, Нідерландів, Франції, ФРН, країн Африки (Celaya, 2009: 24). Створення CNCA стало значним кроком вперед, як з точки зору інтегрованого розвідувального аналізу – ключового інструменту, що дозволив уряду приймати зважені рішення щодо політики безпеки. CNCA організував створення єдиної бази даних, яка забезпечувала швидкий доступ усіх правоохоронних структур до інформації щодо тероризму. Ця система повноцінно запрацювала у 2006 році і об'єднала паспортні дані, облікові записи щодо зброї та вибухових речовин, списки пасажирів, а також каталог записів голосів і відбитків пальців. Після ратифікації закону Ley Organica 10/2007 до цього списку були

додані ідентифікатори ДНК. Крім того, надано доступ до поліцейських протоколів і списків пасажирів рейсів з третіх країн. На створення CNCA та програму об'єднання поліцейських баз даних було витрачено майже 19 мільйонів євро (*Reinares, 2009: 374 – 376*).

Розвідувальний центр ЗС Іспанії (ісп.: Centro de Inteligencia de las Fuerzas Armadas, CIFAS), що був створений у 2005 році, також розпочав обмін інформацією із CNI (*Reinares, 2009: 384*). Таким чином, таємна інформація військового відомства, зокрема дані супутникового спостереження, авіарозвідки, радіоелектронної розвідки могли бути використані для боротьби з тероризмом.

Прийнятий у березні 2005 року План запобігання та захисту від тероризму (ісп.: Plan de Prevencion y Proteccion Antiterrorista) передбачав можливість залучення військовослужбовців ЗС Іспанії для виконання низки допоміжних антитерористичних завдань (включаючи моніторинг повітряного простору) на запит міністра внутрішніх справ (*Reinares, 2009*). У той же час, Стратегічний оборонний огляд визначив необхідність підготовки армії до боротьби з тероризмом, як до нового завдання ЗС, підкреслюючи, що атаки «М-11» є новий етапом в еволюції оборони. Цей документ постановив, що напрямками діяльності ЗС у боротьбі з тероризмом є: співпраця з НАТО та ЄС, участь у миротворчих операціях, надання підтримки правоохоронним органам. Закон про національну оборону 2005 року також визначив завдання ЗС, пов'язані з антитерористичною діяльністю: захист національних територій; перехоплення літаків, які захоплені терористами; захист безпеки іспанців за кордоном, підтримка державних органів влади та правоохоронних органів. Останнє завдання включало прикордонний і береговий нагляд, захист критичної інфраструктури, логістичну підтримку, військову розвідку, виявлення та знешкодження вибухових пристроїв, радіаційний, хімічний та біологічний захист (*Ballesteros, 2006*).

В межах цих реформ у 2005 році було створено Військовий підрозділ з надзвичайних ситуацій (ісп.: Unidad Militar de Emergencias) зі штаб-квартирою у Торрехон-де-Ардос. Структура підрозділу включає: штаб, окремий полк екстреної підтримки і втручання, транспортний батальйон, 5 окремих батальйонів, які дислоковані у різних регіонах країни, та навчальний центр. Завданням новоствореного підрозділу стало надання допомоги державним установам та органам влади в таких екстрених ситуаціях, як, наприклад, наслідки великих терористичних атак.

Військовий підрозділ із надзвичайних ситуацій набув спроможності реагування на радіаційні, біологічні та хімічні загрози, організації зв'язку, отримав на озброєння сучасні інженерні і транспортні засоби, високотехнологічне рятувальне обладнання (Jiménez, 2013).

Активну роль у проведенні арештів та спецоперацій проти джихадистського тероризму продовжила виконувати Група швидкого реагування GAR, до штату якої входили 500 військово-вслужбовців. Група здійснювала операції, пов'язані з підвищеним ризиком, у населених пунктах; проводила оперативні заходи на дорогах загального користування; підсилювала охорону кордонів та важливих об'єктів. GAR виконувала завдання не лише на території Іспанії, але й активно залучалася як підрозділ МО до міжнародних місій. Представники GAR навчали правоохоронців Іраку протистояти терористам ДАШІ, тренували місцеві сили безпеки у Західній Африці. Спецназ GAR у 2005 – 2009-х роках виконував завдання у Боснії, Косово, Афганістані, здійснював охорону посольств у Ізраїлі та Лівані, надавав допомогу після землетрусу на Гаїті в 2010 році (Sanz, 2019).

Таким чином, на момент активізації ДАШІ Іспанія вже практично втілила у життя нову ефективну стратегію протидії тероризму, яка спиралася на аналіз розвідувальної інформації СІІ, правоохоронну активність Цивільної гвардії та Національної поліції, жорстке антитерористичне законодавство та діяльність Національної судової колегії (ісп.: Audiencia Nacional) – високого суду зі значними юридичними повноваженнями (Ballesteros, 2018). Такий підхід дозволив від 2013 до 2021 року запобігти понад 80-ти терористичним змовам, при цьому терористам вдалося здійснити лише чотири атаки. Упродовж 2013 – 2019-го років суди розглянули 181 справ, пов'язаних із тероризмом, більшість вироків були обвинувальними (Cragin, Bartlett & Crass, 2021). У період від 11 березня 2004 року до жовтня 2019 року правоохоронцями було виявлено 248 іноземних бойовиків-терористів і 825 осіб було заарештовано за діяльність, пов'язану з джихадистським тероризмом (Bermejo-Casado, 2022: 219). У другій половині 2010-х років різко зросла кількість операцій правоохоронців та жандармерії, що проводиться на території Іспанії (рис. 2.). Крім того, жорсткішими стали статті кримінального кодексу, що дозволили переслідувати осіб, які прославляють тероризм у соціальних мережах або навіть опосередковано співпрацюють із терористичними організаціями.

Важливу роль у попередженні тероризму продовжує відігравати міжнародне співробітництво із Марокко. Спільний кордон із іспанськими анклавомі Сеута та Мелілья забезпечував джихадистам, які побудували розвинену мережу в Африці, відносно легкий доступ до Іспанії. Ключем до рішення проблеми стала тісна міжвідомча співпраця, яка полягала у розміщенні іспанських слідчих у Рабаті, а офіцерів Головного управління національної безпеки Марокко – у містах Іспанії. Таке партнерство дозволило виявити та провести низку арештів бойовиків, фінансистів та вербувальників Аль-Каїди та ДАІШ у двох країнах (*Cragin et al., 2021*). Ця співпраця активно триває, проводяться спільні арешти вербувальників та операції проти терористичної мережі.

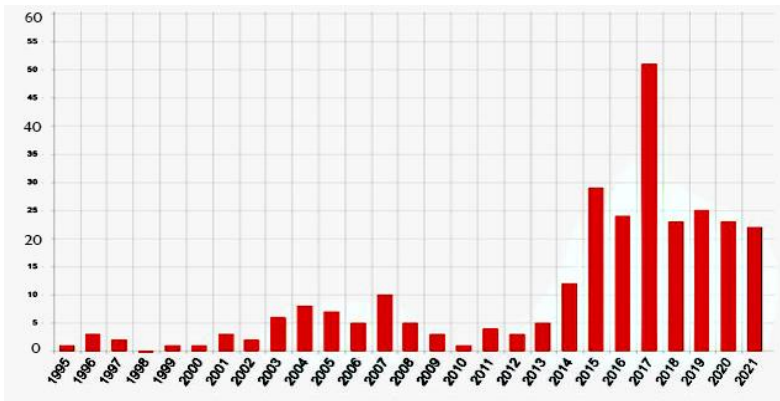

Рис. 2. Кількість антиджихадистських операцій в Іспанії в 1995-2021 рр. До переліку увійшли поліцейські операції, проведені Національним корпусом поліції, Цивільною гвардією, Моссос д'Ескадра (назва поліції Каталонії) та Національним розвідувальним центром МО Іспанії та були висвітлені в засобах масової інформації. Пік операцій прийшовся на 2017 рік, коли відбулися теракти у Барселоні та Камбрілі.

Станом на час написання статті інтенсивність проведення антитерористичних операцій на території Іспанії залишається, порівняно із останніми 5-ма роками, високою (рис. 3) (*Igualada, 2023*). Ключову роль у здійсненні цих операцій продовжують відігравати цивільні правоохоронні органи, підрозділи жандармерії у т.ч. GAR, Національний розвідувальний центр, а також іноземні організації: Марокканське управління національної безпеки, Європол та Інтерпол. У той же час, аналіз

цих операцій демонструє, що підрозділи ЗС активної участі в заходах протидії внутрішньодержавному тероризму від 2005 року не беруть, що відповідає положенням Стратегії безпеки Іспанії, яка передбачає участь ЗС виключно у здійсненні охорони критичної інфраструктури та стратегічних об'єктів у випадку оголошення високих рівнів терористичної загрози (*Gobierno De España, 2011: 41*).

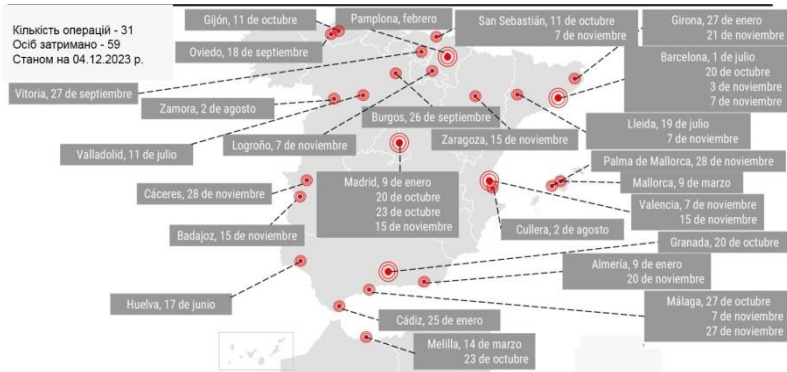

Рис. 3. Географія силових антиджихадистських операцій в Іспанії у 2023 році

Початок другої декади ХХІ століття приніс нові виклики національній безпеці Іспанії, що включали поширення громадського руху на підтримку незалежності Каталонії. Демонстрації в регіоні Басків також тривають, лунають заклики до звільнення з ув'язнення колишніх членів ЕТА, що свідчить про те, що процес примирення у баскському конфлікті ще не повністю реалізований. Із широкомасштабним вторгненням РФ в Україну ситуація із внутрішнім тероризмом в Іспанії зазнала нового повороту. В листопаді-грудні 2022 року терористи розіслали поштові бомби прем'єр-міністру Іспанії Педро Санчесу, до посольств США та України, на військову авіабазу Торрехон поблизу Мадрида та на поштову адресу МО Іспанії. Першочергово підозра слідчої групи зосередилася на радикальній воєнізованій групі «російський імперський рух». Правоохоронці припускали, що спецслужби РФ використали відому тактику

Аль-Каїди для того, щоби спробувати паралізувати підтримку України та створити атмосферу страху (*Wong, Barnes & Schmitt, 2023*). Втім після арешту в липні 2023 року Помпео Гонзалеса – про-російського терориста-одинака, що розіслав бомби, достовірно

підтвердити його зв'язок із радикальними групами не вдалося (Miguel, 2023).

Висновки. У ХХІ столітті, зіткнувшись із появою нових загроз національній безпеці, Іспанія вибудувала дієву систему протистояння внутрішньодержавному тероризму, яка спиралася: по-перше, на жорстку законодавчу базу; по-друге, на ефективну діяльність правоохоронних органів, у т.ч. Цивільної гвардії із її великим досвідом оперативної діяльності в боротьбі з ЕТА; по-третє, на потужне посилення скоординованої роботи розвідувальних органів, включно із військовою розвідкою; та на поглиблену міжнародну співпрацю у сфері контртероризму. Збройні сили Іспанії короткостроково стали важливим інструментом посилення безпеки у 2004-2005 роках, коли терористична загроза в країні досягала найвищих рівнів, а правоохоронна система ще не була адаптована до нових викликів. До особливостей використання армії можна віднести виконання такого особливого завдання, як охорона залізничної інфраструктури, що стала мішенню терористичних атак. Важливою ролі набув Національний розвідувальний центр МО Іспанії, який донині залишається однією з ключових інституцій у попередженні терористичної діяльності. Для України, яка водночас із збройним протистоянням рф стикається із численними прихованими діями агресора, спрямованими на дестабілізацію ситуації в державі, важливо звернути увагу на практику і досвід Іспанії для удосконалення функціонування загальнодержавної системи боротьби з тероризмом.

Використані посилання

Саган, О. В. (2017). "Іспанія у протидії екстремізму і тероризму в період новітньої історії." *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія.* № 1 с.42 – 55.

Alexander Y. (2002). *Combating terrorism: strategies of ten countries.* University of Michigan Press. 448 p.

Arcos R. (2013). *Spain from: Routledge Companion to Intelligence Studies* London: Routledge.384 p.

Argomaniz J., Vidal-Diez A. (2017). Examining deterrence and backlash effects in counter-terrorism: The case of ETA. In *Criminology Theory and Terrorism.* London: Routledge. P. 170 – 191.

Ballesteros A. (2018). Counter-Terrorism Efforts in Spain. *Counter Terrorist Trends and Analyses.* Vol.10. №11. P. 9 – 3. URL: https://www.researchgate.net/publication/336371414_Counter-Terrorism_Efforts_in_Spain

Ballesteros M. Á. (2006). El papel de las fuerzas armadas en la lucha contra el terrorismo internacional. *Real Instituto Elcano*. URL: <https://www.realinstitutoelcano.org/analisis/el-papel-de-las-fuerzas-armadas-en-la-lucha-contra-el-terrorismo-internacional/>

Bermejo-Casado R. (2022). Profiles and Patterns of Jihadist Radicalization. In Settoul, E., & Balzacq, T. (Eds.), *Radicalization in Theory and Practice. Understanding Religious Violence in Western Europe*, Ann Arbor:University of Michigan Press. P. 212 – 233.

Celaya F. (2009). The terrorist threat is being materially and normatively shaped by national and global institutions of law and order: Spain and beyond. *Athena Intelligence Journal* . №. 4. P. 7 – 34.

Cosido I. (2002). Spanish Policy Against Terrorism: The Guardia Civil and ETA. *Grupo de Estudios Estratégicos*. URL: <http://www.gees.org/articulos/spanish-policy-against-terrorism-the-guardia-civil-and-eta>

Cragin K., Bartlett M., & Crass W. (2021). Recalibrating U.S. Counterterrorism: Lessons Learned From Spain. *Lawfare*. URL:<https://www.lawfaremedia.org/article/recalibrating-us-counterterrorism-lessons-learned-spain>

Díaz P. (2004) Dispositivo antiterrorista. *Revista Española de Defensa*. Iss. 17. № 202. Diciembre 2004. P.32. URL:<https://www.defensa.gob.es/Galerias/documentacion/revistas/2004/202.pdf>

Gobierno De España. (2011). «Spanish Security Strategy: Everyone's Responsibility» *Madrid: Boletín Oficial del*.

Hernández V. (2005). Operación ROMEO-MIKE. *Revista Española de Defensa* Iss. 18 №205. Marzo de 2005. P. 39– 41. URL: <https://www.defensa.gob.es/Galerias/documentacion/revistas/2005/205.pdf>

Igualada C. (2023). Operaciones contra el yihadismo en España. *Observatorio internacional de estudios sobre terrorismo*.URL: <https://observatoriotterrorismo.com/operaciones-policiales-antiyihadistas-por-las-fuerzas-y-cuerpos-de-seguridad-espanoles/>

Jiménez J. L. G. (2013). La Unidad Militar de Emergencias. *Cuadernos de estrategia*, №165. P. 143 – 180.

Ley Orgánica 2/1986, de 13 de marzo, de Fuerzas y Cuerpos de Seguridad. De la Guardia Civil. URL: <https://www.boe.es/eli/es/lo/1986/03/13/2/con>

Lutterbeck D. (2013). Demilitarizing the gendarmerie? The Cases of France, Italy and Spain. *The Paradox of Gendarmeries: Between Expansion, Demilitarization & Dissolution*. Vol. 8. P.20–31. URL:<http://www.jstor.org/stable/j.ctv6zdbp1.5>

Mestres L. (2011). The long road to the Spanish Security Strategy. *Notes internacionales CIDOB*, Vol. 39. №. 1. URL:https://www.files.ethz.ch/isn/133453/NOTES%2039_LAIA%20MESTRES.pdf

Miguel C. (2023). El jubilado burgalés «solitario y pro-ruso» que se encontraba entre los delincuentes más buscados. *BURGO Sconecta*. 25 Jan. 2023. URL: <https://www.burgosconecta.es/provincia/miranda/kremlin-ruso-jubilado-20230125194743-nt.html>

Muñoz P. (2014) El 11-M fue una venganza por los golpes de España al yihadismo; Irak, el pretexto. *Diario ABC*. URL: <https://www.abc.es/espana/20140310/abci-reinares-201403100949.html>

Real Decreto 421/2004, de 12 de marzo, por el que se regula el Centro Criptológico Nacional. Ministerio de Defensa URL: <https://www.boe.es/eli/es/rd/2004/03/12/421>

Reinares F. (2009). After the Madrid Bombings: Internal Security Reforms and Prevention of Global Terrorism in Spain. *Studies in Conflict & Terrorism*, Vol. 32. № 5. P. 367–388. DOI:10.1080/10576100902836767

Sanz J. M. (2019). Reconocimiento al Grupo de Acción Rápida, las fuerzas de operaciones especiales de la Guardia Civil. *Defensa.com*. URL: <https://www.defensa.com/espana/reconocimiento-grupo-accion-rapida-fuerzas-operaciones-guardia>

Tarilonte E. (2005) Terror en Londres. *Revista Española de Defensa* Iss.18. № 209-210. Julio/Agosto de 2005. P. 52 – 55. URL: <https://www.defensa.gob.es/Galerias/documentacion/revistas/2005/209-210-rev.pdf>

Wong E., Barnes J. E., & Schmitt E. (2023). *Russian Agents Suspected of Directing Far-Right Group to Mail Bombs in Spain*. The New York Times. 22 Jan 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/01/22/us/politics/russia-spain-letter-bombs.html>

Zubeldia C. (2009). From the “War on Terror” to the Terror of War: Spanish Defense Policy after 9/11. *Armed Forces, Soldiers and Civil-Military Relations*, P. 231–244. DOI:10.1007/978-3-531-91409-1_14

References

Sahan O. V. (2017). "Ispaniia u protydii ekstremizmu i teroryzmu v period novitnoi istorii." *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii: Filosofii. Sotsiologiia. Politologiia* № 1 P.42 – 55. (ukr).

Alexander Y. (2002). *Combating terrorism: strategies of ten countries*. University of Michigan Press. 448 p. (eng).

Arcos R. (2013). Spain from: Routledge Companion to Intelligence Studies London: Routledge. 384 p. (eng).

Argomaniz J., Vidal-Diez A. (2017). Examining deterrence and backlash effects in counter-terrorism: The case of ETA. In *Criminology Theory and Terrorism* London: Routledge. P. 170 – 191. (eng).

Ballesteros A. (2018). Counter-Terrorism Efforts in Spain. *Counter Terrorist Trends and Analyses*. Vol. 10. No. 11. P.9 –13. URL: https://www.researchgate.net/publication/336371414_Counter-Terrorism_Efforts_in_Spain (eng).

Ballesteros M. Á. (2006). El papel de las fuerzas armadas en la lucha contra el terrorismo internacional. *Real Instituto Elcano*. URL:<https://www.realinstitutoelcano.org/analisis/el-papel-de-las-fuerzas-armadas-en-la-lucha-contra-el-terrorismo-internacional/> (esp).

Bermejo-Casado R. (2022). Profiles and Patterns of Jihadist Radicalization. In Settoul, E., & Balzacq, T. (Eds.), *Radicalization in Theory and Practice. Understanding Religious Violence in Western Europe*, P. 212 – 233. Ann Arbor: University of Michigan Press. (eng).

Celaya F. (2009). The terrorist threat is being materially and normatively shaped by national and global institutions of law and order: Spain and beyond. *Athena Intelligence Journal* No. 4. P. 7 – 34. (eng).

Cosido I. (2002). Spanish Policy Against Terrorism: The Guardia Civil and ETA. *Grupo de Estudios Estratégicos*. URL: <http://www.gees.org/articulos/spanish-policy-against-terrorism-the-guardia-civil-and-eta> (eng).

Cragin K., Bartlett M., & Crass W. (2021). Recalibrating U.S. Counterterrorism: Lessons Learned From Spain. *Lawfare*. URL:<https://www.lawfaremedia.org/article/recalibrating-us-counterterrorism-lessons-learned-spain> (eng).

Díaz P. (2004) Dispositivo antiterrorista. *Revista Española de Defensa*. Iss.17. No.202. Diciembre 2004. P. 32. URL:<https://www.defensa.gob.es/Galerias/documentacion/revistas/2004/202.pdf> (eng).

Gobierno De España. (2011). «Spanish Security Strategy: Everyone's Responsibility». *Madrid: Boletín Oficial del.* (esp).

Hernández V. (2005). Operación ROMEO-MIKE. *Revista Española de Defensa* Iss.18 No. 205. Marzo de 2005. P 39 –41. URL: <https://www.defensa.gob.es/Galerias/documentacion/revistas/2005/205.pdf> (esp).

Igalada C. (2023). Operaciones contra el yihadismo en España. *Observatorio internacional de estudios sobre terrorismo*. URL: <https://observatorioterorismo.com/operaciones-policiales-antiyahadistas-por-las-fuerzas-y-cuerpos-de-seguridad-espanoles/> (esp).

Jiménez J. L. G. (2013). La Unidad Militar de Emergencias. *Cuadernos de estrategia*, No165. P. 143 – 180. (esp).

Ley Orgánica 2/1986, de 13 de marzo, de Fuerzas y Cuerpos de Seguridad. De la Guardia Civil. URL: <https://www.boe.es/eli/es/lo/1986/03/13/2/con> (esp).

Lutterbeck D. (2013). Demilitarizing the gendarmerie? The Cases of France, Italy and Spain. *The Paradox of Gendarmeries: Between Expansion, Demilitarization & Dissolution*. Vol. 8. P. 20–31. URL:<http://www.jstor.org/stable/j.ctv6zdbp1.5> (eng).

Mestres L. (2011). The long road to the Spanish Security Strategy. *Notes internacionales CIDOB*, Vol. 39. No.1. URL:https://www.files.ethz.ch/isn/133453/NOTES%2039_LAIA%20MESTRES.pdf (eng).

Miguel C. (2023). El jubilado burgalés «solitario y pro-ruso» que se encontraba entre los delincuentes más buscados. *BURGOSconecta*. 25 Jan. 2023. URL: <https://www.burgosconecta.es/provincia/miranda/kremlin-ruso-jubilado-20230125194743-nt.html> (esp).

Muñoz P. (2014) El 11-M fue una venganza por los golpes de España al yihadismo; Irak, el pretexto. *Diario ABC*. URL: <https://www.abc.es/espana/20140310/abci-reinares-201403100949.html> (esp).

Real Decreto 421/2004, de 12 de marzo, por el que se regula el Centro Criptológico Nacional. Ministerio de Defensa URL:<https://www.boe.es/eli/es/rd/2004/03/12/421>(esp).

Reinares F. (2009). After the Madrid Bombings: Internal Security Reforms and Prevention of Global Terrorism in Spain. *Studies in Conflict & Terrorism*, Vol. 32. No. 5. P. 367–388. DOI:10.1080/10576100902836767 (eng).

Sanz J. M. (2019). Reconocimiento al Grupo de Acción Rápida, las fuerzas de operaciones especiales de la Guardia Civil. *Defensa.com*. URL: <https://www.defensa.com/espana/reconocimiento-grupo-accion-rapida-fuerzas-operaciones-guardia> (esp).

Tarilonte E. (2005) Terror en Londres. *Revista Española de Defensa* Iss. 18. No. 209-210. Julio/Agosto de 2005. P. 52 – 55. URL: <https://www.defensa.gob.es/Galerias/documentacion/revistas/2005/209-210-rev.pdf> (esp).

Wong E., Barnes J. E., & Schmitt E. (2023). *Russian Agents Suspected of Directing Far-Right Group to Mail Bombs in Spain*. The New York Times. 22 Jan 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/01/22/us/politics/russia-spain-letter-bombs.html> (eng).

Zubeldia C. (2009). From the “War on Terror” to the Terror of War: Spanish Defense Policy after 9/11. *Armed Forces, Soldiers and Civil-Military Relations*, P.231–244. DOI:10.1007/978-3-531-91409-1_14 (eng).

**Trofymovych L., Kohut P/
THE HISTORICAL EXPERIENCE OF THE SPANISH ARMED FORCES
IN COMBATING DOMESTIC TERRORISM**

Spain has a long and unique experience in the fight against internal terrorism, against the Basque separatist group ETA (Euskadi Ta Askatasuna) and against international extremist movements. The article analyses the specificities of the national gendarmerie of the Guardia Civil and the Armed Forces of Spain involvement in the combating of internal terrorist threats in the last quarter of the twentieth century and the beginning of the twenty-first century. The author describes the changing roles of the Guardia Civil and the Armed Forces of Spain, the Ministry of Defense of Spain reforms in military intelligence activities and coordinating law enforcement changes that took place in the era of transnational terrorism. The al-Qaeda terrorist attack in Madrid on March 11, 2004 was the starting point for fundamental changes in the Spanish national security system, the beginning of the active participation of military personnel in the prevention of terrorism under the name of Operation Romeo-Mike. To protect key infrastructure facilities and rail lines targeted for attack, military units were deployed. The article shows that, in the fight against international terrorist organizations, Spain has established an effective system of threat prevention and response, which includes coordinated activities of law enforcement agencies, intelligence community and close cooperation with neighboring countries.

Keywords: domestic terrorism, counterterrorism, Spanish Armed Forces, NATO, Operation Romeo Mike, Civil Guard, intelligence, internal function of the armed forces.

HISTORICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF ORGANIZATIONAL LEARNING WITHIN THE NORTH ATLANTIC ALLIANCE (1949–2024)

The article examines the historical aspects of the development of organizational learning within the North Atlantic Alliance (1949–2024). The study focuses on a systematic examination of the creation and operation of the Joint Lessons Learned System (JLLS), which defines the form and essence of organizational learning in NATO throughout the specified chronological period.

Historical analysis of the JLLS is conducted along four features (Lessons Learned (LL) Structure, LL Process, LL Training, and LL Tools), corresponding to the key components of NATO's LL Capability. Based on the research results, three main stages of development of organizational learning within NATO are identified: 1) Formation (1949–2002); 2) Enhancement of LL Capability (2003–2010); 3) Modernization (2011–2020); 4) Evolution based on Digital Transformation (2021–present).

The military-historical study is relevant in the context of the urgent need for further improvement of organizational learning in the Armed Forces of Ukraine to counter Russian armed aggression against our state and ensure interoperability with the North Atlantic Alliance.

Keywords: organizational learning, lessons learned system, NATO.

Introduction: The results of the historical analysis of wars and armed conflicts in the 20th and 21st centuries indicate that the effectiveness of the training and employment of the armed forces largely depends on their capabilities to adapt to constantly changing conditions quickly and needs at the strategic, operational, and tactical levels. These capabilities directly depend on the effectiveness of organizational learning which is one of the key driving forces of the evolutionary development of military affairs.

The term 'organizational learning' was first used in 1963 by American scholars Richard Cyert and James March, who initiated the development of the fundamental principles of organizational learning (*Cyert & March 1963*). Afterward, in the 1970s and 1980s, there was the first significant advancement in theories within this scientific field. In 1977, Chris Argyris published the first scientific work dedicated to organizational learning (*Argyris 1977, Shipton 2004*). Over time, two

Пашук Юрій Михайлович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов та військового перекладу Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Пашук Ю.М., 2024.

scholarly schools emerged, which developed three classical theories that employed diverse OL models and methodologies (*Leavitt 2011, p. 7*): “1) experiential learning theory from the ‘cognitive’ school; 2) adaptive and generative learning theory from the ‘cognitive’ school; and 3) assimilation theory from the ‘behavioural’ school”.

Accordingly, today there is a variety of definitions of ‘OL’ proposed by different scientists (*Basten & Haamann 2018; Leavitt 2011; Shipton 2004*). In the military context ‘organizational learning’ can be identified as creation of lessons learned (LL) structure, process, and tools and their systematic employment within a military organization (e.g., armed forces, etc.) to enhance its collective LL ability to analyse acquired knowledge and experiences, disseminate, and transform them into remedial actions aimed at improving organizational activities, doctrines, guidelines, and procedures (*Basten & Haamann 2018; Chiva, Ghauri & Alegre 2014; Dyson 2019; Leavitt 2011; Marcus 2015, 2017; Serena 2011*). The primary goal of OL is “to minimize the risks of repeating mistakes and increase the chances of achieving success and victories in the future” (*Dyson 2019; Marcus 2015, 2017; NATO 2022*).

From the historical perspective, it is commonly believed that the practical application of basic OL principles preceded corresponding theoretical research and was initiated in the armed forces of Britain and Germany during World War I (*Dyson 2019, p.3; Foley 2014, pp.287-90; Mains & Ad Ariely 2012, p.166*).). During the War, the British and German armies utilized various OL methods, techniques, and practices. However, their distinct military cultures influenced how lessons were absorbed (*Foley 2014*). The British army leaned towards informal and semiformal learning approaches, while the German army, with its contrasting organizational culture, heavily relied on formal learning procedures (*Foley 2014*).

During World War II and the onset of the Cold War, there was further significant development in the practices of organizational learning. In this context, it is worth highlighting the US Armed Forces (US AF), which in the 1970s and 1980s, particularly during the Vietnam War (1955-1975) and several contingency operations (Cambodia, 1975; Iran, 1980; and Grenada, 1983), the After-Action Review (AAR), one of the new OL techniques, was successfully implemented (*Landry, p. 5; Waliński 2016, p. 98*). This allowed for substantial improvements in rewriting military doctrines and making changes to training procedures in the US AF (*Landry, p. 5; Waliński 2016, p. 98*).

A notable instance of the symbiosis between the OL theory and practice concerns the use of formal learning procedures in the US Army in 1984 to study the lessons of the “Urgent Fury” military operation. This methodology was initially utilized by the Army Studies Group led by US Colonel (today retired General) Wesley Clark. The following year, the Centre for Army Lessons Learned (CALL) under the Combined Arms Training Activity at Fort Leavenworth (Kansas) was created (*US 2011; Landry 1989, p. 165; Waliński 2016, p. 98*). The primary activities of the Centre included collecting and analysing observations, disseminating, and archiving the lessons learned within the US Army (*Landry 1989, p. 165-167*).

In the late 1980s the successful employment of the AAR technique as well as the high efficiency of the CALL laid the groundwork for the establishment of the US Lessons Learned System (LLS) (*Dixon 2011, p.227; Landry 1989, p. 147*). The information core of the newly created System was a comprehensive LL database, created in 1985. (*Landry 1989, p. 170*). One of the initial significant achievements of the US LLS was the substantial improvement of doctrinal documents across all branches of the US AF, stemming from the employment of the American troops in Korea and Vietnam (*Dixon 2011; Landry 1989*).

The term ‘US LLS’ was used “as a convention to describe the set of officially sanctioned joint activities in the US AF which identify, analyse, and resolve issues arising from military exercises and operations...” (*Landry 1989, p. 147*). This System, which has constantly evolved, as well as other similar national lessons learned systems within the armed forces of NATO members, became a model for the creation of the NATO Joint Lessons Learned System (JLLS) in the early 2000s (*Dixon 2011, p. 227; Waliński 2016, p. 98*).

Today, in the course of enduring full-scale aggression Russia against Ukraine, one of the key tasks for the Armed Forces of Ukraine (UAF) is the further improvement of national LLS, which began its functioning in January 2019 (*Dyson & Pashchuk 2022, p. 7*). The main purpose of the UAF LLS is to improve the effectiveness of training and employment of the Ukrainian troops (forces) (*Doctrine 2020, p. 11-12*). This System was created in the UAF based on the previous System of Lessons Analysis and Dissemination (December 1991–December 2018) using the key theoretical and practical principles of organizational learning, which were applied in the North Atlantic Alliance (*Dyson & Pashchuk 2022, p. 7*). This approach makes it possible for the UAF to implement the advanced achievements of the

NATO countries to develop effective organizational learning within the Ukrainian troops, and to ensure the interoperability of the forces of Ukraine and Alliance member states [3, p. 41]. Therefore, the study of historical aspects of the development of organizational learning in NATO is a reasonable scientific and practical task, the need for which is also determined by insufficient attention of the Ukrainian scientists to research the above issue.

The paper aims to complete the military-historical study of organizational learning within the North Atlantic Alliance (1949–2024) and use the research results to develop proposals to improve the Lessons Learned System in the Armed Forces of Ukraine.

The main part of the article. This year marks the 75th anniversary of the establishment of NATO. Considering modern conceptual definitions of organizational learning, from the inception of NATO until the late 1970s, there was virtually no established allied LL system within the Alliance.

According to the official history of this international organization, it is claimed that one of the first coordinating LL bodies within NATO was the Permanent Maritime Analysis Team (PAT) based at Northwood (*JALLC 2015, JALLC 2022*). The PAT was established in 1978 and served as a principal component of NATO's Maritime Command, focusing on maritime security and intelligence analysis in NATO maritime operations. It also played a crucial role in collecting, analysing, and disseminating lessons learned from maritime and land exercises as well as operations conducted by NATO member states and partner organizations (*JALLC 2015, JALLC 2022*). For instance, "the PAT, suitably augmented, formed the core of the team tasked with analysis of the NATO IFOR and SFOR operations in the Former Yugoslavia" (*JALLC 2015*).

In 1997 after acknowledging the lack of the standing joint OL capabilities, the concept of creating the NATO JLLS was evolved. The central focus of the developed doctrine was the establishment of the Joint Analysis and Lessons Learned Centre (JALLC) in Portugal as the most efficient location for NATO's LL Capability (*JALLC 2022*).

The first International Military Staff was submitted to the JALLC in January 2000 and approved by the Military Committee on 07 December 2001 (*JALLC 2015, JALLC 2022*). Finally, on 02 May 2002, the North Atlantic Council approved the activation of the JALLC as a NATO Military Body from 02 September 2002 and the simultaneous de-activation of the PAT (*JALLC 2022*). The Centre

“was originally conceived to primarily analyse exercises, changes to the NATO environment and growing NATO involvement in operations resulted in the JALLC’s activities shifting to analysis of operations and major NATO Response Force exercises” (*JALLC 2015, JALLC 2022*). This event is considered as the establishment of the NATO JLLS and the beginning of its operation (*Dixon 2011; Waliński 2016*).

The NATO JLLS is a form of organizational learning operated within the North Atlantic Alliance and can be defined as a set of formal LL methods, techniques, and approaches, as well as corresponding organizational LL Structure and Tools used to carry out standardized LL Process. The purpose of this Process is “to learn efficiently from experience and provide validated justifications for amending the existing way of doing things...” (*Directive 2018; NATO 2019*). At the same time, the JLLS is the comprehensive integration of the national LL systems of the Alliance member countries, based on the employment of commonly accepted LL structures, concepts, procedures, and tools, including the NATO Lessons Learned Portal (NLPP).

A key mission of the JLLS is “to support Alliance-wide implementation and sustainment of NATO’s LL policy through monitoring and supervising the NATO LL process within the NATO Command Structure and other NATO bodies” (*JALLC 2022*). Since this System comprises four key elements (LL Structure; LL Process; LL training; and LL tools (*NATO 2022, p. 9*), the research has been conducted in accordance with these four aspects of organizational learning.

Lessons Learned Structure. One of the main principles of the OL within NATO concerns everyone’s responsibility to ensure the effectiveness of the LL Process. To organize such a process the formal robust LL Structure has been created, which in particular includes the following LL bodies (*Directive 2018; JALLC 2022; NATO 2022*):

1) Lessons Learned Staff Officers (LLSOs). The LLSOs are responsible for promoting and supporting the execution of the NATO LL Process throughout their organizations.

2) Lessons Learned Points of Contact (LL POCs). The LL POCs assist the LLSOs in implementing the NATO LL Capability.

3) Local NLLP Managers.

4) Bi-SC LL Steering Group. The Group is a collective body that supervises and guides the execution and sustainment of the NATO LL Policy.

5) Cross-functional LL Working Groups and Boards. The Groups/Boards coordinate and facilitate all LL-related issues.

Furthermore, within the LL Structure, there is an integrated network of thirty NATO Centres of Excellence (COEs) (*NATO 2024*). The concept of establishing and operating the COEs was presented in NATO's guiding documents in 2003 (*NATO 2003*) and 2004 (*NATO 2004*). The first COE was officially accredited on June 1, 2005. The Centres are located in various NATO countries. The COEs have different LL specializations to provide subject matter expertise assisting in the analysis of observed issues within the NATO LL Process (*NATO 2022*). The Centres of Excellence “train and educate leaders and specialists from NATO member and partner countries, assist in doctrine development, identify lessons learned, improve interoperability and capabilities, and test and validate concepts through experimentation” (*NATO 2024*).

NATO's lead agent for lessons learned and the coordinating organization for the aforementioned LL bodies is the JALLC (Monsanto, Portugal). The JALLC was formally opened on December 6, 2002, and declared fully operational on March 28, 2006 (*JALLC 2015, JALLC 2022*).

Today the Centre is a part of Allied Command Transformation and directly reports to the Joint Forces Development Department (*JALLC 2022*). The main JALLC's purpose is to provide lessons learned analysis, managing the NLLP and its content, sharing of lessons among Allies as well as with non-NATO nations, and providing analysis and lessons learned support to exercises and operations (*JALLC 2015, JALLC 2022, NATO 2022*). For instance, “since 2003, the JALLC has produced over 200 Joint Analysis reports since its inception on a wide variety of topics: from Ballistic Missile Defence to Joint Logistics Support, from Cultural Property Protection to Counter– and Anti-Corruption” (*JALLC 2022, p. 16*). Also, the Centre is involved in a wide range of the following activities (*JALLC 2022, NATO 2022*):

- a) Monitoring the implementation of Alliance LL policy at all levels.
- b) Providing consultations and direct assistance to NATO member countries and partners to enhance their LL capabilities.
- c) Participation in developing and improving NATO concepts, doctrines, and other guiding documents.
- d) Development of LL publications, including “The NATO Lessons Learned Handbook” (First Edition in October 2010 and Fourth Edition in June 2022) and “The Joint Analysis Handbook” (First Edition in 2005).

e) Organization of stationary and mobile NATO LL training courses. For instance, «in 2010, the JALLC established the Advisory and Training Team (ATT) to provide mobile LL training, to develop and enhance the NATO LL Capability across the Alliance and among Partners» (*JALLC 2022, p. 8*).

f) Organization of LL Events, such as conferences, seminars, and workshops, including annual NATO LL Conferences (the first LL Conference was held in 2003), etc.

Additionally, since 14 February 2023, the JALLC has conducted two types of Innovation (*JALLC 2024, p. 32*):

1) Open Innovation which mainly includes attending different NATO activities towards improving the NATO LL capability.

2) Directed Innovation which is conducted mainly concerning the development of a new NATO LL Toolset (NLLT).

It is important to note another significant aspect of JALLC's activities, which relates to the assistance provided by the Centre to the UAF in enhancing their Lessons Learned Capability, enabling them to effectively learn from the Ruso-Ukrainian War experience. The JALLC provided support to the Ukrainian Lessons Learned community in many ways, including:

a) Facilitating the creation and development of the UAF LLS.

b) Organizing the mobile LL courses by ATT in Ukraine (e.g. on 3–5 July 2018 in Kyiv and on 18–20 May 2022 in Lviv) and LL training of the Ukrainian LLSOs and LLPOCs at the stationary NATO LL courses.

Since Russia's full-scale invasion in February 2022, the Centre continued to support Ukraine's Lessons Learned efforts, primarily in assisting both NATO's and Ukraine's LL Process regarding the war against Ukraine that is «such a laboratory, one in which every military across the globe is studying to learn lessons that will impact on military plans and technologies for future conflicts» (*JALLC 2023, p.53*). For example, in 2022 the JALLC initiated (*JALLC 2023, p 53-56*):

«Creation of a Ukraine Hotspot in the NLLP to upload related war observations.

Compilation of many routine reports providing an analysis of the NLLP content.

Development of, and contribution to, several reports on a range of focused areas for customers spanning the political-strategic-to-tactical spectrum.

Providing training and demonstrations to representatives of the Ukrainian Ministry of Defence to help support the development of the UAF Lessons Learned Portal».

Lessons Learned Process

The Joint Lessons Learned System is based on the standardized LL Process, which was constantly improved. For example, in 2010 the LL Process was defined as “a procedure for deliberately staffing observations arising from an activity until a lesson learned is reached” and encompasses three key stages (Figure 1) (*NATO 2010, p. 2-10*):

1. ‘Identification’ occurs during the Observation to LI part of the process. 2. ‘Action’ to change existing ways of doing things based on the learning. 3. ‘Institutionalization’ occurs during the Lesson Identified (LI) to the Lesson Learned. Information generated during the LL Process can be shared at any time.

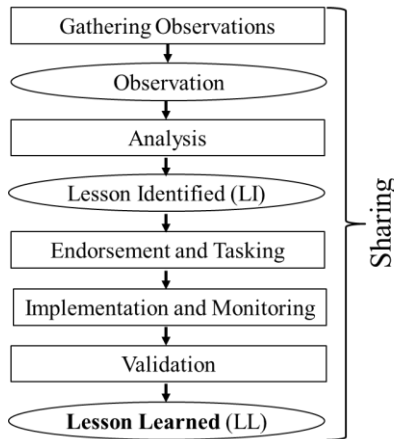

Figure 1: The NATO LL process (2010)

The last (fourth) edition of the NATO LL Handbook (2022) describes the LL Process as “a part of a formal approach to organizational learning that deliberately processes observed issues arising from an activity until either a LL is reached, or the lesson is rejected/noted for various reasons” (*NATO 2022, p. 17*). Figure 2 illustrates the NATO LL Process, which involves two main phases (*NATO 2022, p. 18*): 1. Analysis (LI is a main product); 2. Implementation (LL is a final result). Accordingly, these phases are divided into six stages: 1.1) Plan, 1.2) Observe, 1.3) Analyse; 2.1) Decide, 2.2) Implement and validate, and 2.3) Disseminate.

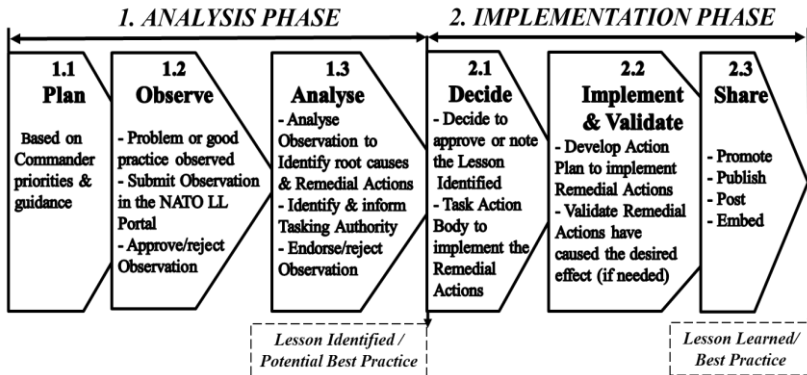

Figure 2: The NATO LL process (2022)

Lessons Learned Training

Lessons Learned Training is one of the top priority issues within NATO. “The training the JALLC provides is key to the success of the NATO LL Capability” (JALLC 2022, p. 12). All NATO personnel at the HQ level are required to receive LL Training (Directive 2018). Primarily, such training is organized within the network of six NATO LL Courses (JALLC 2022, p. 13, NATO 2022):

1) JALLC Analyst Training Course. It is a five-day course, held twice a year at the JALLC’s facilities in Lisbon, Portugal.

2) NATO Lessons Learned Staff Officer Course. This course is facilitated by the Swedish Armed Forces International Centre (Kungsängen, Sweden) and was first held on 15-19 March 2010 for 100 students.

3) NATO Lessons Learned Online Course. The course is developed by the JALLC and conducted to the LL POCs’ needs.

4) NATO Lessons Learned Management Course. This course aims to prepare participants for NATO LLSO duties.

5) Local NATO Lessons Learned Portal Management Course. This course is intended to increase awareness and use of the NLLP and to provide participants with the needed knowledge and technical skills.

6) Analytical Writing Course. Its purpose is to guide the writing of analytical documents.

In addition to the above courses, various NATO seminars, scientific conferences, workshops, and meetings are conducted to provide the needed LL knowledge, skills and mindset to NATO commanders, leadership staff and LL individuals.

Lessons Learned Tools. The Lessons Learned Tools are a very important component of the NATO LL Capability that facilitates gathering, storage, archiving, staffing, tracking, and disseminating the vast majority of circulated LL information within the Alliance (*NATO 2022, p. 14*).

As of today, a key, primary NATO LL Tool is still the NATO Lessons Learned Portal (NLPP). The NLLP was established in 2010 and in 2013 it replaced the NATO Lessons Learned Database, which has been used since 2005 (*JALLC 2015, p. 33*). The Portal is “NATO’s centralized hub for all NATO LL-related information, a key provider of LL-affiliated analysis within NATO” (*JALLC 2022; NATO 2022*). The NLLP facilitates advanced capability for collecting observation data and its analysis, sharing of lessons learned and best practices, monitoring and managing the LL Process execution, providing reliable access for authorized users to both open and classified LL information; and hosts more than twenty LL forums (*JALLC 2022*).

Additionally, NATO applies other various alternative LL Tools including the LL guiding documents, LL analysis reports, LI Lists, LI Action Plans, After Action Reviews as well as different printed LL publications (e.g. handbooks, guidelines, bulletins, newsletters, memos, etc.) (*NATO 2022*). Nowadays, among effective LL Tools, an important role is played by Online Resources, for example, JALLC Website (www.jallc.nato.int), JALLC Information Videos on YouTube page (<https://www.youtube.com/user/jallcnato>), JALLC’s Facebook page (<https://www.facebook.com/NATOJALLC>) (*JALLC 2022, p. 17*).

A permanent NATO focus on the development of organizational learning involves extensive implementation of scientific innovations and exploiting new technologies within the NATO LL Process. For instance, the NLLP software was constantly updated, and the most significant Portal remodelling was launched in 2017 and 2021 (*JALLC 2019*). Today’s special attention in the NATO LL domain is given to the implementation of Emerging and Disruptive Technologies, including data science and artificial intelligence (AI) (*JALLC 2019*).

Aiming for further enhancement of NATO LL Capability, in 2018 the Plan for the replacement of the LL Portal with the NATO LL Toolset (NLLT) using AI by 2025 was developed. The main purpose of the NLLT is to accelerate the processing of the continuously growing volume of LL data and provide comprehensive assistance to LL analysts. The Toolset will include powerful databases, modern database management systems, and AI technologies to ensure fast, interactive, distributed, and secure users’ access to the required LL information.

The creation of the NLLT was based on the work of a special LL team, which included 23 LL experts and worked for 9 months. The assigned team investigated the LL reporting documents (over 450) to determine their further usability and explored using AI systems for preliminary validation of observation reports, categorization, and archiving of LL information.

In 2021 a new NATO Lessons Learned Capability Improvement Roadmap (2021–2025) defined the framework of activities to develop the NLLT (*JALLC 2023, p. 28*). Additionally, for the implementation of artificial intelligence technologies within the LL Process, a NATO AI Strategy was developed in 2021, followed by a Digital Transformation Vision, an Implementation Strategy on Emerging and Disruptive Technologies, and the NATO 2030 Agenda (*JALLC 2023, p. 98*).

A vivid example of the increasing use of AI was an experiment conducted by the JALLC in 2021 for data collection based on interviews of the NATO staff provided by an AI voice-bot tool (*JALLC 2023, p. 9*). Besides, the JALLC already utilized analytical software MAXQDA to help NATO LL analysts process input information. In 2023 the MAXQDA was being tested with an AI add-on to summarizing source material. Additionally, generative AI like ChatGPT and Canva is being trialled for potential integration with MAXQDA (*JALLC 2023, p. 12*).

Analysis of the JLLS history reveals that, like any complex social, information, and technical system, it has faced several challenges. In addition to the four key components of the NATO LL Capability (Structure, Process, Training, Tools) discussed above, the foundation elements of Mindset and Leadership are equally important and critical for effective organizational learning (*NATO 2022*).

Based on the above material, the following four stages of OL development within NATO can be distinguished:

1) Formation (1949–2002). During this timeframe, the foundations of the Joint Lessons Learned System were established. The JLLS represents the formal organizational learning within NATO (2002–present). A key moment in the establishment of the JLLS was the creation of the Joint Analysis and Lessons Learned Centre on 02 September 2002.

2) Enhancement of LL Capability (2003–2010). Throughout this period the key elements of the NATO LL Capability were identified and improved. A robust LL Structure was formed; lessons learned procedures within the LL Process were developed, tested, and launched; the NLLP was created. In this context, the key events were:

2003 – the first LL Conference.

2005 – the First Edition of “The Joint Analysis Handbook”.

2006 – the JALLC declared fully operational; the Second Edition of “The Joint Analysis Handbook”.

2007 – the Third Edition of “The Joint Analysis Handbook”.

2010 – the establishment of the NLLP; the First Edition of “The NATO Lessons Learned Handbook”; the creation of the ATT at the JALLC; the first NATO LLSO Course.

3) Modernization (2011–2020). During this stage, there was further enhancement and modernization of all key elements of the NATO LL Capability and the following significant events took place:

2011 – the Second Edition of “The NATO Lessons Learned Handbook”.

2013 – the NLLP replaced the NATO Lessons Learned Database.

2016 – the Third Edition of “The NATO Lessons Learned Handbook” and the Fourth Edition of “The Joint Analysis Handbook”.

2017 – the first major update of the NLLP software.

2018 – Issue of Bi-SC Directive 080-006 on Lessons Learned; Plan for replacement of the LL Portal with the NLLT using AI by 2025; the first visit of the ATT in Kyiv to provide LL training for the Ukrainian personnel.

4) Evolution based on Digital Transformation (2021–present). This phase focuses on Digital Transformation, and in particular on the use of Artificial Intelligence.

2021 – the second major update of the NLLP software; a new NATO Lessons Learned Capability Improvement Roadmap (2021–2025) to develop the NLLT; the first experiment with interviews of the NATO staff provided by an AI voice-bot tool.

2022 – the Fourth Edition of “The NATO Lessons Learned Handbook”; the beginning of unprecedented assistance to the UAF, including conducting a mobile LL course in Lviv and establishment of a Ukraine Hotspot in the NLLP.

2023 – the JALLC started two types of Innovation (Open Innovation and Directed Innovation); the analytical software MAXQDA was being tested with an AI add-on to summarize source material.

Conclusions. For 75 years NATO has been successfully developed primarily aiming to protect its members against any aggression. Over the last 22 years, one of the main factors driving the impressive transformation and modernization of NATO has been the efficient operation of the Joint Lessons Learned System, which is based on the continuous development of organizational learning capabilities within the Alliance.

The study has significant practical importance for the Armed Forces of Ukraine. In this context, it is important to consider Ukraine's priority course towards NATO membership and the ongoing formation of the UAF Lessons Learned System, primarily based on the theoretical-methodological principles and best practices of organizational learning within NATO.

References

- Argyris C. (1977). Organizational learning and management information systems. *Accounting, Organizations, and Society*. Volume 2, Issue 2, P. 113-11 – 123.
- Basten D. and Haamann T. (2018) Approaches for Organizational Learning: A Literature Review. *SAGE Open*, 8, Article ID: 2158244018794224. <https://doi.org/10.1177/2158244018794224>.
- Cyert R., March J. (1963). *A Behavioral Theory of the Firm*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1963. 332 p.
- Chiva R., Ghauri P., and Alegre J. (2014). Organizational learning, innovation, and internationalization: A complex system model. *British Journal of Management*, 25, P. 687 – 705.
- Directive 2018. Two Strategic Command's (Bi-SC) Directive 080-006. Lessons Learned. 23 February 2018, NATO Unclassified. 25 p.
- Dixon N. (2011). A Model Lessons Learned System – The US Army. 2011 Best Practices for Government Libraries, P. 227 –231. URL: http://www.lexisnexis.com/tsg/gov/best_practices_2011.pdf.
- Dyson T. (2019). *Organizational Learning and the Modern Army. A New Model for Lessons-Learned Processes*. 1st Edition. London: Routledge, 2019. 276 p.
- Dyson T. and Pashchuk Y. (2022). Organizational learning during the Donbas War: the development of Ukrainian Armed Forces lessons-learned processes. *Defence Studies*. Volume 22, 2022 – Issue 2: P. 141 – 167. <https://doi.org/10.1080/14702436.2022.2037427>.
- Foley R. (2014). *Dumb donkeys or cunning foxes? Learning in the British and German Armies during the Great War*. *International Affairs* 90 (2), P. 279 – 298.
- JALLC 2015. Closing the Loop. The Lessons Learned Capability in Support of NATO Transformation. NATO Joint Analysis and Lessons Learned Centre, 2015.
- JALLC 2017. 15 Years of the JALLC – NATO. Lisbon: NATO Joint Analysis and Lessons Learned Centre, 2017. 160 p.
- JALLC 2019. *NATO LL Conference 2019 Magazine*. 14-16 Oct 2019. URL: https://www.jallc.nato.int/application/files/5616/0260/2350/20191220_NLLC19_Magazine.pdf.
- JALLC 2022. Joint Analysis and Lessons Learned Centre. Lisbon: NATO Joint Analysis and Lessons Learned Centre, 2022. URL: https://www.jallc.nato.int/application/files/4316/1469/2979/NEW_JALLC_Brochure.pdf
- JALLC 2023. 2023 Special Digital Transformation Edition. The JALLC Explorer. 07-11-2023, 76 p.
- Landry A. (1989). *The Joint Lessons Learned System and Interoperability*. A thesis presented to the Faculty of the U.S. Army Command and General Staff College, 1989. 222 p.
- Leavitt C. (2011). *A Comparative Analysis of Three Unique Theories of Organizational Learning*. Institute of Education Sciences. Sept 14, 2011. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED523990.pdf>.

Mains S. and Ad Ariely G. (2012). *Learning while fighting: operational knowledge management that makes a difference*. Prism 2 (3). P. 165 – 176.

Marcus R. (2015). Military innovation and tactical adaptation in the Israel-Hizballah conflict: the institutionalization of lesson-learning in the IDF. *Journal of Strategic Studies* 38 (4). P. 500 – 528.

Marcus R. (2017). Learning under fire: Israel's improvised military adaptation to Hamas tunnel warfare. *Journal of Strategic Studies* 1-27.

NATO 2003. Military Command Concept for Centres of Excellence. MCM-236-03. 04 Dec 2003.

NATO 2004. NATO COE Accreditation Criteria. NATO Directive IMSM-0416-04. 2004.

NATO 2010. The Lessons Learned Handbook. Joint Analysis and Lessons Learned Centre. Lisbon, Portugal. First Edition, October 2010. 55 p.

NATO 2019. Allied joint doctrine for the conduct of operations. NATO Standard AJP-3, Edition C. Version 1. 2019. 164 p.

NATO 2022. The NATO Lessons Learned Handbook. NATO Joint Analysis and Lessons Learned Centre. Fourth Edition. June 2022. 59 p.

NATO 2024. NATO Centres of Excellence. NATO Allied Command Transformation. URL: <https://www.act.nato.int/centres-of-excellence>.

Serena C. (2011). *A revolution in military adaptation: the US Army in the Iraq War*. Washington: Georgetown University Press.

Shipton H. (2004). *Organizational learning: reality or myth?* Aston Business School Research Institute.

US 2011. Establishing a Lessons Learned Program. CALL, June 2011. 96 p. Retrieved from: <https://usacac.army.mil/sites/default/files/publications/11-33.pdf>.

Waliński Z. (2016). The Role of a Commander in Military Lessons Learned Systems. March 2016, *Journal of Corporate Responsibility and Leadership* 2(1). P. 95 – 106. <https://doi.org/10.12775/JCRL.2015.006>.

Пашук Ю.М.

Історичні аспекти розвитку організаційного вивчення і впровадження досвіду в Північноатлантичному Альянсі (1949 – 2024)

У статті розглянуто історичні аспекти розвитку організаційного вивчення і впровадження досвіду (ОВВД) в Північноатлантичному Альянсі (1949 – 2024). Дослідження сфокусовано на консеквентному вивченні основ створення та функціонування Об'єднаної системи вивчення і впровадження досвіду, яка визначає форму та сутність ОВВД НАТО протягом вказаного хронологічного періоду.

Історичний аналіз зазначеної Системи проведено за чотирма напрямками (структура, процес, підготовка особового складу та засоби), що відповідають основним компонентам спроможностей ОВВД Альянсу. За результатами дослідження запропоновано розрізнити чотири ключові етапи розвитку ОВВД в НАТО: 1) формування (1949 – 2002); 2) вдосконалення спроможностей ОВВД (2003 – 2010); 3) модернізація (2011 – 2020); 4) еволюція на основі цифрової трансформації (2021 – по теперішній час).

Це військово-історичне дослідження є актуальним у контексті нагальної потреби подальшого удосконалення ОВВД у Збройних Силах України з метою відсічі російській збройній агресії проти нашої держави та забезпечення взаємосумісності з Північноатлантичним Альянсом.

Ключові слова: організаційне вивчення і впровадження досвіду, система вивчення і впровадження досвіду, НАТО

ІСТОРІЯ ОЗБРОЄННЯ ТА ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ

УДК 069(1–5)+904]+738.6+94(477-22)

ТЕРСЬКИЙ С. В.

<https://orcid.org/0000-0003-0177-8087>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.41.2024.176-185>

КОЛЕКЦІЯ ОЗБРОЄННЯ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ І ТИСЯЧОЛІТТЯ Н.Е. У ЛЬВІВСЬКОМУ ІСТОРИЧНОМУ МУЗЕЇ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА АТРИБУЦІЇ

Львівський історичний музей – провідна і найбагатша музейна установа Заходу України і водночас, найбільше сховище археологічних знахідок, здобутих багатьма поколіннями дослідників на території цього регіону. Клинкова зброя в комплексах озброєння першої половини I тисячоліття н.е. відображає важливий етап у процесі формування ранніх дружинних спільнот Центрально-Східної Європи. Процес накопичення цієї категорії військово-історичних пам'яток розпочався на рубежі XIX/XX ст. Основні колекції озброєння походили із розкопок поховань дружинників I–III ст. н.е., проведених львівським археологом, професором університету Каролем Гадачеком у місцевості Гать на околиці давнього українського міста Переворськ. У 1930 р. розкопками у Гриневі коло Львова до виявлення та дослідження дружинних поховань долучився ще один співробітник університету Маркіян Смішко. Він і окреслив хронологію та походження власників цієї зброї. Здобуті протягом XIX–початку XX ст. археологічні колекції 1940 р. були передані до новоствореного Львівського історичного музею. Наступним етапом поповнення збірки озброєння були розкопки Ігоря Свешнікова у Звенигороді, де вдалося розкопати ще чотири дружинних поховання. Згодом було поповнення колекції окремими випадковими знахідками. Випадкове виявлення 2012 р. в руслі річки Західний Буг клинка V ст. дозволило правильно атрибутувати подібну знахідку із Вигаданки, яка потрапила у музейну збірку 1940 р. з колекції Музею Наукового товариства імені Шевченка. У статті на основі архівної та облікової документації історичного музею, а також сучасних досліджень аналізується процес накопичення та атрибуція важливих пам'яток озброєння раннього етапу формування давньоукраїнського війська.

Ключові слова: Львівський історичний музей, Музей НТШ, клинкова зброя, списи, умбони, пшеворська культура.

Постановка проблеми та її актуальність визначаються тим, що формування перших професійних дружин було важливим етапом на шляху становлення професійного війська. У Європі цей процес, за даними археології, простежується вже за латенської доби у кельтів. Він припав на період їхньої масштабної експансії в Європі. Тоді ж фіксується поява певного культу зброї, який невдовзі переймають германські племена. Натомість значно тривалішою є еволюція професійних воїнських традицій у кочових племен, що населяли територію України за

залізної доби – кіммерійців, скіфів та сарматів. На території Заходу України протягом тисячоліть відбувалося змішування цих військових традицій та озброєння степових і осілих європейських народів. На період першої половини I тисячоліття н.е. припав період становлення місцевих професійних дружин.

Вид і кількість зброї визначали ранг та соціальне становище воїна у дружині. До важливих категорій зброї залізної доби, доступної лише професійним воїнам, належать мечі. Відтак з їх значним поширенням, що відбулося з прибуттям на Захід України професійних дружин германців у період від першої половини I тисячоліття н.е., на майже дві тисячі років клинкова зброя стає головним атрибутом професійного воїнства. Ще одним атрибутом воїна-кавалериста були остроги. За підрахунками польського археолога К. Годловського, остроги виявлені лише в кожному п'ятому похованні з зброєю (*Козак, 1985: 57*).

У цій статті автор на основі аналізу архівних джерел та облікової документації Львівського історичного музею окреслює проблеми формування й атрибуції колекції предметів озброєння першої половини I тисячоліття н.е. Проаналізовано шляхи надходження до музею низки важливих пам'яток цього озброєння, розглянуто питання атрибуції окремих із них.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Тема формування колекцій озброєння та дружинного спорядження населення західноукраїнських земель періоду сусідства з Римською імперією та доби Великого переселення народів досі системно не досліджувалась. Надходження окремих предметів та комплексів знахідок лише коротко фіксувались у окремих статтях (*Піцишин, 2004: 22; Терський, 2006*). Ця проблематика не здобула висвітлення навіть у найновішому монографічному дослідженні діяльності археологів Львівського історичного музею, що побачило світ у 2020 р.

Мета та завдання дослідження полягає у з'ясуванні обставин формування колекції озброєння і дружинного спорядження першої половини першого тисячоліття н.е. у найбільшому музеї Заходу України. Аналізується процес введення в науковий обіг цих пам'яток військової історії та особливості атрибуції окремих з них.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вперше про поховання із зброєю першої половини I тис. н.е. у Східному Прикарпатті стало відомо наприкінці XIX ст. з досліджень краківського археолога Володимира Деметрикевича (*Смішко, 1973: 29*). Їх випадково виявляли в різних місцевостях, наприклад, коли 1925 р. в

Добрознах зводили львівський водоґін. З давнього кладовища, що складалось з кількох тілоспалень, було знайдено зігнутий у тричі меч, декілька умбонів щитів тощо (*Smiszko, 1932: 9*).

Початок вивченню та накопиченню предметів озброєння з поховань дружинників I–III ст. н.е. покладено розкопками, які професор Львівського університету Кароль Гадачек провів у 1904-1905 рр. у місцевості Гать на околиці давнього українського міста Переворськ. Тоді знахідки із розкопок було розподілено по декількох музеях. Оскільки К. Гадачек з 1903 р. співпрацював з Природничим музеєм імені Дідушицьких у Львові, значна частина предметів з його розкопок залишалася у фондах цього закладу (*Булик, 2018: 381-382*). Як видно із путівника по музею, де К. Гадачек став автором розділу «Доісторичний відділ музею Дідушицьких», матеріали із поховань біля с. Гать експонувалися у залі XIV разом із озброєнням із випадково виявлених урнових поховань Західного Побужжя – у Переводові, Христинополі та Надсяння – у Частковичах, Журавчику (*Hadaczek, 1907, s. 100*). З цих знахідок досі зберігся лише меч із Журавчика (*ЛІМ, № А 30989*). Певна кількість предметів знахідок К. Гадачека, безперечно, потрапляла також до збірок кабінету археології у Львівському університеті.

Напередодні Першої світової війни з'явилась ідея утворити у Львові єдиний центр зберігання археологічних знахідок. Вона належала професору Володимиру Деметрикевичу, автору концепції розбудови системи охорони доісторичних пам'яток у міжвоєнній Польщі. На той час найбільш успішнішим серед музейних закладів Львова був Природничий музей імені Дідушицьких, який мав потужний археологічний відділ. Тому планувалося утворити спеціалізований музейний та консерватор-ський (тобто пам'ятко-охоронний) центр Східної Галичини саме на базі цього музею. Сюди мали б бути перенесені археологічні пам'ятки з інших музеїв міста. Проте для цього музей мав перейти у державну власність (*Булик, 2018: 383*).

Початок сучасної наукової атрибуції археологічних культур та створення єдиної археологічної колекції у Львові розпочалися у Львові у 1930-х роках. Головним центром археологічної науки був Інститут праісторії університету, де при кафедрі праісторії діяв згаданий Кабінет-музей. Атрибуцією старожитностей першої половини I тис. н.е. займався тоді молодий ад'юнкт Маркіян Смішко, підсумкова робота якого досі залишається наріжним

каменем у вивченні та атрибуції, зокрема, дружинних поховань, які було віднесено переважно до остаточно окресленої ним пшеворської культури. Він же і поповнив збірки своєї кафедри озброєнням з Гринєва біля Львова (*Козак, 1985*).

Наступним важливим етапом атрибуції озброєння пшеворської культури стали щойно узагальнювальні дослідження польських археологів-зброєзнавців рубежу ХХ/ХХІ ст. Одним із найважливіших і до сьогодні актуальним є зведення клинкової зброї, виконане Мацеєм Біборським (*Biborski, 1978*). Проте, у своїй роботі цей дослідник спирався, переважно на знахідки з польських музеїв, а колекції Львівського історичного музею розглядав за вищенаведеною роботою М. Смішка.

Протягом 1930-х років у Львові у наукових колах зміцнювалось переконання про необхідність за прикладом інших наукових осередків Європи створити централізований музейний центр, який би не лише концентрував у своїх фондах всі знахідки регіону, але й організовував би їх належну консервацію, реставрацію та експонування. Рушійною силою цього процесу на цей раз став професор кафедри археології Львівського університету Леон Козловський. Завдяки його політичній вазі 1938 р. було прийнято рішення про створення у Львові міського (магістратського) музею археології, який отримав назву у відповідно до тодішніх дещо політизованих уявлень про історичний розвиток краю – Музей праісторії землі Червенської (*Muzeum Pradziejow Ziemi Czerwieskiej*). Відповідно до концепції музею він мав увібрати в себе, насамперед, університетські археологічні збірки. Природничий музей імені Дідушицьких також приєднувався до цієї ініціативи та передавав до нового міського музею свої збірки предметів археології. Однак процес формування цього першого загальноміського археологічного осередку перервала Друга світова війна.

Процес формування єдиного сховища археологічних знахідок з початком Другої світової війни було продовжено на цілковито інших організаційних засадах під час створення навесні 1940 р. Львівського історичного музею, при якому було утворено відділ археології, що директивно зосереджував під своїм контролем практично всі існуючі у місті археологічні колекції. Однак в умовах звичного для радянської політичної системи організаційного хаосу чимало цілісних археологічних комплексів в цей період зазнали непоправного руйнування. Слід віддати належне

тодішньому завідувачеві археологічного відділу Ярославу Пастернаку, який намагався якось порятувати бодай найцінніші пам'ятки. Відтак матеріали з дружинних поховань пшеворської культури йому вдалося переважно зберегти. Частина з них, що вже знаходилась у фондах Музею праісторії землі Червенської, була взята на облік ще 1940 р. Серед них і меч з Гринева, здобутий розкопками М. Смішка у 1930 р. (*АЛИМ-1*,

A-2444). Інша частина предметів озброєння (Гать, Частковичі, Журавчики, Переводів, Іванне-Пусте) взята на облік лише протягом 1942 р. (*АЛИМ-1, A-1715-1923*). Озброєння із розкопок поховань у Гриневі, зокрема, експонувалось у новоствореній експозиції станом на 1941 р. (*Археологія...*, 2020: 62).

Цінні зразки озброєння цієї доби зберігав також Культурно-історичний музей Наукового Товариства імені Шевченка. Зокрема, 1932 р. на березі р. Західний Буг біля с. Вигаданка тепер – с. Амбуків, під час пошуків мореного дубу знайдено меч разом з шоломом і черепом. Меч «з кільцем на рукоять» було куплено Музеєм НТШ у відомого волинського археолога та краєзнавця Олександра Цинкаловського та зареєстровано 23 січня 1933 р. у книзі вступу, спершу як предмет «XIV ст. (?)», а згодом іншим почерком переатрибутовано на XI ст. (*АИИ НАНУ, т. 6, с. 121, № 23530*). Зроблено це було, мабуть, тодішнім директором музею Я. Пастернаком, оскільки на XI ст. меч датовано у його короткій публікації нових набутків музею (*Пастернак, 1937: 261*). Обосічний клинок загальною довжиною 93 см та шириною клинка 4,5 см мав стрижень-руків'я довжиною 10,7 см з характерним отвором по центру, на який тривалий час не звертали уваги. Відтак ця знахідка різними дослідниками тривалий час визнавалася належною до княжої доби (*Cynkałowski, 1961; Żaki, 1974: 260-261; Skarby, б.д.; Liwoch, 2008: 56; Терський, 2010: 219*).

Першим, хто вказав на невірну атрибуцію меча, був археолог з Любліна Анджей Коковський (*Liwoch, 2008: 56*). Остаточо змусила до переатрибуції меча із Вигаданки ще одна подібна знахідка, випадково виявлена в 2012 р. в іншому місці русла ріки Західний Буг (*Терський, Стрельченко, Войнаровський, 2014*).

Не менш складною була й музейна «біографія» меча з Вигаданки. Повернувшись до збірки Львівського історичного музею у 1950-х роках після відбуття півторадесятилітнього арешту музейної колекційної зброї, вчиненого репресивними органами у Львові у 1940 р., цей клинок тривалий час значився в

інвентарній книзі як меч невідомого походження. У музейній документації його датовано «другою половиною XIV-XV ст., тип XVII за Оакшотом» (*ЛИМ-I, с. 121, № інв. 3-1213*). Характерні вищерблення леза, добре помітні на довоєнних світлинах, однакові метричні характеристики дозволили безпомилково визнати цей клинок як широко публіковану знахідку з Вигаданки.

Сьогодні цей меч визнано важливою пам'яткою V-VI ст., виставлено для огляду у постійно діючій експозиції музею, і сукупно з іншими предметами озброєння він служить ще одним аргументом розташування у середній частині долини р. Західний Буг важливого племінного центру східних слов'ян (*Терський, 2018: 63-64; 2020: 75-77*).

Слід зазначити, що чимала кількість інших довоєнних знахідок виявилася втраченою в роки Другої світової війни. Оскільки пам'ятки військової історії давніх германців, як тоді вважали, становила значний інтерес для німецьких дослідників, під час окупації Львова їх першочергово вивозили на Захід. Доля цих зразків озброєння досі невідома. Серед довоєнних знахідок озброєння сьогодні у фондах Львівського історичного музею зберігається 9 мечів та їх фрагментів (Гать, Гринів, Журавчики, Перепельники), 14 наконечників списів і дротиків, двоє умбонів до щитів та двоє острог.

Серед найважливіших надходжень до збірок музею у середині ХХ ст. слід зазначити знахідки озброєння з розкопок у Звенигороді І.К. Свешнікова в 1953 – 1955 рр. (*ЛИМ, № А 31026, 31031*). Тоді в ур. Гоева Гора досліджено чотири тілопальні поховання із озброєнням, датовані II–III ст. н.е. (№ 2а, 8, 11, 15). Найбагатше з них поховання № 8 включало зігнутий утричі римський меч з характерним для сарматської зброї кільцеподібним закінченням руків'я, а також ніж, дві остроги та наконечник списа (*Свешников, 1957: 64, рис. 21, 10-13*). Ще один зігнутий меч та наконечник списа включало поховання № 15 (*Свишиников, 1957: 65, рис. 22, 24*). Інше багате поховання № 7 в ур. Загумінки, на цей раз інгумаційне, містило біля колін умбон щита, пару острог, уламки бронзових обкладинок піхов меча з ажурним орнаментом, залізний ніж, рештки бронзового окуття пояса (*Свишиников, 1957: 63, рис. 21:1-9*). Знахідки озброєння з цього комплексу неодноразово піддавали аналізу різні дослідники з приводу віднесення їх до іншої культури – липицької (*Ткач, 2012: 54*).

Багата колекція озброєння Львівського історичного музею робить її незамінною не лише при наукових студіях. У 2003 р. пам'ятки пшеворської культури з ЛІМу експонували у м. Замостя (Республіка Польща) на виставці „Вандали. Князі. Еліта. Воїни. Ремісники“, в якій брали участь провідні європейські музеї. Виставка продовжила мандрівку іншими містами Європи і з великим успіхом завершилася у німецькому замку Беверні (Нижня Саксонія). У Німеччині було видано каталог виставки, у якому вміщено наукові описи музейних предметів зі Львова, складені М. Піцишин (*Die Vandalen*, 2003).

Висновки. Історія накопичення та атрибуції колекції озброєння першої половини I тисячоліття н.е. із збірки Львівського історичного музею розкриває непересічне суспільне та наукове значення речових пам'яток військової історії давнини. На наведених прикладах переатрибуції окремих предметів озброєння наочно бачимо важливість належної фіксації їх історії походження та вивчення. У перспективі подібні колекції зброї мають бути оцифрованими та каталогізованими. Це дозволить ширше залучати ці пам'ятки військової історії до подальшого поглибленого вивчення та експонування.

Використані посилання

АЛІМ I – *Архів Львівського історичного музею*. Інвентарна книга № 3 Кабінету-музею при кафедрі праісторії Львівського університету. 87 с.

АЛІМ II – *Архів Львівського історичного музею*. Інвентарна книга археологічних пам'яток. Частина 2. Епоха бронзи та заліза. 1940 – 1945 рр. 180 с.

АМІН – *Архів Музею при Інституті народознавства НАН України*. Книга вступу Музею НТШ. Т. 6. С. 121. № 23530.

Археологія у Львівському історичному музеї (2020). Львів; Дрогобич: Коло. 556 с.

Булик Н.М. (2018). Світло й тіні музейно-археологічного життя Львова першої половини ХХ ст. (на прикладі Музею Дідушицьких). *Сівєрщина в історії України*, випуск 11. С. 380 – 387.

Козак Д.Н. (1985). Могильник пшеворської культури коло с. Гринів на Верхньому Подністров'ї. *Археологія*, 52. С. 52 – 63.

Львівський історичний музей. Інвентарна книга експонатів фондової групи «Зброя». Т. 3: № 908 – 1505. С. 121.

Львівський історичний музей. Фондова група «Археологія».

Пастернак Я. (1938). Нові археологічні набутки музею НТШ у Львові за час від 1933 – 1936 рр. *Записки НТШ*. Т. 154. С. 241–268.

Піцишин М.Ю. (2004). Археологічна збірка ЛІМ. *Ми з Львівського історичного... (1863 – 2003). Спецвипуск до 110-річчя створення ЛІМ*. Львів. С. 19-24.

Свешников И.К. (1957). Новые могильники липицкой культуры в Львовской области. *Краткие сообщения Института истории материальной культуры*. Вып. 68. С. 63–74.

Смішко М.Ю. (1976). Племена пшеворської культури. *Населення Прикарпаття ті Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час*. Київ: Наук. Думка. С. 28 – 38.

Терський С.В. (2006). З історії колекціонування археологічних пам'яток у Східній Галичині (XIX – початок XX ст.). *Наукові записки ЛІМ*. Львів. Вип. 11. С. 3 – 18.

Терський С.В. (2010). *Княже місто Володимир*. Львів. 320 с.

Терський С.В. (2018). Військова справа на галицько-волинських землях у V-IX ст. (за археологічними джерелами). *Військово-науковий вісник*. Вип. 30. Львів: НАСВ. С. 61–69.

Терський С.В. (2020). *Археологія міста Володимира*. Володимир-Волинський; Новоград-Волинський, 2020. 244 с.

Терський С.В., Стрельченко О.В., Войнаровський В.М. (2014). Нові знахідки ранньосередньовічної зброї у р. Західний Буг. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка” № 809: Держава та армія*. С. 7 – 12.

Ткач Є. (2012). Інгумаційні поховання на могильниках липицької культури. *Археологічні дослідження Львівського університету*. Випуск 14-15. С. 46–68.

Biborski M. (1978). Miecze z okresu wplywow rzymskich na obszarze kultury przeworskiej. In: *Materiały Archeologiczne*, XVII. S. 53-165.

Сункаловський А. (1961). *Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego*. Warszawa. 265 s.

Die Vandalen – Die Könige – Die Eliten – Die Krieger – Die Handwerker. Ausstellungskataloge. Nordstemmen: Trigena, 2003. 509 s.

Hadaczek K. (1907). Dział przedhistoryczny muzeum im. Dzieduszyckich. Lwów, s. 90–100 (odbitka z «Przewodnika po Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie 1907»).

Hadaczek K. (1909). Сментарзиско ціалопалне коło Прzeworsка (z епоки Cesarstwa Rzymskiego) odkopał i krytycznie opisał... *TeKa Konserwatorska. Rocznik c.k. Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicyi Wschodniej*, 3(2).

Liwoch R. (2008). Zachodnioukraińskie miecze i trzewiki pochew mieczowych od X do połowy XIII w. *Acta Militaria Mediaevalia*. 4. Krakow; Sanok. S. 39–59.

Skarby broni ze zbiorów Lwowskiego Muzeum Historycznego. *Biblioteka Muzeum Etnograficznego i Archeologicznego w Łodzi*, 34. Łódz.

Smiszko M. (1932). *Kultury wczesnego okresu епоки cesarstwa rzymskiego w Malopolsce Wschodniej*. Lwów. 192 s.

Żaki A. (1974). *Archeologia Malopolskiej wczesnosredniowiecznej*. Wrocław. 654 s.

References

ALIM I – *Archive of the Lviv Historical Museum*. Inventory book No. 3 of the Cabinet-museum at the Department of Prehistory of Lviv University. 87 p. (ukr).

ALIM II – *Archive of the Lviv Historical Museum*. Inventory book of archaeological monuments. Part 2. Bronze and Iron Age. 1940-1945, 180 p. (ukr).

AMIN – *Archive of the Museum at the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. Introduction book of the Museum of the National Academy of Sciences. T. 6, p. 121. No. 23530. (ukr).

Archeology in the Lviv Historical Museum (2020). Lviv; Drohobych: Kolo. 556 p. (ukr).

Bulyk N.M. (2018). The light and shadows of the museum and archaeological life of Lviv in the first half of the 20th century. (on the example of the Didushytskyi Museum). In: *Severshchyna in the history of Ukraine*, issue 11. P. 380-387 (ukr).

Kozak D.N. (1985). Burial ground of Przeworsk culture near the village Hryniv in Upper Transnistria. In: *Archeology*, 52. P. 52-63 (ukr).

Lviv Historical Museum. Inventory book of exhibits of the "Weapons" fund group, vol. 3: No. 908 – 1505. P. 121. (ukr).

Lviv Historical Museum. Foundation group "Archaeology".

Pasternak Ya. (1938). New archaeological acquisitions of the Museum of the National Academy of Sciences in Lviv from 1933 to 1936. In: *Notes of the National Academy of Sciences*. T. 154. P. 241–268 (ukr).

Pytsyshyn M. Yu. (2004). Archaeological collection of LIM. In: *We are from Lviv Historical... (1863-2003). Special issue for the 110th anniversary of LIM*. Lviv. P. 19 – 24 (ukr).

Sveshnikov I. K. (1957). New Burial Grounds of the Lipitsa Culture in the Lviv Region. In: *Short messages of the Institute of the History of Material Culture*. issue 68. P. 63–74 (rus.).

Smishko, M. Yu. (1976). Tribes of the Przeworsk culture. In: *The population of Prykarpattia and Volhynia during the period of the dissolution of the original communal system and in the Old Russian era*. Kyiv. P. 28 – 38 (ukr).

Tersky S. V. (2006). From the history of collecting archaeological monuments in Eastern Galicia (19th - early 20th centuries). In: *Proceedings LIM*. Lviv. Vol. 11. P. 3 – 18 (ukr).

Tersky S. V. (2010). *The princely city of Volodymyr*. Lviv. 320 p. (ukr).

Tersky S. V. (2018). Military affairs in the Galicia-Volyn lands in the V-IX centuries. (according to archaeological sources). In: *Military-scientific bulletin*. Vol. 30. Lviv: NASV. P. 61–69 (ukr).

Tersky S. V. (2020). *Archeology of the city of Volodymyr*. Volodymyr-Volynskiy; Novohrad-Volynskiy, 2020. 244 p. (ukr).

Terskyi S.V., Strelchenko O.V., Voynarovskiy V.M. (2014). New finds of early medieval weapons in the Western Bug River. In: *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University No. 809: The State and the Army*. P. 7-12 (ukr).

Tkach E. (2012). Inhumation burials in the cemeteries of the Lipi culture. In: *Archaeological research of Lviv University*. Issue 14–15. P. 46–68 (ukr).

Biborski M. (1978). Swords from the period of Roman influence in the area of the Przeworsk culture. In: *Archaeological Materials*, XVII. P. 53-165 (pol.).

Cynkałowski A. (1961). *Materials on the prehistory of Volhynia and Volhynian Polesie*. Warsaw. 265 p. (pol.).

Die Vandalen – Die Könige – Die Eliten – Die Krieger – Die Handwerker. *Ausstellungskataloge*. Nordstemmen: Trigena, 2003. 509 p. (ger.).

Hadaczek K. (1907). Prehistoric section of the museum. Dzieduszycki family. Lviv, p. 90–100 (copy from "Guide to the Dzieduszycki Museum in Lviv 1907") (pol.).

Hadaczek K. (1909). The cremation cemetery near Przeworsk (from the era of the Roman Empire) was excavated and critically described by... In: *Conservation Portfolio. Yearbook of the c.k. Conservators of Ancient Monuments of Eastern Galicia*, 3(2) (pol.).

Liwoch R. (2008). Western Ukrainian swords and sword sheath boots from the 10th to the mid-13th century. In: *Acta Militaria Mediaevalia*. 4. Krakow; Sanok. p. 39–59 (pol.).

Weapon treasures from the collections of the Lviv Historical Museum. In: *Library of the Ethnographic and Archaeological Museum in Łódź*, 34. Łódź (pol.).

Smiszko M. (1932). *Cultures of the early period of the Roman Empire in Eastern Lesser Poland*. Lviv. 192 pp. (pol.).

Żaki A. (1974). *Archeology of early medieval Lesser Poland*. Wrocław. 654 p. (pol.).

Terskyi S.

COLLECTION OF WEAPONS OF THE FIRST HALF AND MILLENNIUM AD IN THE LVIV HISTORICAL MUSEUM: PROBLEMS OF FORMATION AND ATTRIBUTION

The Lviv Historical Museum is the leading and richest museum institution of Western Ukraine and, at the same time, the largest repository of archaeological finds obtained by many generations of researchers in the territory of this region. Bladed weapons in the armament complexes of the first half of the 1st millennium AD. reflects an important stage in the process of formation of the early conjugal communities of Central-Eastern Europe. The process of accumulating this category of military-historical monuments began at the turn of the 19th/20th centuries. The main collections of weapons came from the excavations of the burials of soldiers of the

1st-3rd centuries AD, carried out by the Lviv archaeologist, university professor Karol Hadachek in the area of Gat on the outskirts of the ancient Ukrainian city of Perevorska. In 1930, another employee of the university, Markiy Smishko, joined the excavations in Hrynev, near Lviv, to the discovery and research of wife's graves. He also outlined the chronology and origin of the owners of this weapon. Acquired during the 19th–early 20th centuries. the archaeological collections of 1940 were transferred to the newly created Lviv Historical Museum. The next stage of replenishment of the collection of weapons was the excavations of Igor Sveshnikov in Zvenigorod, where it was possible to excavate four more family burials. Subsequently, the collection was replenished with separate random finds. Accidental discovery in 2012 in the course of the Western Bug river of a blade of the 5th century. made it possible to correctly attribute a similar find from Vygadanka, which entered the museum collection in 1940 from the collection of the Museum of the Shevchenko Scientific Society. The article, based on archival and accounting documentation, as well as modern research, analyzes the process of accumulation and attribution of important weapons monuments of the early stage of the formation of the ancient Ukrainian army.

Keywords: Lviv Historical Museum, NTSh Museum, bladed weapons, spears, umbons, Przeworsk culture.

АВІАРЕМОНТНА ГАЛУЗЬ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДОВА ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ (1991 – 2021)

У статті розглянуто розвиток авіаремонтної галузі в Україні в період 1991 – 2021 рр. Відзначено, що упродовж 1990-х років галузь зазнала значних структурних змін, зумовлених двома чинниками: 1) надмірними щодо потреб України виробничими потужностями; 2) недостатньою номенклатурою авіаційної техніки, яку могли обслуговувати авіаремонтні заводи. Відповіддю на першу проблему стала ліквідація або перепрофілювання низки авіаремонтних заводів. Друга проблема була розв'язана через освоєння ремонту нових типів літаків (МіГ-29, Су-24, Су-27). Поряд з цим, тривав ремонт і старих типів літаків, які не використовувались ЗС України – на іноземні замовлення. У 2000 х роках почалося освоєння модернізації літаків і гелікоптерів. До початку 2010-х років були реалізовані проекти модернізації гелікоптерів Мі-24, літаків L-39, МіГ-29, Су-25, Су-27, Ан-32. Початок російської агресії у 2014 р., анексія Криму і окупація частини території Донецької і Луганської областей призвели до втрати низки авіаремонтних заводів (у Луганську, Севастополі, Євпаторії). Це зумовило необхідність перенесення ремонту деяких типів авіаційної техніки. Водночас інтенсифікується процес ремонту і модернізації авіаційної техніки задля відновлення боєздатності ЗС України. Найбільш успішною була модернізація штурмовиків Су-25 – до початку повномасштабної російської агресії 24 лютого 2022 р. оновлення пройшла переважна більшість літаків цього типу. Модернізація ж винищувачів МіГ-29 і Су-27 торкнулась тільки невеликої частини парку літаків цього типу. Модернізація гелікоптерів Мі-24 теж не була масштабною. До того ж, вона гальмувалась через брак ключових комплектуючих.

Ключові слова: авіаційна промисловість, авіаційна техніка, Збройні Сили України модернізація озброєння, оборонно-промисловий комплекс.

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасне озброєння і військова техніка (ОіВТ) характеризуються, здебільшого, значною тривалістю життєвого циклу, який вимірюється десятками років. Підтримання належного рівня технічної досконалості і бойової ефективності зразків ОіВТ упродовж такого тривалого часу потребує не лише систематичного ремонту, але й періодичної їх модернізації. Повною мірою це властиво для авіаційної техніки – військових літаків та гелікоптерів. Таким чином, авіаремонтна галузь набуває особливо важливого статусу, а її підприємства з

Харук Андрій Іванович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Харук А.І., 2024.

майстерень перетворюються на високотехнологічні заводи, здатні реалізовувати складні виробничі програми.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Історичний розвиток авіаремонтної галузі України висвітлений в дуже обмеженому колі публікацій. В монографії «Нарис історії авіаційної промисловості України (1910-ті – 1980-ті рр.)» в загальних рисах показано розвиток авіаремонтних підприємств в період, що передував відновленню незалежності в 1991 р. (Харук, 2010:248-250). Загальний огляд стану галузі в 1991 – 2004 рр. зроблений в статті «Авіаремонтна галузь України: проблеми і досягнення (1991 – 2004 рр.)» (Харук, 2006). Ще в одній статті авіаремонтна галузь досліджена в контексті виконання експортних контрактів з країнами Кавказу (Kharuk, 2018).

Мета та завдання дослідження. Стаття має на меті проаналізувати розвиток авіаремонтної галузі України від моменту проголошення незалежності до початку широкомасштабного вторгнення військ російської федерації, дослідити основні програми модернізації авіаційної техніки та показати роль галузі в забезпеченні обороноздатності країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. На момент відновлення незалежності України у 1991 р. на її території працювало близько півтора десятка авіаремонтних заводів (АРЗ) – здебільшого, військових. Ремонт цивільної авіатехніки займались заводи № 410 в Києві та № 426 у Вінниці. Натомість підприємства в Луганську, Конотопі, Запоріжжі, Дніпропетровську, Білій Церкві, Чугуєві, Миколаєві, Одесі, Севастополі, Євпаторії, Львові, Луцьку спеціалізувались на ремонті авіатехніки військового призначення. Однак цей набір підприємств (бо комплексом його назвати складно через слабкість коопераційних зв'язків) формувався з розрахунку на забезпечення загальносоюзних потреб. Це зумовило два характерних наслідки: з одного боку, за кількісними показниками виробничі потужності українських авіаремонтних підприємств суттєво перевищували потреби ЗС України, а з іншого – за номенклатурою продукції вони тільки частково покривали ці потреби. На початку 1992 р. українські підприємства забезпечували ремонт тільки восьми типів літаків, що становило 43% типів літаків, які експлуатувались ЗС України, п'яти типів гелікоптерів (56%), 11 типів авіаційних двигунів (41%) (Гедз & Бірюков, 2004). Вирішити цю проблему вдалось двома шляхами: скороченням номенклатури авіатехніки, яка знаходилась на

озброєнні (завдяки списанню застарілих взірців) та освоєнням ремонту нових взірців українськими підприємствами. Завдяки цьому у 2004 р. авіаремонтні заводи України забезпечували ремонт усіх типів літаків та гелікоптерів та 90% типів авіаційних двигунів, які використовувались ЗС України (*Харук, 2006:257-258*). Низку заводів, зокрема, Дніпропетровський і Білоцерківський, довелось закрити або перепрофілювати. Інші ж освоювали ремонт нових видів техніки. Наприклад, Львівський державний авіаремонтний завод (ЛДАРЗ), який спеціалізувався на ремонті винищувачів МіГ-21, МіГ-23, МіГ-27, з 1993 р. почав ремонт літаків МіГ-29 (*Мараєв, 1995*). Миколаївське авіаремонтне підприємство (МАРП), яке займалось ремонтом бомбардувальників Ту-16, Ту-22М та протичовнових літаків

Ту-142, налагодило капітальний ремонт бомбардувальників Су-24. Зазвичай освоєння такого процесу потребувало 3-5 років, а у випадку з Су-24 МАРП впоралось практично за рік (*Совенко: 1995*).

Брак того чи іншого типу літаків на озброєнні ЗС України зовсім не означав негайне припинення ремонтів. Наприклад, МАРП продовжував капітальні ремонти літаків Ту-142 авіації ВМФ рф. У 1991 р. на підприємстві знаходилось вісім таких літаків, роботи з ремонту яких завершилися відповідно до угоди, укладеної у 1994 р. У 1998 р. була укладена нова угода, за якою МАРП до 2001 р. відремонтував ще п'ять Ту-142 (*Kwasek, 2023b:45*). Іншим прикладом є діяльність підприємства Державного підприємства (ДП) «Одесавіаремсервіс». Так само, як ЛДАРЗ, воно спеціалізувалось на ремонті винищувачів МіГ-21/23/27. Роботи з цими літаками «Одесавіаремсервіс» продовжувало і в XXI столітті. Хоч в Україні вони давно були списані, вдалось отримати низку зарубіжних замовлень. Наприклад, у 2004 р. був підписаний контракт на ремонт з модернізацією 18 винищувачів МіГ-23МЛ для ПС Анголи (*Харук, 2006:259*). У 2005 р. уклали угоду на постачання Ємену 28 вживаних винищувачів (24 МіГ-21біс і 4 МіГ-21УМ, викуплених «Одесавіаремсервісом» в Алжирі і Болгарії), які пройшли ремонт в Одесі. З огляду на неплатоспроможність замовника, вісім відремонтованих літаків лишилися в Одесі. П'ять з них згодом перепродали Хорватії в рамках контракту, укладеного в червні 2013 р. Він передбачав також ремонт семи літаків МіГ-21bisD і МіГ-21UMD, які експлуатувались ПС Хорватії і у 2003 р. пройшли модернізацію в

Румунії. Останній з дванадцяти МіГ-21 для Хорватії був готовий в грудні 2014 р. (*Trendafilovsky, 2016b:34–36*). Хорватське замовлення стало останнім контрактом на ремонт МіГ-21 для одеського підприємства.

Важливим завданням, яке постало перед авіаремонтними підприємствами України, стала розробка варіантів модернізації авіатехніки. Актуальність цього завдання зумовлювалась кількома чинниками. З одного боку, брак фінансування ЗС України унеможлилював закупівлю нових літальних апаратів, модернізація ж давала можливість підтримувати існуючий авіапарк на рівні сучасних вимог. З іншого – на міжнародному ринку озброєнь існував стійкий попит на модернізацію літаків та гелікоптерів радянського виробництва. У вигрешному становищі тут був Конотопський АРЗ № 535, який спеціалізувався на ремонті гелікоптерів. При цьому ще у 1972 р. був створений конструкторський відділ, який проектував спеціальні модифікації гелікоптерів Мі-6 і Мі-10. Вже в роки незалежності КАРЗ «Авіакон» (як став називатись АРЗ № 535) спільно з фірмою «Пасат» створив проєкт переобладнання гелікоптера-амфібії Мі-14 у протипожежний варіант Мі-14ПЖ, який успішно пройшов випробування у 1999 р. (*Харук, 2010: 248-249*). Однак найбільш масштабним проєктом «Авіакону», реалізованим в кілька етапів, стала модернізація бойових гелікоптерів Мі-24. На цій програмі варто зупинитись детальніше, оскільки вона добре ілюструє типовий для української авіаремонтної галузі алгоритм дій: на першому етапі – відпрацювання варіантів модернізації на експортних замовленнях, на другому – реалізація модернізації для ЗС України.

У 2008 р. Азербайджан уклав з українською компанією «Спецтехноекспорт» контракт на десять вживаних гелікоптерів Мі-24, які перед поставкою мали пройти модернізацію. Проєкт модернізації розробила фірма АТЕ з Південно-Африканської Республіки, але він передбачав широке застосування українських компонентів. Практичною його реалізацією зайнявся КАРЗ «Авіакон». Гелікоптери отримали південноафриканські прицільно-навігаційну систему і 20-мм гармату F2. Український внесок включав нові двигуни ТВ3-117ВМА, протитанковий ракетний комплекс (ПТРК) «Бар'єр-В» з керованими ракетами РК-2В (Азербайджан став першим покупцем цих ракет) і станцію завод КТ-01АВ «Адрос». Модернізація гелікоптерів, які отримали позначення Мі-24G, пройшла в 2010-2011 рр. (*Kharuk, 2018:128*).

Для авіації Сухопутних військ ЗС України з 2007 р. реалізувалась дослідно-конструкторська робота під шифром «Helicopter» з участю українських підприємств (КАРЗ «Авіакон», ВАТ «Мотор Січ», ДККБ «Луч», ЦКБ «Арсенал», НВФ «Адрон») та французької фірми «Сажем», метою якої була глибока модернізація Мі-24П. Планувалась заміна двигунів на ТВЗ-117ВМА-СБМ1В, інтеграція ПТРК «Бар'єр-В», встановлення сучасної оглядово-прицільної станції та іншого обладнання французького і українського виробництва. Інтегратором проекту виступав КАРЗ «Авіакон» (*Тишков & Шалигін, 2011:31–33*). У 2008 р. виготовили демонстраційний зразок удосконаленого вертольота з новими двигунами, а в 2011 р. – повноцінний прототип Мі-24ПУ1 з новим бортовим обладнанням і озброєнням. 2012 р. Мі-24ПУ1 офіційно взяли на озброєння (*Біла книга, 2013:19*). Потреби авіації Сухопутних військ ЗС України визначались приблизно в 50 модернізованих гелікоптерів Мі-24 (*Тишков & Шалигін, 2011:34*). Однак через брак фінансування модернізували тільки три гелікоптери Мі-24ПУ1, які у 2014 р. знаходились на КАРЗ «Авіакон». Військовим їх передали лише у жовтні 2016 р. Робота з модернізації знову загальмувалась через брак ключових вузлів – лопатей гвинта, які в Україні не виготовлялись. Лише освоєння їхнього виробництва дало змогу відновити модернізацію, і в жовтні 2021 р. авіації Сухопутних військ ЗС України передали другу партію Мі-24ПУ1 (*Харук & Мельник, 2021:163*).

Схожим шляхом розвивалась модернізація винищувачів

МіГ-29, інтегратором якої виступав ЛДАРЗ. Відправним кроком тут теж послужив контракт з Азербайджаном, який у 2005 р. придбав в Україні 12 винищувачів МіГ-29 і два навчально-бойових літаки МіГ-29УБ. ЛДАРЗ реалізував програму модернізації упродовж 2006–2007 рр. При цьому був допрацьований радар Н019 (на 30% зросла дальність виявлення повітряних цілей), встановлена супутникова навігаційна система та деяке інше нове обладнання (*Golz, 2018:83-84*). Поряд з ЛДАРЗ в програмі модернізації брали участь українські підприємства «Оризон-Навігація» і «Фазотрон-Україна».

Досвід, накопичений під час реалізації азербайджанського контракту, дозволив приступити до модернізації винищувачів для ПС України. Варіант, який отримав позначення МіГ-29МУ1, розглядався як «мала модернізація», перехідний етап до повністю модернізованого МіГ-29МУ2 (у цьому варіанті літак мав набути

здатності використовувати високоточне озброєння класу «повітря-поверхня»). Реалізація цього проекту стримувалась недостатнім фінансуванням. У 2011 – 2012 рр. ПС України отримали лише чотири МіГ-29МУ1 (*Taghvaei, 2015:3*). У 2016-2020 рр. ЛДАРЗ передав ще вісім модернізованих МіГ-29МУ1, а наприкінці 2019 р. почались випробування першого екземпляра МіГ-29МУ2.

Гарним прикладом адаптації до нових умов стала робота Запорізького державного авіаремонтного заводу (ЗДАРЗ) «МіГремонт». За часів СРСР він спеціалізувався на ремонті винищувачів МіГ-25, однак у 1990-х рр. ці літаки були зняті з озброєння. Натомість у 1993 – 1994 рр. ЗДАРЗ освоїв капітальний ремонт нових винищувачів Су-27, а згодом запропонував програму їх модернізації: заміну низки блоків радару Н001, встановлення супутникової навігаційної системи, модернізацію радіостанції та ін. Випробування модернізованого Су-27 пройшли у 2012 р., а у серпні 2014 р. цей варіант отримав офіційне схвалення Міністерства оборони України (*Trendafilovsky, 2016a:78-79*). На початку 2019 р. ПС України мали вже дев'ять модернізованих літаків – п'ять Су-27П1М, два Су-27С1М і два Су-27УБ1М (*Trendafilovsky, 2019:38-39*).

Іншою важливою для ПС України програмою, яку реалізовує ЗДАРЗ «МіГремонт», стала модернізація штурмовиків Су-25. На ремонті таких літаків з радянських часів спеціалізувався АРЗ у Євпаторії, але з 1997 р. частину штурмовиків, призначених для продажу на експорт, ремонтував ЗДАРЗ. У 2003 р. на заводі завершилось виконання науково-дослідної роботи за шифром «Оновлення-25», яка передбачала розробку проекту модернізації Су-25. Відповідно до цього проекту, штурмовик отримав супутникову навігаційну систему, удосконалений коліматорний приціл, обчислювач параметрів польоту, модернізовану радіостанцію тощо. У 2004 р. модернізацію пройшов навчально-бойовий літак Су-25УБ, який під позначенням Су-25УБМ1 використовувався для випробувань, а у 2010 р. був взятий на озброєння. У 2010 – 2013 рр. модернізацію на ЗДАРЗ пройшли ще дев'ять одномісних штурмовиків Су-25М1. А у квітні 2015 р. на озброєння ПС України взяли літаки Су-25М1К і Су-25УБМ1К, на яких за досвідом боїв АТО встановили нові, більш ефективні блоки відстрілу хибних цілей. Роботи з модернізації штурмовиків на ЗДАРЗ тривали, завдяки чому станом на початок лютого 2022 р. ПС України мали 26 модернізованих літаків – 12 Су-25М1 9 Су-25М1К, 2 Су-25УБМ1 і 3 Су-25УБМ1К (*Kwasek, 2023a:47–50*).

Ще одним типом авіатехніки, який пройшов модернізацію в Україні, був навчальний літак чехословацького виробництва L-39

Ремонтом таких машин займались два АРЗ – в Одесі і Чугуєві, причому перше з них активно працювало із зарубіжними замовниками – наприклад, у 2004 р. на «Одесавіаремсервісі» ремонтувались 14 літаків L-39С для Ємену і 5 L-39ZA для Ефіопії (Юхачов, 2004). З прицілом на зарубіжних замовників спільно з ізраїльською фірмою «IAI Лахав» був створений проєкт модернізації L-39С шляхом обладнання його сучасною авіонікою. Модернізований літак у 2003 р. демонструвався на Паризькому авіасалоні (Holdanowicz, 2003:22-23). Для ПС України був створений і у 2009 р. взятий на озброєння літак L-39M1, який отримав удосконалений двигун AI-25TЛШ, супутникову навігаційну систему та деяке інше нове обладнання. У 2010 – 2012 рр. «Одесавіаремсервіс» передав Повітряним силам шість модернізованих літаків L-39M1. У 2016 р. ПС України отримали ще два L-39M1, модернізованих в Одесі. А у 2015 р. на озброєння взяли літак L-39M, який від L-39M1 відрізняється наявністю бортового тренажерного комплексу БТК-39 (імітує роботу прицільного комплексу винищувача МіГ-29) (Біла книга 2015:30).

На початку ХХІ ст. періодично піднімалось питання про налагодження на українських АРЗ не тільки ремонту, але й виробництва авіаційної техніки. Зокрема, «Одесавіаремсервіс» розглядався як потенційна площадка для виробництва навчальних літаків російських проєктів (поршневого Як-152 і реактивного Як-130), а «Авіакон» – гелікоптерів «Сокіл» польської розробки (Харук, 2006:260–262). Однак жодна з цих ідей не була реалізована – так само, як і задум організації на «Одесавіаремсервісі» ліцензійного виробництва китайських реактивних навчальних літаків L-15, який озвучувався у 2015 р.

Значну роль в технічному обслуговуванні військової авіатехніки відіграє цивільне авіаремонтне підприємство – ДП «Завод 410 цивільної авіації», розташоване в Києві. Воно спеціалізується, головним чином, на ремонті пасажирських і транспортних літаків марки «Ан», зокрема, Ан-24, Ан-26, Ан-30, Ан-32, Ан-72, Ан-74. Найбільш масштабним проєктом для військового замовника, реалізованим цим підприємством після 1991 р., стала модернізація 40 військово-транспортних літаків Ан-32 ПС Індії до стандарту Ан-32RE. Реалізували цей проєкт упродовж 2010 – 2015 рр. (Charuk, 2020b:76-77). Поряд з тим, ДП «Завод 410

цивільної авіації» реалізовувало ремонти і модернізацію літаків для ПС України та інших складових Сил оборони України. Особливо активізувалась ця робота після початку російської агресії у 2014 р. Упродовж 2014 – 2018 рр. на київському заводі було відремонтовано 16 військово-транспортних літаків Ан-26 (*Charuk, 2020a:69*). Крім того, у 2014 – 2015 рр. тут відремонтували два літаки фоторозвідки Ан-30 (*Charuk, 2020c:69*).

Початок російської агресії проти України у 2014 р. призвів до втрати низки авіаремонтних заводів – в окупованому Криму залишились Євпаторійський і Севастопольський АРЗ, в Луганську – Луганський АРЗ. Однак ці втрати не були критичними для галузі. Як вже відзначалось, ремонт штурмовиків Су-25, яким займався завод у Євпаторії, налагодили на ЗДАРЗ. Севастопольський же АРЗ ремонтував гелікоптери, і в цьому плані його функції перейняв значно потужніший «Авіакон». При цьому конотопському підприємству довелось освоювати ремонт гелікоптерів авіації ВМС, які раніше обслуговувались в Севастополі. У 2016 р. тут був відремонтований перший гелікоптер-амфібія Мі-14ПЛ. Після його успішних випробувань «Авіакон» отримав сертифікат на право ремонту гелікоптерів цього типу (*Trendafilovsky, 2017:26*). У 2019 р. КАРЗ відремонтував перший гелікоптер Ка-27ПЛ, однак на заводі ремонту наступних машин цього досить специфічного типу став брак запчастин, які виробляються тільки в російській федерації (*Taghvae, 2023:67*).

Висновки. Упродовж 1990-х років авіаремонтна галузь в Україні зазнала значних структурних змін, зумовлених, з одного боку, надмірними щодо потреб України виробничими потужностями заводів, а з іншого – недостатньою номенклатурою авіаційної техніки, яку могли обслуговувати авіаремонтні заводи. Першу проблему розв'язали через ліквідацію або зміну профілю кількох авіаремонтних заводів. Для розв'язання другої проблеми підприємствам довелось освоювати ремонт нових типів літальних апаратів. Зокрема, в першій половині 1990-х років Львівський державний авіаремонтний завод налагодив ремонт винищувачів МіГ-29, Запорізький державний авіаремонтний завод – винищувачів Су-27, Миколаївське авіаремонтне підприємство – бомбардувальників Су-24. На іноземні замовлення продовжувався ремонт літаків старих типів, які вже не використовувались в Україні.

У 2000-х роках українська авіаремонтна галузь перейшла на новий етап, приступивши до модернізації літаків і гелікоптерів.

До початку 2010-х років були реалізовані проекти модернізації гелікоптерів Мі-24 (Конотопський авіаремонтний завод), літаків МіГ-29 (Львівський державний авіаремонтний завод), Су-25 і Су-27 (Запорізький державний авіаремонтний завод), L-39 («Одесавіаремсервіс»). Часто проекти модернізації реалізовувались спершу для зарубіжних замовників, а лише згодом – для ЗС України (гелікоптери Мі-24, літаки МіГ-29). Для іноземного замовника реалізували і програму модернізації військово-транспортних літаків Ан-32.

У 2014 р. внаслідок анексії Криму і окупації частини території Донецької і Луганської областей були втрачені авіаремонтні заводи у Луганську, Севастополі, Євпаторії. Ремонт деяких типів авіаційної техніки довелось освоювати іншим підприємствам (наприклад, гелікоптерів Мі-14 і Ка-27 –Конотопським авіаремонтним заводом). Одночасно пришвидшується ремонт і модернізація авіатехніки задля відновлення боєздатності ЗС України. Найбільш успішно слід визнати модернізацію штурмовиків Су-25 – до початку повномасштабної російської агресії 24 лютого 2022 р. оновлення пройшла переважна більшість літаків цього типу, які перебували в строю ПС України. Удосконалення ж винищувачів МіГ-29 і Су-27 стосувалось тільки невеликої частини цих літаків. Модернізація гелікоптерів Мі-24 теж не набула масового характеру, оскільки утруднювалась браком ключових комплектуючих.

Використані посилання

- Біла книга 2012. Збройні Сили України (2013). Київ: МО України. 76 с.
Біла книга 2015. Збройні Сили України (2016). Київ: МО України. 105 с.
Гедз В. & Бірюков І. (2004). Важлива складова боєздатності. Крила України. № 43 (257), 18-23 жовтня.
Мараєв Р.В. (1995). Здесь продлевают жизнь МиГов. Авиация и время. № 3. С. 3.
Совенко А.Ю. (1995). Николаевский авиаремонтный завод. Авиация и время. № 6. С. 31.
Тішков Ю.М. & Шалигін А.А. (2011). Особливості модернізації вертольота Ми-24 для Збройних Сил України. Системи озброєння і військова техніка. № 4. С. 31–34.
Харук А.І. (2006). Авіаремонтна галузь України: проблеми і досягнення (1991-2004). Військово-науковий вісник. Випуск 8. Львів: ЛІВІ. С. 257–265.
Харук А. (2010). Нарис історії авіаційної промисловості України (1910-1980-ті рр.): Монографія. Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка». 304 с.
Харук А. & Мельник В. (2021). Армійська авіація Сухопутних військ Збройних сил України як складова забезпечення обороноздатності держави.

Воєнно-політичні інтереси України в ієрархії суспільних пріоритетів (кінець ХХ – початок ХХІ століть): монографія / від. ред. І. Соляр, упоряд. О. Муравський, М. Романюк; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів. С. 154–165.

Юхачов В.В. (2004). Чи будуть в Україні будуватись літаки покоління 4+? Крила України. № 49 (263), 29 листопада – 4 грудня.

Charuk A. (2020a). Antonow An-26. Lotnictwo. № 8. P. 58–73.

Charuk A. (2020b). Antonow An-32. Lotnictwo. № 9. P. 68–81.

Charuk A. (2020c). Antonow An-30. Lotnictwo. № 11. P. 60–69.

Golz A. (2018). MiG modernization in Lviv. Air Forces Monthly. № 1. P. 82–85.

Hołdanowicz G. (2003). Le Bourget 2003: Europa kontratakuje. Skrzydła Polska. № 7. P. 22–23.

Kharuk A. (2018). Współpraca w zakresie lotnictwa wojskowego pomiędzy Ukrainą a państwami Kaukazu. Kaukaz – Przeszość – Terazniejszość – Przyszłość. № 4. P. 122–131.

Kwasek T. (2023a). Samolot szturmowy Su-25. Lotnictwo. № 1. P. 38–51.

Kwasek T. (2023b). Tupolew Tu-142. Lotnictwo. № 11. P. 32–47.

Taghvae B. (2015). Ukraine accelerates MiG-29 modernization. Combat Aircraft Monthly. № 2. P. 3.

Taghvae B. (2023). Fighting back. Air Forces Monthly. № 4. P. 62–67.

Trendafilovsky V. (2016a). Future-proofed Flanker. Air Forces Monthly. № 9. P. 78–79.

Trendafilovsky V. (2016b). Odnowienie floty chorwackich MiGów-21. Lotnictwo. № 7-8. P. 30–40.

Trendafilovsky V. (2017). Ukrainian Mi-14 overhaul problem solved. Air Forces Monthly. № 8. P. 26.

Trendafilovsky V. (2019). Flankers on the front line. Air Forces Monthly. № 4. P. 36–43.

References

White book 2012. Armed Forces of Ukraine (2013). Kyiv: Ministry of Defense of Ukraine. 76 p. (ukr.).

White book 2015. Armed Forces of Ukraine (2016). Kyiv: Ministry of Defense of Ukraine. 105 p. (ukr.).

Gedz V. & Biryukov I. (2004). An important component of combat capability. Wings of Ukraine. № 43 (257), October 18–23. (ukr.).

Maraev R.V. (1995). Here they extend the life of MiGs. Aviation and time. № 3. P. 3. (rus.).

Sovenko A.Yu. (1995). Nikolaev Aircraft Repair Plant. Aviation and time. № 6. P. 31. (rus.).

Tishkov Yu.M. & Shalygin A.A. (2011). Features of modernization of the Mi-24 helicopter for the Armed Forces of Ukraine. Weapon systems and military equipment. № 4. P. 31–34. (ukr.).

Kharuk A.I. (2006). Aircraft repair industry of Ukraine: problems and achievements (1991–2004). Military-scientific bulletin. Issue 8. Lviv: LVI. P. 257–265. (ukr.).

Haruk A. (2010). Outline of the history of the aviation industry of Ukraine (1910–1980s): Monograph. Lviv: Department of the Lviv Polytechnic National University. 304 p. (ukr.).

Haruk A. & Melnyk V. (2021). Army aviation of the Ground Forces of the Armed Forces of Ukraine as a component of ensuring the state's defense capability. Military and political interests of Ukraine in the hierarchy of social priorities (end of the 20th - beginning of the 21st centuries): monograph / ed. I. Solyar, edit. O. Muravskiy, M. Romaniuk; National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Ukrainian Studies named after I. Kryp'yakevych. Lviv. P. 154–165. (ukr.).

Yukhachev V.V. (2004). Will generation 4+ aircraft be built in Ukraine? Wings of Ukraine. No. 49 (263), November 29 – December 4. (ukr.).

Charuk A. (2020a). Antonow An-26. Lotnictwo. № 8. P. 58–73. (pol.).

Charuk A. (2020b). Antonow An-32. Lotnictwo. № 9. P. 68–81. (pol.).

Charuk A. (2020c). Antonow An-30. Lotnictwo. № 11. P. 60–69. (pol.).

Golz A. (2018). MiG modernization in Lviv. Air Forces Monthly. № 1. P. 82–85. (pol.).

Hołdanowicz G. (2003). Le Bourget 2003: Europa kontratakuje. Skrzydłata Polska. № 7. P. 22-23. (pol.).

Kharuk A. (2018). Współpraca w zakresie lotnictwa wojskowego pomiędzy Ukrainą a państwami Kaukazu. Kaukaz – Przeszłość – Terazniejszość – Przyszłość. № 4. P. 122–131. (pol.).

Kwasek T. (2023a). Samolot szturmowy Su-25. Lotnictwo. № 1. P. 38–51. (pol.).

Kwasek T. (2023b). Tupolew Tu-142. Lotnictwo. № 11. P. 32–47. (pol.).

Taghvae B. (2015). Ukraine accelerates MiG-29 modernization. Combat Aircraft Monthly. № 2. P. 3. (eng.).

Taghvae B. (2023). Fighting back. Air Forces Monthly. № 4. P. 62–67. (eng.).

Trendafilovsky V. (2016a). Future-proofed Flanker. Air Forces Monthly. № 9. P. 78-79. (eng.).

Trendafilovsky V. (2016b). Odnowienie floty chorwackich MiGów-21. Lotnictwo. № 7-8. P. 30–40. (pol.).

Trendafilovsky V. (2017). Ukrainian Mi-14 overhaul problem solved. Air Forces Monthly. № 8. P. 26. (eng.).

Trendafilovsky V. (2019). Flankers on the front line. Air Forces Monthly. № 4. P. 36–43. (eng.).

Kharuk A.

THE AIRCRAFT REPAIR INDUSTRY OF UKRAINE AS A COMPONENT OF THE DEFENSE-INDUSTRIAL COMPLEX (1991 – 2021)

The article examines the development of the aircraft repair industry in Ukraine in the period 1991-2021. It is noted that during the 1990s, the industry underwent significant structural changes due to two factors: 1) production capacities excessive in relation to Ukraine's needs; 2) insufficient range of aircraft equipment that could be serviced by aircraft repair plants. The answer to the first problem was the liquidation or repurposing of a number of aircraft repair plants. The second problem was solved by mastering the repair of new types of aircraft (MiG-29, Su-24, Su-27). Along with this, the repair of old types of aircraft that were not used by the Armed Forces of Ukraine – on foreign orders – continued. In the 2000s, the development of modernization of airplanes and helicopters began. By the beginning of the 2010s, modernization projects of Mi-24 helicopters, L-39, MiG-29, Su-25, Su-27, An-32

aircraft were implemented. The beginning of Russian aggression in 2014, the annexation of Crimea and the occupation of part of the territory of the Donetsk and Luhansk regions led to the loss of a number of aircraft repair plants (in Luhansk, Sevastopol, Yevpatoria). This made it necessary to postpone the repair of some types of aviation equipment. At the same time, the process of repairing and modernizing aviation equipment is intensifying in order to restore the combat capability of the Armed Forces of Ukraine. The most successful was the modernization of Su-25 attack aircraft - before the start of full-scale Russian aggression on February 24, 2022, the vast majority of aircraft of this type were updated. The modernization of the MiG-29 and Su-27 fighters affected only a small part of the aircraft fleet of this type. The modernization of Mi-24 helicopters was also not large-scale. In addition, it slowed down due to a lack of key components.

Keywords: aviation industry, aviation technology, Armed Forces of Ukraine, modernization of weapons, defense-industrial complex.

УДК 930.24:355.01(470+571)(477)

Турчак О.В.

[https:// orcid.org/0000-0002-1806-5289](https://orcid.org/0000-0002-1806-5289)

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.41.2024.198-206>

ГЕРОЇЧНА ТА БАГАТОСТРАЖДАЛЬНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРОТИСТОЯННЯ ДВОХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

Рецензія на монографію: Полянського О. (2023). Російсько-українські війни XII – XXI століть: історичний вимір. Львів: Растр-7, 307с.

Професор, кандидат історичних наук, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського Олег Полянський є одним із тих дослідників, сфера наукових зацікавлень яких, зокрема, пов'язана з проблематикою державотворчих процесів та національно-визвольного руху в Україні XIX–XXст. Слід зауважити його активну громадянську позицію і приналежність до націотворчих процесів середини XX – початку XXIст. Водночас автор є членом Національної спілки журналістів України, що яскраво прослідковується у стилі його наукових та науково-публіцистичних розвідок. З-під пера Олега Полянського вийшло понад 400 друкованих праць. І ось перед нами його нова монографія, котра побачила світ наприкінці 2023 року.

У рецензованій монографії автор ставить за мету представити весь спектр форм російсько-українського протистояння, що залежали від різноманітних об'єктивних і суб'єктивних факторів. Увага читача зосереджується на збройному протистоянні України з росією, починаючи з періоду Середньовіччя, з боротьби за так звану «київську спадщину» і до сьогоднішніх днів. Акцентується на екзистенційності української нації, народу та його держави.

Книга присвячується одному із сотень тисяч новітніх українських героїв – воїнові Андрієві Остапенку, котрий продовжив подвиг пращурів і самовіддано став на захист України з початків російсько-української війни ще у 2015 році. Його героїчний шлях був обірваний у листопаді 2022 року, за невияснених обставин.

Турчак Олександр Володимирович, доктор юридичних наук, професор, Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського.

© Турчак О.В., 2023.

Проте у людській пам'яті він завжди залишиться світлою і великою Людиною.

Перед нами праця, котра є викладом трагічної і, водночас, героїчної історії України, представлені в контексті російсько-українського протистояння. Це своєрідний узагальнений погляд на власну історію з аналізом великого масиву історичних, політичних та військових досліджень авторів минулого та сучасності.

Слід погодитись з тезою автора про те, що російсько-українські взаємини загалом, і, зокрема, протистояння та війни є найбільш сфальсифікованими віхами нашої історії, котрі сягають своїм корінням часів російських правителів Петра I та Катерини II (с. 11).

Засадничим є твердження про цивілізаційну різницю у цих взаєминах та протистоянні, а відтак, і висновок про зіткнення двох різних цивілізацій, що почався ще у середині XII ст. З огляду на це, проводяться паралелі про аналогічне поводження російських варварів в Україні через майже тисячу років (с. 20-21).

На основі аналізу історичної дійсності доведено, що напади на Київ у 1169, 1172 та 1203 рр. слід вважати початком російсько-українських воєн, а ідейним обґрунтуванням так званого «собіранія русских земель» є теорія про Третій Рим – Москву. Ця теорія, як стверджує автор, в подальшому була поширена не тільки на Україну, а й на Балкани, Кавказ, Близький Схід тощо. Однак територіальною експансією Росія не обмежилася, вона поєднувалася з політикою асиміляції підкорених народів, заправданню власного бачення політичного, економічного і культурного розвитку цих земель (с. 22).

Водночас увага читача звернута на визначальну роль особистості у вітчизняній історії. Зокрема, на перших етапах військового протистояння цю роль на себе взяла українська шляхта Великого Князівства Литовського, що розглядала її як власну боротьбу з московським агресором. Усвідомлюючи таку позицію української еліти, вже тоді у XVI ст., московські правителі вперше вдалися до застосування тактики провокування та роздмухування внутрішніх конфліктів.

На якісно новий щабель піднялося військово-політичне протистояння з виходом на історичну арену українського козацтва як унікального явища не лише в українському, але і європейському масштабі. Оскільки власне воно стало праобразом майбутньої держави, що продовжила державотворчі традиції Київської Русі.

Дослідник доводить, що перше зіткнення козаків з Московією розпочинається з військових операцій 1515 року. Воно у XVI – першій половині XVII ст. розглядається у декілька етапів (с. 27).

Оцінюючи події 1654 року, наголошено, що спроба об'єднання в складі однієї держави двох кардинально різних за своєю суттю цивілізацій заклала конфліктне начало, що у подальшому вилилося у відкрите військове протистояння (с. 34).

Проте і у такій скрутній політичній ситуації неодноразово робилися спроби визволення з-під ярма Московської держави. Яскравим свідченням чого стала незалежна зовнішня політика гетьмана Івана Мазепи, який трактував розпочату ним війну як протистояння двох націй – українців і росіян (с. 46).

Важливим для осмислення феномену протистояння двох цивілізацій є політична та державотворча діяльність Пилипа Орлика, котрий на високому теоретичному рівні обґрунтував ідею незалежнення України.

Автор звертає увагу на той історичний факт, що і Річ Посполита, і Туреччина, і Кримське ханство, на які покладала певні сподівання українська еліта у стосунках з Російською імперією, керувалися власними еґоїстичними інтересами і стали причетними до народження у майбутньому «жандарма Європи» (с. 59).

Як слушно зазначає О. Полянський, в подальшому, упродовж двох століть, російсько-українське протистояння проходило не у військовій, а у ідеологічній сфері, у формі ідеологічної боротьби (с. 61). Проте опір шовіністичним, загарбницьким планам імперії не припинявся. Це протистояння прослідковується в політико-ідеологічній та культурницько-просвітній діяльності, котра всіляко переслідувалася агресором. Дієвим засобом асиміляції у цей час, як і в подальші епохи, стає переслідування та заборона української мови, як визначального маркера існування нації.

Новим етапом віковичного протистояння стало поширення у II половині XIX ст. ідей марксизму, які знайшли сприятливий ґрунт і в українському суспільно-політичному житті. Водночас росія намагалася поширити свій вплив і на Західну Україну. Одним із методів такої експансіоніської політики стала підтримка і фінансування власних проєктів, зокрема москвофільства. Проте, як наголошує автор, Галичина впродовж II пол. XIX - поч. XX ст., закріпила за собою статус «П'ємонту національного руху» (с. 83), що проявлялося у різних сферах суспільно-політичного і культурно-просвітницького життя краю. Таким чином, продовжилася епоха «змагання ідеологій та політичних проєктів».

З розв'язанням Першої світової війни українці взяли у руки зброю та продовжили активну боротьбу за відстоювання права на самовизначення і відновлення власної державності. В авангарді цього збройного протистояння стояли саме УСС, що стали носієм продовження військових традицій і боротьби часів козацтва та Запорозької Січі.

Наступною героїчною сторінкою українсько-російського протистояння стали події періоду Відродження української державності 1917 – 1920рр. Російське самодержавство вдалося до різноманітних способів протидії, з метою недопущення об'єднання українців у їх споконвічному прагненні відновити втрачену державність. Цілком слушно зазначено, що саме тоді росія вдалася до т.зв. гібридних засобів протидії національному рухові (с. 90). Адже намагання українців створити незалежну державу йшли в розріз із планами великодержавного шовінізму більшовиків, котрі намагалися поширити свою владу на всю територію колишньої імперії. І, відповідно, радянська росія оголосила війну Українській Народній Республіці, вперше після Полтавської трагедії. Основним чинником, що тоді призвів до поразки УНР стала неготовність тогочасного українського суспільства до боротьби і розбудови незалежної держави. З ряду об'єктивних і суб'єктивних обставин не було створено єдиного фронту для відбиття російської агресії. А діяльність розрізнених повстанських загонів, здебільшого мала деструктивний характер. Продовженням боротьби слід вважати Хлоднороський селянський повстанський рух.

Доведено, що з відступом армії УНР на територію Польщі збройна боротьба не припинилася, адже в планах емігрантського уряду було повалення більшовиків і повернення в Україну. В жовтні-листопаді 1921р. була здійснена спроба визвольного походу в Україну, що завершилася невдачею. Таким чином, після поразки Другого Зимового походу воєнні дії завершилися. В Україні переміг більшовицький окупаційний режим (с. 112).

Олег Плянський робить висновок про те, що «традицію» царської росії щодо воєн проти України і українців продовжила більшовицька росія, а сьогодні – путінська. Агресор вдається до вже випробуваної стратегії внутрішнього розколу України з опертям на колаборантів, проросійських політиків, різношерстих агентів впливу і «корисних ідіотів» при владі (с. 96).

Наслідки Першої світової війни і, зокрема, невирішеність «українського питання», розподіл українських земель між сусідніми державами спонукали до продовження історичної боротьби України за її визволення. Відтоді на арену виходить Український рух Опору тоталітарній системі 1921 – 1991рр. В ряди опору стала національна інтелігенція, селянство та робітники.

До сьогодні, як зазначає автор, не до кінця з'ясованим є питання діяльності на території радянської України підпільних організацій. З цього приводу в середовищі істориків побутують протилежні думки. Дослідник дотримується думки, що заперечувати існування таких організацій в УРСР немає підстав (с. 124).

Водночас опозиція шовіністичній політиці зріла і у середовищі «націонал комуністів» (О. Шумський, М. Хвильовий та ін.)

Звертається увага на національні позиції Української Автокефальної Православної Церкви на чолі з митрополитом В. Липківським.

Слід зауважити, що тогочасний червоний терор розглядається як найтрагічніша сторінка української історії, адже він був пов'язаний з чисельними людськими жертвами, понівеченими душами, змінами у ментальності народу і нації, тотальною русифікацією, розквітом манкуртства, яничарства та колабораціонізму, тобто всього того, що ми сьогодні переживаємо як нація і народ (с.130-131). Наслідком такої цілеспрямованої політики стала загроза втрати генофонду української нації.

Збройна боротьба українців була продовжена в роки Другої світової війни та з початком німецько-радянської війни поширилась на всю Україну. Дослідник стверджує, що для українців Друга світова почалася у березні 1939р. з подій воєнного опору Карпатської України угорським військам, підтримуваними Гітлером та Сталіним (с.137).

Наступний етап протистояння радянській імперії пов'язаний з підготовкою різних українських політичних сил до майбутньої війни Німеччини проти СРСР. Водночас варто зазначити, що готовність була недостатньою. На перешкоді стояла відсутність єдності між національними політичними проводами та українським суспільством загалом.

В монографії зазначається, що впродовж війни на боці Німеччини проти Росії воювало близько 250 тисяч українців (с. 150).

Після повоєнних чисток у середовищі національно-патріотичних сил лише його невелика частина лишилася та продовжила свою боротьбу в нелегальних організаціях чи дисидентському русі, що зароджувався.

Завершення світової війни не стало припиненням збройного протистояння з радянською імперією, що продовжувалося ще до 1960 року. Саме тоді, як стверджує автор, відбувся останній бій боївки УПА на Бережанщині. Хоча поодинокі протистояння та вихід повстанців з підпілля тривав до 1992 року (с. 171).

Слушно зауважено, що після придушення збройного опору ОУН-УПА розпочинається новий етап протистояння, що характеризувався переходом до мирних форм опору режиму.

З нашої точки зору, важливим є подане розмежування термінів: «національно-визвольний», «опозиційний» та «дисидентський» рухи. Зауважено, що термін «український національно-визвольний рух» має загальний характер (с. 172-173).

У 50-х рр. протистояння проходило у формі самоосвіти, поширення опозиційних друкованих матеріалів, вивчення досвіду боротьби попередніх поколінь без методів збройної боротьби. На цей період припадає створення перших правозахисних організацій, членами яких були студенти, а в подальшому – історики, філологи, працівники культури, правники тощо.

Кінець 50-х – початок 60-х рр. став початком та оформленням дисидентського руху. Однією з його течій було шістдесятництво. Учасники цього руху не створювали організаційних структур, а гуртувалися навколо окремих центрів – клубів творчої молоді.

Стверджується, що однією з найголовніших форм діяльності шістдесятників став самвидав – позацензурне видання та поширення творів, наукових праць тощо.

Окремо в українському дисидентстві виділяється правозахисний рух (Українська гельсінська група).

Аналізуючи тогочасну дійсність, автор приходить до висновку, що попри тотальний контроль, москві не вдалося придушити національно-визвольний рух. Він був продовжений поколінням сімдесятників.

Великою перешкодою у діяльності сімдесятників, зрештою як і всього національно-визвольного руху періоду перебування України у складі СРСР, була розгалужена мережа сексотів та провокаторів. На нашу думку, актуальним є питання висвітлення їх діяльності та подальшого «розчинення» у суспільному

середовищі, що не дало можливості прослідкувати їх майбутнє життя та професійну діяльність. Дослідження цієї проблематики, серед іншого, сприяло б уникненню подібних явищ у майбутньому. Адже таких персонажів чимало можна виявити і виявляється в ході сьогоdnішнього збройного протистояння з імперською росією. Зокрема, голова Національної поліції України Іван Вигівський в інтерв'ю РБК-Україна зазначив, що правоохоронці продовжують фіксувати діяльність своїх колишніх «колег». Вже задокументовано понад 2,5 тисячі колаборантів та зрадників, зокрема 900 поліцейських, котрі з початку повномасштабного вторгнення перейшли на бік ворога. (Ел. ресурс: <https://censor.net/ua/n3469056>) Олег Полянський, власне, намагається привідкрити завісу, яка приховувала і приховує цих «героїв» (с. 220-221).

Не менш важливою проблемою руху сімдесятників були тотальні репресії проти українських патріотів впродовж 70 – 80-х років, що поєднувалися із іншими заходами стосовно денационалізації окупаційним режимом.

Особливі акценти дослідник розставляє, коли мова заходить про російсько-українське протистояння та війни 1991 – 2023рр. Доведено, що ще починаючи від царського міністра Валуєва, а далі – Леніна і до диктатора Путіна всі росіяни ставляться до України за принципом – «не было, нет и быть не может» (с. 229).

Наголошено, що важливим чинником національної мобілізації українського суспільства був екологічний рух, викликаний чорнобильською катастрофою. Похідним від цієї трагедії стало словосполучення «духовний Чорнобиль» (с. 231), що позначало критичне становище духовного життя в Україні і, зокрема, в контексті існування української мови під впливом русифікаторської політики окупаційного режиму.

Важко переоцінити роль у процесі національного відродження Народного руху України як наймасовішої загальноукраїнської політичної організації.

Серед інших знакових подій автор називає «живий ланцюг Злуки» та Студентську революцію на граніті.

Сьогodнішня збройна агресія – це боротьба за подальше існування Української держави. І вона має стати останньою російсько-українською війною (с. 237).

Наголошується, що корені цієї агресії сягають часів відродження незалежності України. Адже вже тоді росія вдалася до

пошуків будь-яких доступних сценаріїв її знищення, включно з використанням військових засобів. А обговорення підготовки до війни розпочалося ще у 2003 році. І, можливо, саме відтоді слід говорити про початок т.зв. «гібридної війни» (с. 239). Особлива увага приділялася розвалу української армії, влади та силових структур всіма можливими способами. Однак події Євромайдану зірвали плани росії і засвідчили, що значна частина українського суспільства прагне проведення назрілих змін та бачить майбутнє власної держави серед країн Європейського Союзу.

Аналізуючи особливості російсько-української війни 2014 – 2023 років дослідник стверджує, що українській владі на чолі з президентом П. Порошенком, попри допущені помилки та прорахунки у внутрішній політиці, вдалося втримати ситуацію під контролем, не допустивши окупації України російським агресором. Що дало можливість Україні продовжувати функціонувати як незалежній державі і відриватися від росії (с. 248).

Автор доводить, що сьогodнішня війна була неминучою через вже згадувану приналежність сторін, що протистояли до різних цивілізацій – ординської деспотичної та європейської демократичної (с. 250). Вона стала лише одним з епізодів тисячолітнього протистояння цих цивілізацій. А першим їх зіткненням був похід володимиро-суздальського князя Андрія Боголюбського на Київ у 1169 р. та його варварське руйнування. А в подальші століття московська експансія набрала системного характеру і продовжується сьогodні.

Олег Полянський запропонував і обґрунтував власну періодизацію російсько-українських війн (с. 251).

З огляду на героїзм, відданість та військову майстерність наших воїнів робиться висновок про те, що членство України в НАТО – це лише питання часу. Адже Збройні Сили України вщент розвіяли міф про могутність «другої армії світу».

Автор повертає нашу увагу на статтю Т. Серґейцева «Що Росія має робити з Україною», котрий був політтехнологом ряду знаних українських політичних постатей. І погоджується з її оцінкою Т. Снайдером, як «російської інструкції з проведення геноциду» (с. 257).

Дослідження завершується на розставленні акцентів у вирішенні тих проблем, від розв'язання яких залежатиме майбутнє Української держави. Це і масова русифікація, прихильність частини населення до теорії т.зв. «руського міра», колабораціонізм та,

зрештою, низький рівень національної само-ідентифікації. Значна частина українців по-різному ставиться до свого історичного минулого, відсутні спільні національні герої, наявні різні уявлення про власне майбутнє, вони розмовляють різними мовами тощо. «Двоязичіє» розглядається як наша ганьба, а вивчення і користування українською мовою – це про повагу до себе та до держави, це віднайдення власного «Я».

Окрім іншого залишається відкритим питання, що робити з прихильниками московської держави після Перемоги України (с.267-275).

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що монографія Олега Полянського – це, безумовно, ґрунтовний аналіз українського державотворчого процесу крізь призму російсько-українських воєн та протистояння, у яких важлива роль відводиться особі в історичному процесі, проведений з позиції українця і знаного суспільно-політичного діяча. Любов автора до України простежується впродовж всієї оповіді, вона передається і читачеві. Відкриваючи це дослідження читачі почерпнуть велику кількість маловідомих фактів з української історії. Книга є захопливою, пізнавальною і корисною. Рекомендуємо монографію Олега Полянського усім, хто цікавиться минулим нашої Батьківщини.

Немає найменшого сумніву, що представлена історія російсько-українських воєн сприятиме подальшому розвитку наукових досліджень і не лише істориків, але і фахівців інших дисциплін.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

<i>Антонюк Я.М., Трофимович В.В.</i> Життєпис останнього провідника Луцької округи ОУН Олександра Савири («ЯРОША»).....	3
<i>Гула Р.В., Михайловський Р.А.</i> Сучасне українське козацтво: парамілітарний фантом минулого.....	17
<i>Дейнега В.Г.</i> Внесок видатного українського авіатора Миколи Комарницького у заснуванні аеродрому в Полтаві у 20-х роках ХХ століття.....	32
<i>Дем'янюк О.Й.</i> Волинська губернія в умовах українсько-німецьких військово-політичних відносин навесні 1918 року.....	44
<i>Фуртес О.О.</i> Основні досягнення ЛитПолУкрбриг у процесі розвитку українсько-польсько-литовських військових відносин.....	60

ІСТОРІЯ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

<i>Бураков Ю.В., Проховник П.М.</i> Експозиції музеїв як засіб розвитку історичних знань курсантів в умовах російсько-української війни	79
<i>Виздрік В.С., Томчук О.А.</i> Душпастирська діяльність релігійних інституцій України під час проведення АТО	91
<i>Задунайський В.В.</i> Козацька військова націленість і побратимство для зміцнення боєздатності 20-го окремого батальйону спецпризначення «Україна»	102

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

<i>Автушенко І.Б., Автушенко О.С.</i> Приватні військові компанії як один із інструментів ведення сучасних війн	120
<i>Куцька О.М., Лозинський П.І.</i> Розвиток армійської авіації в Італії наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.....	133
<i>Трофимович Л.В., Когут П.В.</i> Історичний досвід участі Збройних сил Іспанії у боротьбі з внутрішньодержавним тероризмом	144
<i>Пацук Ю.М.</i> Історичні аспекти розвитку організаційного вивчення і впровадження досвіду в Північноатлантичному Альянсі (1949 – 2024).....	162

ІСТОРІЯ ОЗБРОЄННЯ ТА ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ

<i>Терський С. В.</i> Колекція озброєння першої половини I тисячоліття н.е. у Львівському історичному музеї: проблеми формування та атрибуції.....	176
<i>Харук А.І.</i> Авіаремонтна галузь України як складова оборонно-промислового комплексу (1991 – 2021).....	186

НАУКОВІ ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ, ХРОНІКИ

<i>Турчак О.В.</i> Героїчна та багатостраждальна історія України через призму протистояння двох цивілізацій.....	198
--	-----

C O N T E N T S

HISTORY OF UKRAINE

<i>Antoniuk Ya., Trofymovych V.</i> The biography of the last leader of lutska district OUN Oleksandr Savyra («Yarosha»).....	3
<i>Hula R., Mykhailovsky R.</i> Modern ukrainian cossacks: a paramilitary phantom of the past.....	17
<i>Deinega V.</i> The contribution of the outstanding ukrainian aviator Mykola Komarnytsky to the establishment of the airport in Poltava in the 1920's of the 20th century.....	32
<i>Demianiuk O.</i> Volyn region in the context of ukrainian-german military-political relations in spring of 1918.....	44
<i>Furtes O.</i> The main achievements of Litpolukrbrig in the development process of ukrainian-polish-lithuanian military relations.....	60

HISTORY OF THE MODERN RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

<i>Burakov Yu., Prohovnic P.</i> Museum exposition as a means of developing historical knowledge of cadets in the conditions of the Russian-Ukrainian War.....	79
<i>Vyzdryk V., Tomchuk O.</i> Pastoral activities of religious institutions of Ukraine during the ATO.....	91
<i>Zadunaiskyi V.</i> cossack militancy and brotherhood for strengthening the combat capability of the 20th separate special purpose battalion «Ukraine».....	102

WORLD HISTORY

<i>Avtushenko I., Avtushenko O.</i> Private military companies as a tool of waging modern wars.....	120
<i>Kutska O., Lozynskiy P.</i> The development of army aviation in Italy at the end of the XX - beginning of the XXI century.....	133
<i>Trofymovych L., Kohut P.</i> The historical experience of the Spanish armed forces in combating domestic terrorism.....	144
<i>Pashchuk Y.</i> Historical aspects of the development of organizational learning within the North Atlantic Alliance (1949 – 2024).....	162

HISTORY OF WEAPONS AND MILITARY EQUIPMENT

<i>Terskyi S.</i> Collection of weapons of the first half and millennium ad in the Lviv Historical Museum: problems of formation and attribution	176
<i>Kharuk A.</i> The aircraft repair industry of Ukraine as a component of the defense-industrial complex (1991 – 2021).....	186

SCIENTIFIC REVIEWS

<i>Turchak O.</i> Heroic and long-suffering history of Ukraine through the prism of confrontation of two civilizations.....	198
---	-----

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

«Військово-науковий вісник» внесений до переліку наукових фахових видань України у галузі історичних наук. Збірник видається Національною академією сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного двічі на рік (весна – осінь). Статті публікуються українською та англійською мовами.

Статті, що подаються до публікації у Віснику, повинні відповідати високому науковому рівню, не бути раніше опублікованими, містити елементи новизни. Вони мають бути структурно побудовані згідно з вимогами Постанови Президії ВАК України від 15.01.03 р. № 7-05/1. Тобто включати наступні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у Цьому напрямку.

Обов'язковими елементами статті є:

індекс УДК (універсальний десятковий класифікатор). Розташовують окремим рядком, у лівому верхньому куті;

прізвище та ініціали автора. Розташовують окремим рядком, у лівому верхньому куті, під УДК;

обліковий запис автора ORCID (має відповідати стандартам ORCID та мати вигляд повного URL (наприклад, <http://orcid.org/0000-0003-1856-0045>). У лівому верхньому куті, під прізвищем та ініціалами автора;

заголовок статті;

анотація українською мовою (не менше 600 знаків з пробілами);

ключові слова (не більше 5-ти) українською мовою.

текст статті (до 40 тис. знаків);

список використаних джерел та літератури;

references;

анотація англійською мовою (не менше 1800 знаків з пробілами).

Журнал використовує Harvard Referencing Style (варіант Великої Британії (GB)) для оформлення списку використаних джерел, а також для упорядкування внутрішньотекстових посилань. Приклади оформлення списку літератури можна знайти за посиланнями: <http://www.nbu.gov.ua/node/868> та <http://www.emeraldgroupublishing.com/authors/guides/write/harvard.htm?part=2>

Окремо подається інформація про автора (авторів): прізвище, ім'я, по батькові, повна назва організації, посада, вчений ступінь, наукове звання, поштова адреса, телефон, e-mail.

Автор несе відповідальність за додержання вимог чинного законодавства при підготовці матеріалів, норм авторського права та достовірність наведених фактичних даних, зокрема цитат, посилань на джерела, імен і назв.

Рукописи, що не відповідають вказаним вимогам, не приймаються до публікації. Редакційна колегія залишає за собою право проводити редакційну правку рукопису, відхилити його, якщо науковий рівень статті недостатній або не відповідає напрямку Вісника. Рукописи авторам не повертаються. Редакційна колегія не здійснює поштову пересилку збірників авторам статей.

Інформація щодо надання матеріалів та вимоги до оформлення статей відображені на офіційному сайті видання - vnp.asv.gov.ua.

Редакційна колегія «Військово-наукового вісника».

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІЙСЬКОВО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

ВИПУСК № 41

Відповідальний за випуск *А. Харук*

Редактори: *Л. Актімова, Т. Животова, Н. Хмелюк*

Коректор *О. Міссва*

Комп'ютерний набір і верстка: *Н. Кравець, А. Патрушева*

Підписано до друку 27.05.2024 р.
Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Century Schoolbook. Офсетний друк.
Умов. друк. арк. 13,5
Обл.-вид. арк. 11,5
Тираж 100 прим.
Замовлення № 29

Видавець та виготовлювач – Національна академія
сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
79026, м. Львів, вул. Героїв Майдану, 32
тел.: (032) 258-44-12

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3939 від 14.12.2010 р.